

Sociale mobiliteit

**SANDRA MUILWIJK-VRIEND, DINAND WEBBINK, BAS TER WEEL, RENS NISSEN,
WOUTER HOGERVORST, SENNA MAATOUG, VINZENZ ZIESEMER, JELLE ZWETSLOOT,
PAUL BISSCHOP, EMINA VAN DEN BERG, KOEN VAN DER VEN, DANIËL VAN VUUREN
EN EEN INTERVIEW MET LAWRENCE KATZ**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN
**NIKKI KERSTEN, CHARLES NYSTEN, MARC FRANCKE, MARTIN VAN DER SCHANS,
HANS SCHUMACHER EN EEN INTERVIEW MET ROEFIE HUETING**

INCLUSIEF
**ECONOMENTOP
2019**
P. 580

Tinbergen *today*

Vier samen met ons dat Jan Tinbergen
50 jaar geleden de Nobelprijs voor de
Economie ontving. Meld je aan voor de
nieuwsbrief en blijf op de hoogte:

www.tinbergentoday.nl

5 september

Seminar 'normatieve'
Tinbergen
MinEZK

15 oktober

Conferentie Tinbergen
en de rationalisatie van
beleid, SER

1 november

Tinbergenlezing race
tussen onderwijs en
technologie, KVS

8 november

Eredoctoraat Esther
Duflo & Dani Rodrik
EUR/ISS

29 november

Workshop challenges
for macroeconomic
modelling, DNB

december

Onthulling borstbeeld
(EUR/CPB) en biografie
door Erwin Dekker

SER

DeNederlandscheBank
EUROSYSTEEM

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

instituut **gak**

Centraal Planbureau

Erasmus
School of
Economics
Erasmus

International
Institute of
Social Studies
Erasmus

 tinbergen
institute

Inhoud

Actueel 554

Uitgelicht 556

Sociale mobiliteit

Inleiding: De Verenigde Staten zijn geen goed voorbeeld meer

JASPER LUKKEZEN

558

Interview met Lawrence Katz: 'Ruimtelijke segregatie is de brandstof voor verdere groei van de ongelijkheid'

YRLA VAN DE VEN EN LEONIE ERNST

560

Economische kansen hangen af van de regio waarin kinderen opgroeien

SANDRA MUILWIJK-VRIEND, DINAND WEBBINK

EN BAS TER WEEL

564

Kansenongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap

RENS NISSEN, WOUTER HOGERVORST, SENNA MAATOUG
EN VINZENZ ZIESEMER

568

Mbo-afgestudeerden met een migratieachtergrond vinden moeilijker werk

JELLE ZWETSLOOT, PAUL BISSCHOP EN BAS TER WEEL

572

Rijke ouders uit de Randstad betalen vaker voor bijles en huiswerkbegeleiding

PAUL BISSCHOP, EMINA VAN DEN BERG EN KOEN VAN DER VEN

576

Column: Van dichtbij is de inkomensverdeling minder mooi

DANIÉL VAN VUUREN

579

Economentop 40 2019

JASPER LUKKEZEN

580

Interview met Roefie Hueting: 'Het geloof in een verkeerd geformuleerde groei bedreigt onze planeet'

ELISA DE WEERD EN ROBERT KLEINKNECHT

584

Aanpassing risicoweging staatsobligaties is noodzakelijk én haalbaar

NIKKI KERSTEN EN CHARLES NYSTEN

588

Kopers in Amsterdam houden beperkt rekening met erfachtbetalingen

MARC FRANCKE EN MARTIN VAN DER SCHANS

592

Een objectieve opslag op de rekenrente is mogelijk met een derivaatmodel

HANS SCHUMACHER

595

Statistiek

598

Ceteris paribus

600

553

December

- 19 **Arminius** – *De kunst van het ongelukkig zijn*, Dirk de Wachter (KU Leuven)
CPB Research Seminar – *Does eviction cause poverty?* Winnie van Dijk (University of Chicago)
Tinbergen Seminar Amsterdam – *Communication in organizations and markets*, o.a. Jordi Blanes i Vidal (London School of Economics)
UNU-MERIT Seminar – *Coping with societal challenges: lessons for innovation policy governance*, Jan Fagerberg (UNU-MERIT)
- 27 **De Balie** – *De Nationale Wetenschapsquiz*, o.a. Belle Derks (Universiteit Utrecht)

Januari

- 8 **Arminius Denkcafé** – *De elite*, o.a. Jouke Huijzer (Vrije Universiteit Brussel)
Pakhuis de Zwijger – *De leerkracht centraal*, o.a. Arnold Jonk (Samen Tussen Amstel en IJ)
- 9 **ERIM Research Seminar** – *Dynamic traveling salesman problem with stochastic release dates*, Claudia Archetti (ESSEC Business School)
- 13 **De Balie** – *Aanbevolen bestuurlijke hoeveelheid vrouw*, o.a. Neelie Kroes (oud-politica VVD)
Radboud Lecture – *Alexander von Humboldt Lecture: Capitalism and affective change*, Ben Anderson (Durham University)
- 15 **Pakhuis de Zwijger** – *Groene bedrijventerreinen*, Tom Bosschaert (Except Integrated Sustainability)

LERARENTEKORT

Er heerst een groot lerarentekort en een te hoge werkdruk in het basisonderwijs. Zestien basisscholen in Amsterdam waren vorige week dicht uit protest tegen het lerarentekort. Om meer docenten te trekken wordt het collegegeld voor aankomende docenten verminderd of zelfs kwijtgescholden. Maar hoe kunnen de huidige problemen worden opgelost? Hoe zorgen we ervoor dat leerkrachten op een manier kunnen werken die goed past bij henzelf, en die de leerling ten goede komt? In Pakhuis de Zwijger komen docenten, aspirant-docenten en beleidsmakers bij elkaar om de aanpak van de onderwijscrisis te bespreken.

VROUWENQUOTUM

Op dit moment is nog geen negentien procent van de raden van commissarissen vrouw. Vorige week heeft de Tweede Kamer echter ingestemd met de invoering van een vrouwenquotum. Dit betekent dat beursgenoteerde bedrijven moeten zorgen dat hun raden van commissarissen in de toekomst voor minimaal dertig procent uit vrouwen bestaat. Wat voor verschil zal dit vrouwenquotum gaan maken voor het bedrijfsleven en de rest van de samenleving? Verschillende topvrouwen en -mannen zullen in de Balie spreken over ongelijkheid op de werkvloer, en de wenselijke veranderingen in de structuur van het bedrijfsleven. Welke veranderingen moeten er gepaard gaan met de invoering van het vrouwenquotum?

Benoeming

Pieter Hasekamp

wordt per 1 maart 2020 directeur van het Centraal Planbureau

Promotie Johanna Schild

The monetary valuation of water-related ecosystem services

Universiteit Leiden,
11 december 2019

Dat de natuur van waarde is, zullen weinigen betwisten. Toch delft de natuur in maatschappelijke besluitvorming veelal het onderspit als er economische belangen op het spel staan. Hierdoor staan ecosystemen onder toenemende druk.

Economische belangen kunnen gevat worden in harde cijfers. Om daar tegenwicht aan te bieden, is het ecosysteemdienstenconcept ontwikkeld. Dit concept beoogt de diensten van ecosystemen – zoals het genereren van voedsel, het opslaan van CO₂ en het zuiveren van water – te kwantificeren en is snel populair geworden onder beleidsmakers.

Een veelgebruikte manier om de baten van ecosysteemdiensten te kwantificeren, is om ze in termen van geld uit te drukken. Maar geven de methoden die voor deze monetaire waardering gebruikt worden wel een goede weerspiegeling van de milieukwaliteit? In mijn proefschrift heb ik dit onderzocht voor diensten van ecosystemen die voortkomen uit de beschikbare hoeveelheid en de kwaliteit van water.

De effecten van de beschikbare hoeveelheid water zijn bestudeerd in een meta-analyse van waarderingstudies in droge gebieden over de hele wereld. De resultaten laten zien dat de gehanteerde waarderingmethode – bijvoorbeeld op basis van de geschatte milieukosten, de indirecte

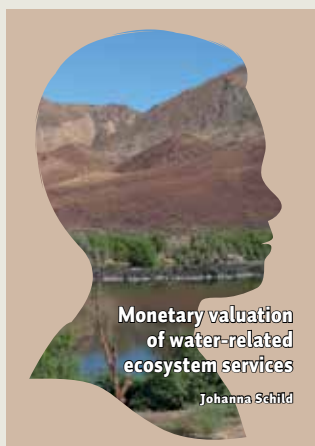
gebruikersopbrengsten of aangegeven gebruikersvoorkeuren – een groot verschil maakt voor de gevonden waarden van diensten.

De effecten van waterkwaliteit op de waardering van ecosysteemdiensten zijn geanalyseerd op basis van een *willingness-to-pay*-studie in het stroomgebied van de Schelde. Uit de analyses blijkt dat de antwoorden sterk afhangen van de wijze

waarop de vraag is gesteld. Bovendien blijkt dat de perceptie van de waterkwaliteit de betalingsbereidheid weliswaar beïnvloedt, maar ook dat die perceptie sterk verschilt van de daadwerkelijke waterkwaliteit.

De resultaten van de verschillende empirische studies laten dus zien dat de geschatte

monetaire waardes van ecosysteemdiensten sterk bepaald worden door de gekozen onderzoeksmethode, terwijl de milieukwaliteit maar beperkt van invloed is. Deze bevindingen roepen de vraag op welke waarderingmethoden wél geschikt zijn om de waarde van de natuur beter inzichtelijk te maken. De huidige waarderingstudies lijken in ieder geval nog niet geschikt om beleid op te baseren, in weerwil van de snel toenemende populariteit ervan onder beleidsmakers.

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Edeltraud Lenk – *Diseases of the poor: the socioeconomic impact of neglected tropical diseases*, 19 december

Relinde de Koeijer-Gorissen – *Lean management & six sigma in internal service units within academic hospitals*, 19 december

Saskia Schawo – *Economic evaluation of treatment for externalizing disorders in adolescents – connecting mental health and economics*, 20 december

Jannes Blokstra – *Vertrouwen in de lokale overheid: een methodologische zoektocht naar factoren die het vertrouwen in de gemeente verklaren*, 20 december

Radboud Universiteit

Nicole Plasschaert – *Biedt samenspel kansen voor stedelijke vernieuwing?* 18 december

Svenja Widdershoven – *Consumenten vooral vatbaar voor positieve emoties op sociale media*, 19 december

Ludovico Alcorta – *Exploring the 'dark matter' of conflict*, 20 december

Take Sipma – *Economic insecurity and populist radical right voting*, 17 januari

Rijksuniversiteit Groningen

Timon Bohn – *Global trade in services, jobs, and incomes*, 19 december

Tilburg University

Carlos Sandoval Moreno – *Three essays on poverty measurement and risk protection*, 16 december

Betaling geslaagd

Elektronische betaalmethoden maken transacties transparanter en kunnen zo transactiekosten verlagen. Toch worden deze methoden maar beperkt gebruikt door het midden- en kleinbedrijf in ontwikkelingslanden. Met behulp van een veldexperiment onder winkel- en apotheekeigenaren in Kenia vinden Dalton et al. dat productinformatie en minder papierwerk om een account te openen ervoor zorgt dat meer eigenaren een account afsluiten. Zestien maanden na het afsluiten voelen de accounteigenaren zich veiliger en hebben zij meer leningen afgesloten dan eigenaren zonder account. Elektronische betaalsystemen maken de financiële gezondheid van een onderneming inzichtelijk, en kunnen er dus voor zorgen dat ook kleine bedrijven zonder onderpand een lening af kunnen sluiten.

Dalton, P., H. Pamuk, R. Ramrattan et al. (2019) *Transparency and financial inclusion: experimental evidence from mobile money*. CentER Discussion Paper, 2019-032.

Onbetaald werk

Onbetaald werk maakt wereldwijd een groot deel uit van de economische activiteit, maar wordt niet meegenomen in het nationaal inkomen. Alonso et al. laten zien dat zelfs in de meest gendergelijke landen vrouwen ten minste twintig procent meer uren onbetaald werk doen dan mannen. Met een theoretisch model schatten ze in dat beleid dat onbetaald werk vermindert en beter verdeelt tussen de geslachten het nationaal inkomen met tot vier procent kan verhogen.

Alonso, C., M. Brussevich, E. Dabla-Norris et al. (2019) *Reducing and redistributing unpaid work: stronger policies to support gender equality*. IMF Working Paper, WP/19/225.

Miljardairs

Zorgt een hoge vermogensbelasting ervoor dat miljardairs verhuizen? Moretti en Wilson onderzoeken de gevolgen van een hervorming van de vermogensbelasting in 2001 voor de Amerikanen die tussen 1981 en 2017 op de Forbes 400-lijst stonden. Het aantal miljardairs daalde in staten met een vermogensbelasting met 35 procent ten opzichte van de andere staten. Daarmee lopen deze staten bij de dood van een miljardair gemiddeld 165 miljoen dollar mis. Toch blijkt een vermogensbelasting voor de meeste staten rendabel te zijn.

Moretti, E. en D.J. Wilson (2019) *Taxing billionaires: estate taxes and the geographical location of the ultra-wealthy*. IZA Discussion Paper, 12699.

Effectenhandelaars

Na de financiële crisis bestond de angst dat banken geld van centrale banken of overheden zouden gebruiken voor het handelen in effecten, in plaats van de economie te stimuleren door leningen uit te geven. Kurz en Kleimeier laten met een regressieanalyse op basis van data van 132 banken tussen 2003 en 2016 zien dat deze angst gegrond is. Bank die veel handelen in effecten, geven minder leningen uit aan bedrijven, voornamelijk op de thuismarkt. Dit leidt echter niet tot verminderde economische activiteit, zoals door beleidsmakers werd gevreesd.

Kurz, M. en S. Kleimeier (2019) *Credit supply: are there negative spillovers from banks' proprietary trading?* DNB Working Paper, 657.

Onverzekerd

Met een steeds grotere kans op overstromingen in Nederland als gevolg van de zeespiegelstijging zou men verwachten dat ook de vraag naar verzekeringen toeneemt. Burgers zullen echter minder geneigd zijn om een verzekering af te sluiten wanneer ze verwachten dat de overheid de schade compenseert. Uit experimenteel onderzoek

Shoppend China

Het overschot op de lopende rekening van China is het afgelopen decennium opvallend snel verslechterd. Een stijging van uitgaand toerisme verklaart een groot deel van deze ontwikkeling. Deb et al. vinden dat de opkomst van de Chinese middenklasse leidt tot meer binnenlandse consumptie en import, meer uitgaand toerisme en dus veranderende handelsbalansen. Voor

overstroomd

van Robinson et al. blijkt dat deze *charity hazard* ook in Nederland zorgt voor een (te) lage vraag naar verzekeringen.

Robinson, P.J., W.J.W. Botzen en F. Zhou (2019) *An experimental study of charity hazard: the effect of risky and ambiguous government compensation on flood insurance demand*. Utrecht School of Economics Working Paper, 19-19.

een stabielere balans noemen Deb et al. een uitbreiding van het sociale vangnet en het openstellen van markten voor buitenlandse investeerders als mogelijkheden.

Deb, P., A. Gjonbalaj en S.A. Hannan (2019) *The drivers, implications and outlook for China's shrinking current account surplus*. IMF Working Paper, WP/19/244.

Ideologie in economie

Economen benadrukken vaak dat hun wetenschap positief van aard is, en dus vrij van (voor)oordelen en ideologie zou moeten zijn. Deze onafhankelijkheid wordt echter in twijfel getrokken, omdat ideologie zeker in het beleidsperspectief een rol lijkt te spelen. Javdani en Chang onderzoeken daarom hoe ideologie de standpunten van economen beïnvloedt. Uit hun online experiment onder 2425 economen blijkt dat economen vraagstukken anders benaderen wanneer deze gelinkt zijn aan een bepaalde ideologie. Dit impliceert dat de economie niet gezien kan worden als een objectieve wetenschap zoals de natuurwetenschappen dat zijn.

Javdani, M. en H.-J. Chang (2019) *Who said or what said? Estimating ideological bias in views among economists*. IZA Discussion Paper, 12738.

Beter dan hun ouders

Bij gelijke kansen is het inkomen van ouders niet bepalend voor het toekomstige inkomen van hun kinderen. De intergenerationele inkomenselasticiteit geeft deze relatie weer. Hoe hoger de elasticiteit, hoe groter de kansenongelijkheid. Carmichael et al. vinden aan de hand van CBS-data dat de kansenongelijkheid in Nederland, gemeten met deze maatstaf, relatief laag is. Wel blijkt het inkomen van de ouders een sterkere invloed te hebben bij vrouwen.

Carmichael, F., C. Darko, M.G. Ercolani et al. (2019) *Evidence on intergenerational income transmission using complete Dutch population data*. IZA Discussion Paper, 12694.

Gulle gever

Mensen zijn intrinsiek vrijgevig tegenover de armste mensen, ongeacht hun sociaal-economische achtergrond. Met behulp van experimenten in Bogotá, waar inwoners bij wet verdeeld zijn in zes sociaal-economische groepen, vinden Blanco en Dalton dat wanneer iedereen eenzelfde geldbedrag krijgt en daar een deel van mag doneren, mensen uit hogere sociaal-economische groepen meer geld doneren. Wanneer iedereen echter een geldbedrag krijgt vergelijkbaar met zijn/haar dagelijkse bestedingen, doneren de groepen eenzelfde aandeel. Interviewdata laten zien dat motivaties van donaties hetzelfde zijn. Goede doelen kunnen gesuggereerde hoogtes van donaties dus aanpassen op sociaal-economische groepen.

Blanco, M. en P. Dalton (2019) *Generosity and wealth: experimental evidence from Bogotá stratification*. CentER Discussion Paper, 2019-031.

Polarisatie op het werk

De loonverschillen tussen de opleidingsniveaus zijn de afgelopen decennia toegenomen. Ook het aantal gewerkte uren per werknemer verschilt steeds sterker, vinden Dias da Silva et al. aan de hand van beroepsindexen van vijftien Europese landen. In routinematige banen is het aantal gewerkte uren per werknemer sterk gedaald, terwijl hoogopgeleide werknemers juist meer uren zijn gaan werken. Patronen in gewerkte uren per werknemer vergroten zo de impact van polarisatie op de loonongelijkheid in Europa.

Dias da Silva, A., A. Laws en F. Petroulakis (2019) *Hours of work polarisation? European Central Bank Working Paper*, 2324.

De Verenigde Staten zijn

Het gevaar van het uitnodigen van een internationaal bekend econoom om een lezing te houden in Nederland is dat je het daarna nog weken over zijn favoriete onderwerp hebt. Niet alleen is er natuurlijk de lezing zelf en het nagesprek in kleine kring, maar ook het interview, de bijdragen van Nederlandse economen over hetzelfde thema en in dit geval een podcastgesprek.

Ik heb het over Larry Katz, hoogleraar economie aan Harvard, al jaren editor van de *Quarterly Journal of Economics* en onderzoeker van de race tussen scholing en technologie. Dit idee van Jan Tinbergen stelt dat het salarisverschil tussen hoog- en laagopgeleiden groter wordt doordat technologie de relatieve vraag naar hoogopgeleiden opstuwt, en kleiner wordt als de scholing voor meer hoogopgeleiden zorgt.

Het werk van Katz laat duidelijk zien dat deze race in de twintigste eeuw gewonnen is door scholing, maar

dat technologie nu rap terrein wint. Zeker in de Verenigde Staten. Mijn collega's Yrla van de Ven en Leonie Ernst interviewden Katz over de implicaties hiervan.

De belangrijkste implicatie is dat sociale mobiliteit, dus de mogelijkheid om te stijgen op de sociale ladder, belangrijker wordt. Als de inkomensverschillen tussen hoog- en laagopgeleiden toenemen, wint de vraag meer aan gewicht of jij of je kinderen een hoge opleiding kunnen krijgen.

De artikelen in dit themanummer gaan in op de vraag hoe het met de sociale mobiliteit in Nederland gesteld is en wat men eraan kan doen. Rens Nissen, Wouter Hogervorst, Senna Maatoug en Vinzenz Ziesemer van het Ministerie van Financiën geven daarin de algemene consensus weer. Ook in Nederland neemt namelijk de sociale mobiliteit af, maar het probleem is wel flink kleiner dan in de Verenigde Staten, en de oplossing ligt in het investeren in onderwijs.

De andere artikelen richten zich op deelaspecten. Zo laat recenter werk van Katz zien dat de plek in de Verenigde Staten waar kinderen opgroeien heel bepalend is voor hun latere inkomen (Chetty et al., 2016). Sandra Muilwijk-Vriend, Dinand Webbink en Bas ter Weel herhalen deze studie voor Nederland, en vinden dan dat kinderen het beste af zijn in Zeeland en in delen van Gelderland en Zuid-Holland.

In een andere studie richten Jelle Zwetsloot, Paul Bisschop en Bas ter Weel zich op de mogelijke discriminatie van mbo'ers met een migratieachtergrond, en focussen Paul Bisschop, Emina van den Berg en Koen van der Ven op betaalde bijles voor middelbare scholieren als middel om op te stromen of om juist niet af te stromen. Daniël van Vuuren ten slotte richt zich op jonge mannen. Zij zijn namelijk steeds minder vaak aan het werk of aan het studeren.

Deze bezorgdheid over sociale mobiliteit wordt tot op het hoogste niveau gedeeld. In twee van de vijf gesprekken uit de Preadviezenbundel die de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde deze maand heeft gepresenteerd, komt sociale mobiliteit prominent naar voren. In een gesprek met Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz zegt Ángel Gurría, secretaris-generaal van de OESO, dat we de middenklasse hebben opge-

Interview met Lawrence Katz: 'Ruimtelijke segregatie is de brandstof voor verdere groei van de ongelijkheid'

YRLA VAN DE VEN EN LEONIE ERNST

560

Economische kansen hangen af van de regio waarin kinderen opgroeien

SANDRA MUILWIJK-VRIEND, DINAND WEBBINK EN BAS TER WEEL

564

Kansenongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap

RENS NISSEN, WOUTER HOGERVORST, SENNA MAATOUG EN VINZENZ ZIESEMER

568

Mbo-afgestudeerden met een migratieachtergrond vinden moeilijker werk

JELLE ZWETSLOOT, PAUL BISSCHOP EN BAS TER WEEL

572

Rijke ouders uit de Randstad betalen vaker voor bijles en huiswerkbegeleiding

PAUL BISSCHOP, EMINA VAN DEN BERG EN KOEN VAN DER VEN

576

Column: Van dichtbij is de inkomensverdeling minder mooi

DANIËL VAN VUUREN

579

geen goed voorbeeld meer

geven, terwijl Angus Deaton in gesprek met Wouter Koolmees zijn Deaths of despair benadrukt en de grimme consequenties daarvan. Voor wie het gemist heeft: de levensverwachting van blanke laagopgeleide mannen in de VS loopt momenteel terug, omdat ze uit vertwijfeling de hand slaan aan zichzelf, of aan de drugs of aan de fles gaan.

Maar terwijl in slechts twee van de vijf gesprekken sociale mobiliteit naar voren komt, komt in alle gesprekken maatschappelijk ongenoegen aan bod. In ieder gesprek is er wel een moment waarop de populistische onderbuik genoemd wordt als een bedreiging voor het nemen van verstandige, op kennis gebaseerde beslissingen.

Met ook hier weer telkens de constatering dat het in Nederland veel beter gaat dan in de Verenigde Staten. De vier in de VS werkzame Nobelprijswinnaars – politiek zowel links als rechts van het midden – klagen allemaal (zonder dat we ze daarnaar gevraagd hebben) over de intensiteit van de politiek en het gebrek aan interesse voor kennis in de besluitvorming. De VS zijn geen goed voorbeeld meer.

Terug- en vooruitblik

Met dit themanummer over sociale mobiliteit is de laatste ESB van dit decennium een feit. Dat is een mooi moment om even terug- en vooruit te kijken.

Het afgelopen decennium was voor ESB een roerige tijd die begon met dalende inkomsten, niet altijd voldoende relevante kopij en een uitgever die niet wilde investeren. Sandra Phlippen, die ik in maart 2016 opgevolgd heb als hoofdredacteur, heeft kort voordat het blad een eeuw oud werd de basis gelegd voor verandering met flinke investeringen in het netwerk en het onderbrengen van ESB bij de FD Mediagroep.

Na het eeuwfeest veranderde er best veel. We kregen een nieuwe website en ESB werd een maandblad. Dat laatste creëerde de ruimte om themanummers te maken, wat we nu iedere maand doen. Voor de redactie kwam daar de link met *Het Financieele Dagblad* en BNR Nieuws Radio bij: doel van de overname van de FD Mediagroep was om zichzelf inhoudelijk te versterken.

De redactie is door deze ontwikkelingen ook anders gaan werken. We nemen door het neerzetten van themanummers een actievere rol in het economische debat in en schakelen veelvuldig met andere media over artikelen. Beide zaken vragen om vooruit kijken en planning.

Het resultaat mag er wezen: er is mede dankzij de themanummers een constante toestroom van kwalitatief goede kopij, het aantal abonnees is constant en de online leescijfers blijven stijgen. En via landelijke media – en in het bijzonder onze collega's van BNR en het *FD* – heeft in ESB gepubliceerd onderzoek een steeds groter bereik.

We kijken met vertrouwen uit naar het komende decennium, waarin er weer voldoende behoefte aan economisch analyse en debat zal zijn en waarin we een centrale rol zullen blijven spelen.

Voor komend jaar staan er dossiers over de toekomst van de accountancysector en de landbouw, het draagvlak voor rationele beslissingen en ons macro-economisch denkkader op de agenda. Houd daarbij vooral onze call for papers op we website in de gaten.

U kunt ook het komende jaar dus weer veel moois verwachten van ESB. Maar voor nu wens ik u allereerst een fijne kerst en een gelukkig nieuwjaar.

Literatuur

Chetty, R., N. Hendren en L.F. Katz (2016) The effects of exposure to better neighborhoods on children: new evidence from the Moving to Opportunity experiment. *The American Economic Review*, 106(4), 855–902.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur
lukkezen@economie.nl

Lawrence Katz

‘Ruimtelijke segregatie is de brandstof voor verdere groei van de ongelijkheid’

**YRLA
VAN DE VEN**
Vakredacteur bij ESB

LEONIE ERNST
Redactiemedewerker
bij ESB

De groeiende ongelijkheid staat wereldwijd in de schijnwerpers. Daarbij wordt vaak gewezen op technologische ontwikkelingen, die vooral hoogopgeleiden ten goede zouden komen. Is beter en toegankelijker onderwijs de oplossing voor overheden die de ongelijkheid willen verkleinen? Of is vooral de buurt waarin mensen opgroeien bepalend? We vroegen het Harvard-econoom Lawrence Katz, die op 1 november tijdens de Nederlandse Economedag de KVS-Tinbergen-lezing houdt.

Lawrence Katz (1959) is hoogleraar economie aan Harvard University, onderzoeker bij het National Bureau of Economic Research (NBER) en daarnaast redacteur bij *The Quarterly Journal of Economics*. Zijn onderzoek focust op de arbeidseconomie, maar hij is het meest bekend vanwege het boek *The race between education and technology*, dat hij samen met zijn vrouw en econoom Claudia Goldin schreef.

In dit boek past hij het raamwerk van Jan Tinbergen, die stelde dat er een wedloop is tussen technologische veranderingen en onderwijs, toe. Technologische veranderingen verhogen de vraag naar hoogopgeleide personeel. De lonen van hoogopgeleiden nemen daardoor toe ten opzichte van lageropgeleiden, met meer ongelijkheid als gevolg. Om dit te voorkomen kan men de toegang tot en kwaliteit van het onderwijs verbeteren en zo het aanbod van hoogopgeleiden vergroten. Met meer aanbod van hoogopgeleiden, dalen hun lonen ten opzichte van laagopgeleiden, met minder ongelijkheid als gevolg.

In hoeverre is er eigenlijk sprake van een race?

“Het raamwerk heeft ons enorm geholpen om de veranderingen in de loonstructuur en ongelijkheid te begrijpen. In mijn onderzoek pas ik dat raamwerk toe op de VS in de

19e en 20e eeuw. Tijdens een groot deel van deze periode werkte dit simpele model prima.”

De deelname aan het onderwijs – en dus het aanbod van hoogopgeleide personeel – steeg in de periode tot 1980 zo hard dat de loonongelijkheid afnam. Vanaf de jaren tachtig neemt de loonongelijkheid juist toe, omdat het aanbod van hoogopgeleide personeel achterblijft bij de technologische ontwikkelingen, zo is te lezen in het boek van Katz en Goldin (Goldin, 2009). Zij baseren zich daarbij op een hoeveelheid data waar Jan Tinbergen en zijn tijdgenoten jaloers op zouden zijn geweest.

Hoe relevant is de race tussen onderwijs en technologie nog in de 21e eeuw?

“In de 21e eeuw is het model nog steeds relevant, maar we moeten het wel aanpassen om rekening te houden met de huidige technologische ontwikkelingen, zoals kunstmatige intelligentie. Iedere grote technologische verandering heeft weer andere nuances.

De laatste twintig jaar hebben we gezien dat administratieve taken, zoals accounting, steeds beter door automatisering en kunstmatige intelligentie kunnen worden overgenomen. Daarnaast zijn robots in staat om steeds lastigere activiteiten binnen het productieproces op zich te nemen.

Waar robots en programma's nog niet zo goed in zijn, is het overnemen van taken in de service sector waar menselijk inlevingsvermogen voor nodig is. Op die manier zijn de technologische ontwikkelingen complementair aan mensen met hoogwaardige vaardigheden.”

Volgens Katz zien we daarom dat vooral de vraag naar hoogopgeleiden ten opzichte van middelopgeleiden met administratieve taken toeneemt. Dit past binnen het raamwerk, maar wel met enige nuancering.

Daarnaast heeft hij twijfels of technologische veranderingen nu, net als in het verleden, nieuwe werkzaamheden creëren. “Mensen zijn bang voor snelle technologische veranderingen, maar ik maak me meer zorgen om middelmatige veranderingen. Als zelfrijdende vrachtwagens slechts een klein beetje beter zijn dan gewone vrachtwagens, dan verdringen ze veel vrachtwagenchauffeurs zonder dat ze de transportsector echt veranderen. Er ontstaan dan geen complementaire activiteiten, zoals wel het geval was bij eerdere innovaties.”

U doet ook veel onderzoek naar sociale mobiliteit. Kunnen we concluderen dat de American Dream een droom is geworden?

“Er zijn veel verschillende manieren om de *American Dream* te definiëren. Meestal beschouwen we het als de kans dat iemand het beter doet dan zijn of haar ouders, in termen van materiële welvaart en mogelijkheden. Voor een groot deel van de geschiedenis van de Verenigde Staten gold dat als je mensen met hun ouders vergelijkt, er een kans van meer dan negentig procent was dat zij het beter deden dan hun ouders. Vandaag de dag heeft het meer weg van het opgooien van een muntje.

Ja, er is een algemene afname van de groei. Maar de Amerikaanse droom hangt voor een groot deel af van de ongelijkheid op de arbeidsmarkt en, zoals het onderzoek *Moving to Opportunity* laat zien, ook van de plek waar iemand opgroeit. Groeiende ongelijkheid op de arbeidsmarkt en andere uitkomsten versterken zichzelf doordat ze ook de ongelijkheid op de woningmarkt vergroten.

In een wereld met lichte ongelijkheid kiezen mensen waar ze wonen, en als ze belang hechten aan goede scholen dan gaan ze daar in de buurt wonen. Gezinnen die goede scholen heel belangrijk vinden, zullen anderen op die plaatsen overbieden. Mensen die veel voor scholen kunnen betalen, gaan zo steeds meer bij elkaar wonen. Wat we nu in de Verenigde Staten zien, is dat er gebieden zijn met ontzettend goede scholen, waar de Amerikaanse droom realiteit is, terwijl er in andere gebieden veel problemen zijn.

Tijdens het experiment *Moving to Opportunity* gaven we gezinnen met een laag inkomen vouchers waarmee zij konden verhuizen naar een wijk met betere kansen en minder armoede. Er vonden maar liefst vijf miljoen verhuizingen plaats. We volgden de kinderen van deze gezinnen en daaruit bleek dat de verhuizing een enorme positieve invloed heeft op hun ontwikkeling. Dit laat zien dat wonen in een wijk met een hoge opwaartse sociale mobiliteit, minder economische segregatie, betere scholen en een veiligere omgeving ontzettend belangrijk is voor je succes als volwassene.”

De wijk waar iemand opgroeit, beïnvloedt dus de kans op succes als volwassene. Is er sprake van een self-fulfilling prophecy?

“Ja, alleen al als je kijkt naar de tweede kans die je hebt na het begaan van een fout, zoals diefstal. Veel jongeren doen domme of zelfs gevaarlijke dingen in hun jeugd, en in een slechte wijk word je daar op zo'n manier voor gestraft dat je geen tweede kans krijgt. Terwijl men in wijken met een opwaartse sociale mobiliteit beter in staat is om jongeren

op het juiste pad te houden of te brengen. Daar heeft iedereen de kans om uit te vinden wat ze willen doen met hun leven en wat hun betekenis geeft – binnen een veilige en stimulerende omgeving. De groei van ongelijkheid maakt dit steeds lastiger.

De groeiende segregatie is volgens Katz een wijdverspreid probleem. “We moeten investeren in het verminderen van de groeiende segregatie, want het is de brandstof voor een verdere groei van ongelijkheid.”

‘Onderzoekers gaan niet meer standaard uit van de homo economicus’

De race tussen onderwijs en technologie heeft u toegepast op data uit de 19e en 20e eeuw. Zal de plek waar we wonen de toenemende ongelijkheid in de 21e eeuw verklaren?

“Het draagt er zeker aan bij. Wat we in ons onderzoek hebben gezien, is dat dit vooral belangrijk is voor kinderen. Waar je woont als volwassene heeft nog steeds invloed, maar die is veel kleiner. Toch moeten we ook kinderen die opgroeien in de verkeerde omgeving niet opgeven. Er is ook later in het leven nog veel mogelijk met onderwijs en training. Het ontdekken van talent is belangrijk. Het beste is om kinderen zo vroeg mogelijk te helpen, maar we moeten de miljoenen en miljoenen mensen die ouder zijn dan drie jaar niet in de steek laten.”

Ongelijkheid lijkt een belangrijke rol te spelen in uw werk. Waar komt die interesse vandaan?

“Dat vind ik lastig te zeggen. Ik denk dat ik van kinds af aan al werd geïnspireerd door mijn moeder, die als schoolpsycholoog op scholen kwam met veel leerlingen uit gezinnen met een laag inkomen. Ik dacht veel na over de verschillen in de middelen die mensen tot hun beschikking hebben. Onderwijs en de rol van instituties heb ik altijd als iets belangrijks gezien.

Mijn interesse in ruimtelijke segregatie is terug te leiden tot mijn tijd als bachelorstudent. Toen ik als student bezig was met problemen op de woningmarkt, dacht ik veel na over ruimtelijke segregatie. Dit opende mijn ogen over kansongelijkheid. Ik houd mij dan ook naast mijn onderzoek naar de arbeidsmarkt al 25 jaar bezig met mobiliteit op de woningmarkt, segregatie op basis van economische status en ras en de toegang tot onderwijs in verschillende buurten in de VS.”

Waarom bent u met deze interesse econoom geworden, en geen politicus of activist?

“Ook dat is best lastig te achterhalen.” Lachend: “Als eerstejaars student had ik geen zin om vroeg op te staan voor de

vakken, en toevallig begon *Principles of economics* pas om tien uur ’s ochtends. Dus misschien is het te danken aan de roostermakers van UC Berkeley. Later leerde ik ook dat mijn comparatieve voordeel lag in het analyseren en verzamelen van wetenschappelijke data, en niet in het inspireren van mensen op de manier waarop een politicus dat doet. Daarnaast ben ik altijd nieuwsgierig geweest en wilde ik altijd nieuwe feiten leren over de wereld om mij heen.”

Naast uw eigen onderzoek werkt u ook al sinds 1991 als redacteur bij The Quarterly Journal of Economics. Hoe heeft u de economische wetenschap zien veranderen over de jaren?

“De standaard van met name empirisch werk is aanzienlijk verbeterd. Er heeft een verschuiving plaatsgevonden naar meer transparantie en verantwoording. Zo worden er bijvoorbeeld vaker *randomized controlled trials* gebruikt. Die verschuiving is ook zichtbaar in de arbeidseconomie.

Daarnaast zorgt de opkomst van big data, met zowel administratieve gegevens als enquêtes, ervoor dat we vragen kunnen oplossen op een manier waarop Jan Tinbergen het heel graag had willen doen. We kunnen nu zelfs data verzamelen op plekken waar daar voorheen niet de infrastructuur voor was, denk bijvoorbeeld aan het onderzoek van de Nobelprijswinnaars Esther Duflo, Michael Kremer en Abhijit Banerjee. Je kunt een geweldig idee hebben, maar als je niet de data hebt of de mogelijkheid om het veld in te gaan, dan krijg je geen goed onderzoek. Dat is de grootste verandering.

De tweede grote verandering is de inbreng van meer realistische inzichten over hoe mensen beslissingen nemen, vanuit de psychologie en gedragseconomie. Onderzoekers gaan niet meer standaard uit van de *homo economicus*. Daarnaast focussen onderzoekers zich meer op wat relevant is in een situatie, in plaats van alleen te kijken naar de literatuur. Zo was er in de jaren negentig vooral een sterke focus op groei, maar heeft in de economische wetenschap de laatste jaren de politieke context een grotere rol gekregen.

Wat verder belangrijk is geweest, is dat we ook proberen om risico te nemen door nieuwe ideeën te publiceren. Onderzoek dat voortbouwt op de bestaande literatuur is waardevol, maar in de wetenschap is het ook nodig om mensen een kans te geven om uit te vinden of iets werkt. Dat vind ik tot nu toe het leukst.

En wat mij ook opvalt is de toewijding van economen om zelf het veld in te gaan en met deelnemers aan een onderzoek te praten, in plaats van alleen op kantoor te zitten met een dataset. Voorheen was er een duidelijke scheiding tussen de onderzoekers die vaak het veld in gingen om kwalitatief onderzoek te doen, en onderzoekers die veel met datasets werkten. Tegenwoordig is er een betere connectie tussen die twee, wat een belangrijke verandering is.

Het kwalitatieve gedeelte is nodig om de resultaten van kwantitatief onderzoek te interpreteren. Het geeft je een idee over wat er in iemands hoofd omgaat en waar de focus op moet liggen. En het geeft je ook een idee van wat voor mensen het meest betekenis heeft. Een groot voordeel van de economische wetenschap, ten opzichte van natuurkunde, is dat we ten minste een impressie kunnen krijgen van de mensen die uiteindelijk onze datapunten worden.”

Economen gaan vaker het veld in, zegt u. Bezoekt u dan zelf ook de scholen en wijken waar u onderzoek naar doet?

“Ik probeer dat zo veel mogelijk te doen. Tijdens het onderzoek *Moving to Opportunity* zijn we in Seattle veel de wijken in gegaan, om uit te zoeken hoe de kinderen zich daar gedragen. Daarnaast werkten we tijdens dat onderzoek samen met socioloog Stefanie DeLuca, die interviews hield met gezinnen die deelnamen. Dat hielp ons met het interpreteren van de resultaten van de *randomized controlled trial*.

Verder heb ik bijvoorbeeld in ons eigen lab bij Harvard opgetreden als bemiddelaar in arbeidsconflicten. Van de eigen inzichten van werknemers en managers leer ik evenveel als van het lezen van stapels literatuur en het doen van regressies. En de praktijkervaring die ik heb opgedaan bij de overheid, als *chief economist* bij het ministerie van Arbeid, levert ook veel voordelen op tijdens het doen van onderzoek.

Helaas kun je in het leven niet alles doen wat je zou willen doen.”

Tot nu toe hebben we het vooral over de Verenigde Staten gehad, waar uw onderzoek op gefocust is. Zijn er ook lessen voor Nederland?

“Het is lastig om de conclusies over bijvoorbeeld ongelijkheid op de arbeidsmarkt een-op-een toe te passen op Nederland. Om de situatie in verschillende landen te vergelijken moeten we niet alleen kijken naar vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, maar ook naar de rol van instituties. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de onderhandelingsmacht van vakbonden, de aanwezigheid van een minimumloon en de regels voor arbeidscontracten.

Over het algemeen zien we dat in landen met zwakere vakbonden de ongelijkheid op de arbeidsmarkt sterker is toegenomen. Verder lijken vooral aan de onderkant van de arbeidsmarkt instituties een grote rol te spelen in het behouden van lonen.”

In Nederland werd op 10 oktober een nieuw onderwijscurriculum voorgesteld, waarbij programmeren al op jonge leeftijd een belangrijke rol zal spelen. Is dit een goede manier om de ongelijkheid te verkleinen?

“We moeten onderwijs absoluut niet als iets statisch bekijken. Veranderingen zijn nodig, en daarbij moeten we ook kijken naar wat nodig is op de werkvloer. Programmeren kun je op een hele functionele manier uitleggen, maar je kunt leerlingen ook laten begrijpen welke logica erachter zit. Aangezien de jongeren van nu al op een hele jonge leeftijd met IT worden geconfronteerd, kan het lesgeven hierover veel toevoegen aan hun onderwijs.

Wat we echter in de 20e eeuw hebben gezien, is dat het vooral waardevol is om naast technische ook sociale vaardigheden te bezitten, en om die met elkaar te kunnen combineren. De interactie tussen deze verschillende vaardigheden zorgt voor hogere opbrengsten, in de vorm van bijvoorbeeld een hogere productiviteit en salaris. Als je alleen een programmeur bent maar verder geen idee hebt wat er omgaat in de wereld, ben je ook makkelijk inruilbaar. Pas wanneer je programmeren combineert met

vaardigheden zoals samenwerken en een breder begrip van de wereld, zal het veel opleveren.

Een goede illustratie hiervan zijn twee gerandomiseerde experimenten die zijn uitgevoerd in de Verenigde Staten. Kinderen uit de Bronx leerden hierbij zowel hoe zij moesten programmeren als hoe zij bij de helpdesk van een grote bank aan de slag konden gaan. Deze combinatie van *soft skills* en technische vaardigheden zorgde ervoor dat hun inkomen later met dertig tot veertig procent toenam.

Het programma zorgde er vooral voor dat werkgemers naar groepen jongeren keken, waar zij eerder niet naar keken. Programmeren is daarbij zeker nuttig, maar het is nog belangrijker om belemmeringen op de arbeidsmarkt weg te nemen die te maken hebben met iemands sociaal-economische achtergrond.”

Literatuur

Goldin, C. en Katz, L. (2009) *The race between Education and Technology*. Cambridge: Harvard University Press.

Economische kansen hangen af van de regio waarin kinderen opgroeien

Recent Amerikaans onderzoek laat zien dat de economische kansen van kinderen afhangen van de regio waarin ze opgroeien. Is dit ook in Nederland het geval? Een onderzoek aan de hand van verhuizingen tussen regio's.

IN HET KORT

- In Nederland beïnvloedt de regio waarin een kind opgroeit het latere inkomen, maar minder sterk dan in Amerika.
- Met vergelijkbare ouders eindigt een kind in Groningen lager in de inkomensverdeling dan in Zeeland.
- Kinderen die naar een regio met een hoger verwacht inkomen verhuizen, hebben later ook een hoger gemiddeld inkomen.

SANDRA MUILWIJK-VRIEND

Senior onderzoeker bij Atlas voor gemeenten

DINAND WEBBINK

Hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

BAS TER WEEL

Directeur SEO Economisch Onderzoek en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt met een subsidie van de Goldschmeding Foundation

Verschillende Amerikaanse studies laten zien dat de regio waarin iemand opgroeit, effect heeft op latere sociaal-economische uitkomsten. Dit effect is empirisch moeilijk vast te stellen. Chetty et al. (2016) maken gebruik van een sociaal experiment, *Moving to Opportunity*, waarbij arme gezinnen in een aantal grote steden in de Verenigde Staten (VS) met vouchers zijn aangezet om in betere wijken te gaan wonen. Op de korte termijn bleek zo'n verhuizing de psychische gezondheid van volwassenen te stimuleren, maar geen effect te hebben op de zelfredzaamheid (Kling et al., 2007). Op de langere termijn had het experiment echter wel degelijk sociaal-economische effecten: jongere kinderen die langer in economisch betere omstandigheden zijn opgegroeid, hebben vaker een baan en genieten gemiddeld een hoger inkomen (Chetty et al., 2016). Ook andere studies vinden significante effecten van de regio waarin kinderen opgroeien op hun uitkomsten op latere leeftijd (Chetty et al., 2014; Chetty en Hendren, 2018).

De economische kansen van kinderen en de relatie met de sociaal-economische positie van de ouders verschillen naar regio. Die verschillen kunnen twee oorzaken hebben. Enerzijds kan de regio waarin een kind opgroeit een effect hebben op de kansen die het kind krijgt en daarmee op het latere inkomen. Anderzijds kunnen regionale verschillen samenhangen met verschillen in het type mensen dat in bepaalde regio's woont. Te denken valt bijvoorbeeld aan verschillen in leeftijd, burgerlijke staat of arbeidsethos.

Voor een beleidsmatige aanpak van verschillen in de economische kansen van jonge kinderen is het van belang om te weten wat de bron is.

We mogen verwachten dat de regio-effecten in Nederland verschillen van die in de VS. Zo heeft Nederland een uitgebreid stelsel van sociale zekerheid, waardoor bijvoorbeeld de inkomensongelijkheid kleiner is dan in de VS. Daarnaast is Nederland een klein en dichtbevolkt land, waardoor regionale verschillen in inkomen mogelijk minder van belang zijn voor de latere inkomenspositie dan in de VS. Maar is dat inderdaad ook zo?

Methode

Om vast te stellen wat het effect van de regio is op de latere uitkomsten van kinderen, kijken Chetty en Hendren (2018) naar kinderen van wie de ouders, op het moment dat het kind jong is, verhuizen naar een andere regio. In deze studie naar het regio-effect in Nederland volgen we hun methode. We observeren verhuizingen van kinderen vanaf een leeftijd van zeven jaar en kijken naar de uitkomsten van hen op 28-jarige leeftijd. Op die leeftijd is de onderwijsloopbaan veelal afgerond en hebben ze de arbeidsmarkt betreden.

De latere inkomenspositie van kinderen hangt voor een deel af van de inkomenspositie van hun ouders. We bepalen eerst per geboortecohort in welk percentiel het inkomen van de ouders valt en in welk percentiel het huishoudinkomen van de kinderen op 28-jarige leeftijd valt. We bepalen vervolgens de intergenerationele inkomensmobiliteit voor iedere regio en elk cohort op basis van de kinderen die *niet* verhuizen. Deze geschatte relatie tussen inkomen van de ouders en inkomen van het kind gebruiken we om voor alle kinderen die eenmalig verhuizen de verwachte uitkomst in de nationale inkomensverdeling in zowel de herkomst- als bestemmingsregio te bepalen, gegeven het inkomen van hun ouders. De voorspelde inkomenspositie in de bestemmingsregio en die in de herkomstregio worden daarna met elkaar vergeleken.

Vervolgens schatten we de invloed van het verschil in voorspelde inkomenspositie tussen regio's op de latere uitkomsten van verhuizende kinderen. Dat doen we door de positie van het kind in de nationale inkomensverdeling te regresseren op het verschil tussen de voorspelde inkomenspositie in de bestemmingsregio en die in de herkomstregio. We maken daarbij gebruik van de leeftijd waarop het kind verhuist. Kinderen die op jongere leeftijd verhuizen, zijn

langer blootgesteld aan de invloed van de nieuwe regio. We kijken hoe snel hun latere uitkomsten convergeren in de richting van de uitkomsten van kinderen die niet zijn verhuisd. Deze convergentie kan zowel opwaarts als neerwaarts zijn, afhankelijk van het gegeven of de verhuizing naar een betere dan wel een minder goede regio plaatsvindt. We schatten een 'blootstellingseffect' door bijvoorbeeld kinderen die op twaalfjarige leeftijd verhuizen van regio A naar regio B te vergelijken met kinderen die een dergelijke verhuizing op dertienjarige leeftijd meemaken. Uit de verzameling van coëfficiënten die daaruit volgt, leiden we een gradiënt af die het gemiddelde jaarlijkse effect van blootstelling aan een regio op het inkomen op 28-jarige leeftijd bepaalt. De belangrijkste aanname hierbij is dat de leeftijd waarop kinderen verhuizen door toeval wordt bepaald.

De methode houdt rekening met mogelijke verschillen tussen ouders die wel verhuizen en degenen die dat niet doen. Verhuizingen zijn immers vaak het gevolg van economische mogelijkheden (bijvoorbeeld het vinden van een andere baan) of veranderingen in de burgerlijke staat (zoals een echtscheiding). Zulke verhuismotieven kunnen op zichzelf ook van invloed zijn op de latere uitkomsten van het kind. Ook kunnen de kenmerken van verhuizers en blijvers verschillen, en dat verschil kan op zichzelf een verklaring zijn voor verschillen in uitkomsten. Voor dergelijke selectie-effecten corrigeren we door de uitkomsten van kinderen die op relatief jonge leeftijd verhuizen te vergelijken met de uitkomsten van kinderen die verhuizen na de leeftijd waarop hun positie in de inkomensverdeling wordt gemeten.

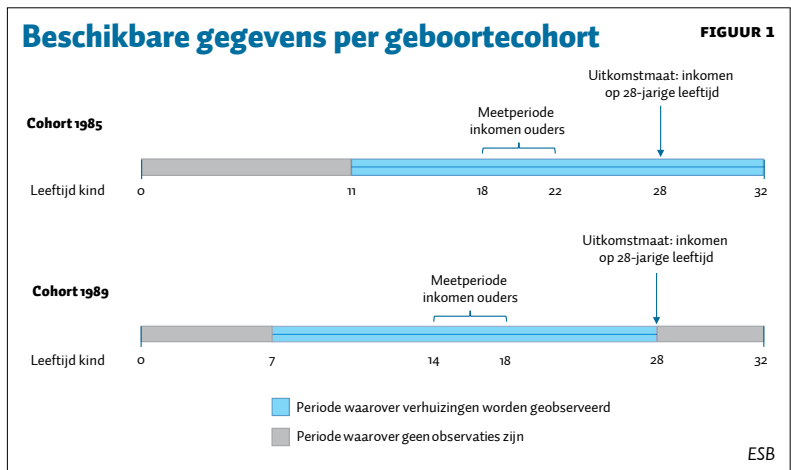
Data

We maken gebruik van registratiegegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het CBS beschikt over gedetailleerde informatie over alle Nederlanders die in de Basisregistratie Personen zijn ingeschreven. Deze gegevens bevatten de leeftijd, de burgerlijke staat, het opleidingsniveau, het woonadres en het inkomen. Het merendeel van deze gegevens is al beschikbaar vanaf 1995, inkomen observeren we vanaf 2003. We gebruiken in de analyse gegevens over de periode 1995–2017 en we richten ons op de kinderen die geboren zijn in de periode 1985–1989. Voor het merendeel van hen is het mogelijk om hun ouders te identificeren. Bovendien observeren we voor deze geboortecohorten de verhuizingen al vanaf jonge leeftijd.

Elk geboortecohort in de data bestaat uit ruim 160.000 kinderen. Voor het inkomen van de ouders gebruiken we zo vroeg mogelijke gegevens: we berekenen een gemiddeld inkomen over de periode 2003–2007. Figuur 1 illustreert de beschikbare gegevens voor het oudste en het jongste geboortecohort.

Voor de analyses moeten de kinderen in een geboortecohort gesplitst worden in een groep permanente bewoners en een groep verhuizers. We definiëren verhuizingen op basis van adreswijzigingen van ouders. We kijken daarbij uitsluitend naar verhuizingen van de ene COROP-regio naar een andere.

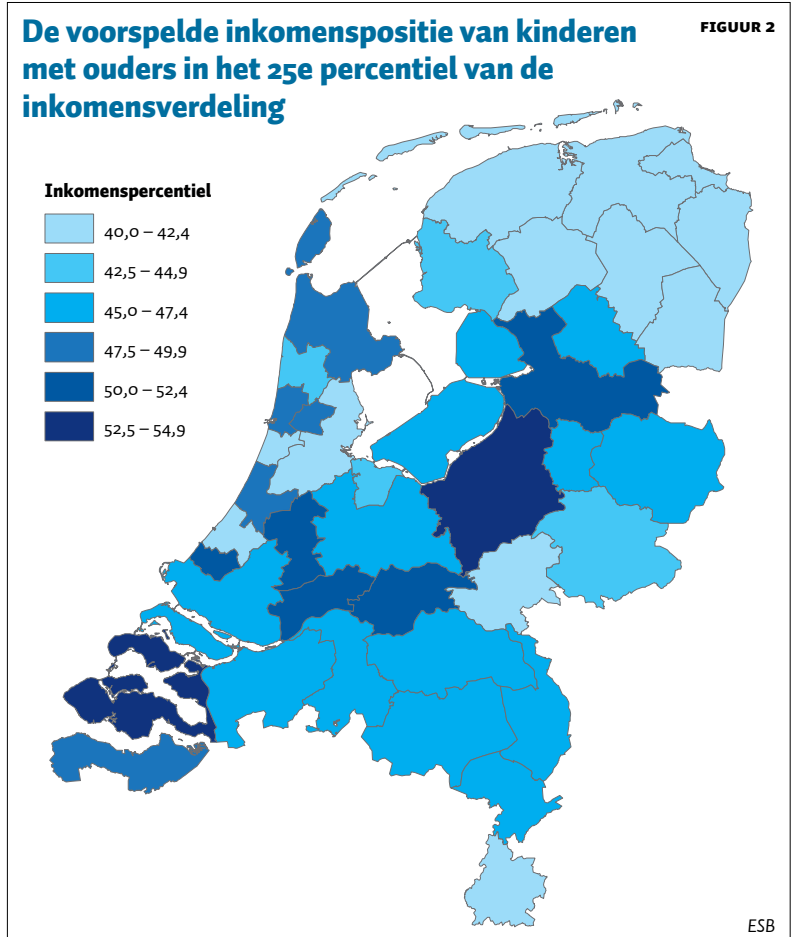
Figuur 2 geeft de voorspelde positie in de inkomensverdeling op 28-jarige leeftijd weer voor kinderen geboren

Bruto-inkomens van permanente bewoners en verhuizers, en van hun kinderen TABEL 1

	Gemiddelde (st. dev.) inkomen ouders, in euro's	Gemiddelde (st. dev.) gezinsinkomen kind, in euro's	Percentage (st. dev.) kinderen met een partner
Permanente bewoners	74.272 (49.452)	42.909 (28.293)	22 (0,41)
	n = 727.365	n = 724.164	n = 727.387
Enmalige verhuizers	79.464 (63.139)	41.645 (29.575)	21 (0,41)
	n = 71.210	n = 70.803	n = 71.212

Noot: st. dev. = standaarddeviatie Data: CBS | ESB

in 1985 van wie de ouders een inkomen op het 25e percentiel van de verdeling hebben. Deze voorspelling is gebaseerd op de geschatte relatie tussen de inkomenspositie van de ouders en de inkomenspositie van kinderen voor iedere COROP-regio. De figuur laat zien dat er verschillen zijn tussen regio's: de voorspelde inkomenspositie loopt uiteen van het 40e percentiel in Groningen tot boven het 50e percentiel in met name delen van Zuid-Holland, Gelderland en Zeeland.

Tabel 1 geeft een beschrijving van de inkomensniveaus van permanente bewoners en verhuizers. De tabel laat zien dat ouders die verhuizen gemiddeld hogere inkomens hebben dan ouders die niet verhuizen. Het inkomen van de kinderen die verhuizen ligt iets lager, maar het verschil is beperkt. In beide groepen geldt dat ruim twintig procent van de kinderen op 28-jarige leeftijd een partner heeft. Het

gemiddelde gezinsinkomen van het kind (het inkomen van het kind inclusief het inkomen van de eventuele partner) is vergelijkbaar tussen beide groepen.

Resultaten

We vinden allereerst dat de inkomenspositie van kinderen afhankelijk is van die van hun ouders: een betere inkomenspositie van de ouders gaat samen met een betere inkomenspositie van het kind op 28-jarige leeftijd (figuur 3). Een één percentielrang hogere inkomenspositie van de ouders gaat samen met een 0,18 hogere percentielrang voor het kind – dit resultaat is redelijk vergelijkbaar met dat van Janssen et al. (2018). De relatie is minder sterk dan in de Verenigde Staten: daar is dit met 0,38 ongeveer het dubbele (Chetty en Hendren, 2018).

We vinden bovendien dat de regio waarin het kind woont, uitmaakt voor de latere uitkomsten (figuur 4). Kinderen die naar een regio verhuizen waarin de permanente bewoners gemiddeld een betere positie in de nationale inkomensverdeling hebben, hebben zelf op 28-jarige leeftijd gemiddeld ook een betere inkomenspositie dan kinderen met verder vergelijkbare kenmerken die in de herkomstregio achterblijven.

Per jaar dat een kind wordt blootgesteld aan de nieuwe regio, convergeren uitkomsten op 28-jarige leeftijd met een snelheid van 2,7 procent per jaar naar de uitkomsten van de permanente bewoners in die regio op 28-jarige leeftijd. We bepalen, net als in het Amerikaanse onderzoek, de blootstellingseffecten tot 24 jaar. Dit betekent dat kinderen die verhuizen als ze zeven jaar oud zijn naar schatting $(24 - 7) \times 2,7 = 45,9$ procent van het verschil in de verwachte inkomenspositie tussen de herkomst- en bestemmingsregio overbruggen. Verhuizingen op latere leeftijd hebben door een minder lange blootstelling een minder groot effect. Als we de schatting extrapoleren tot kinderen die op zeer jonge leeftijd – zeg als eenjarige – verhuizen, dan zou circa 62 procent van het verschil overbrugd kunnen worden.

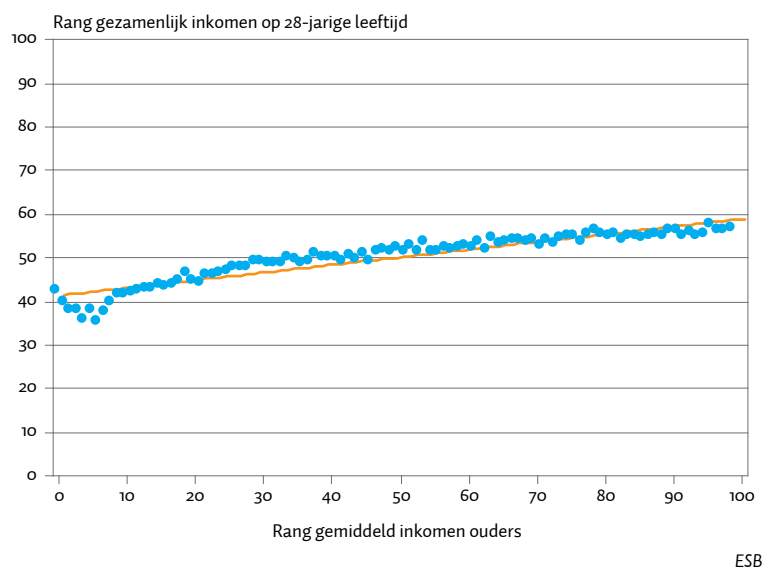
Verhuizingen vanaf de leeftijd dat mensen de arbeidsmarkt betreden hebben geen effect op de inkomenspositie op 28-jarige leeftijd: de geschatte helling aan de rechterkant van de gestippelde lijn in figuur 4 is statistisch gezien niet significant verschillend van nul.

Inherent aan het gebruikte model is dat de inkomens van kinderen lineair convergeren richting de inkomens van de nieuwe regio, wat betekent dat een verhuizing op twaalfjarige leeftijd in vergelijking met een verhuizing op dertienjarige leeftijd eenzelfde effect oplevert als een verhuizing op zevenjarige ten opzichte van achtjarige leeftijd. Deze aanname verhult mogelijke verschillen per leeftijd. Op basis van de literatuur zou verwacht mogen worden dat de impact op jongere leeftijd groter is (Cunha en Heckman, 2007).

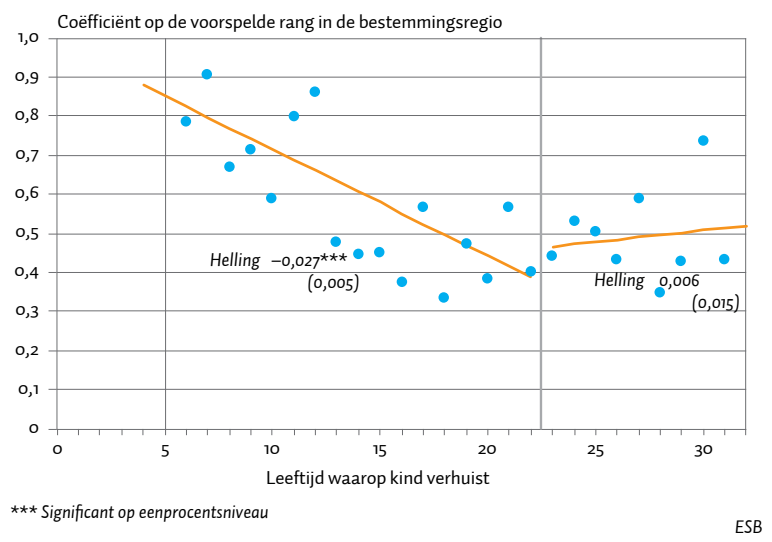
Varianten

Naast het basismodel hebben we verschillende varianten geschat. Tabel 2 laat de resultaten zien. Het basismodel bevat dummyvariabelen voor de verschillende geboortecohorten en interacties daarvan met het verschil in uitkomsten tussen herkomst- en bestemmingsregio en de voorspelde inkomenspositie in de herkomstregio. Wanneer deze interacties achterwege worden gelaten, is het geschatte

Er bestaat een positieve correlatie tussen de inkomenspositie van ouders en kinderen FIGUUR 3

Effect van blootstelling van kinderen aan nieuwe regio op inkomensrang FIGUUR 4

blootstellingseffect statistisch gezien niet anders. Verder gaat het basismodel uit van het gezinsinkomen van het kind op 28-jarige leeftijd. Het inkomen van een eventuele partner is daarin meegenomen. Het geschatte blootstellingseffect ligt iets hoger (3,5 procent) wanneer uitsluitend naar het individuele inkomen van het kind op 28-jarige leeftijd wordt gekeken.

Verder is het mogelijk dat de uitkomsten tussen regio's verschillen weergegeven in de lokale arbeidsmarkt waarin kinderen op 28-jarige leeftijd wonen. Wanneer we *fixed effects* opnemen voor de regio waarin het kind zich op 28-jarige leeftijd bevindt, is het geschatte blootstellingseffect echter nog steeds 2,7 procent. De geschatte effecten ontstaan dus niet door verschillen in de situatie op de lokale arbeidsmarkt van de 28-jarige. Ten slotte zijn de schattingen met 1,8 procent wat kleiner van omvang wanneer deze worden uitgevoerd op het niveau van de tweecijferige postcode dan de effecten voor COROP-regio's. In dit geval worden bijna 25.000 extra verhuisobservaties meegenomen, die over het algemeen op kortere afstanden plaatsvinden.

Conclusie en discussie

De kansen van jonge kinderen hangen af van de regio waarin ze opgroeien. Ieder jaar dat een kind in een gunstigere regio woont, leidt tot een hoger inkomen als jongvolwassene.

Onze schatting voor Nederland is met 2,7 procent kleiner dan Chetty en Hendren (2018) voor de VS vinden (4 procent) en ook kleiner dan Deutscher (2018) vindt op basis van Australische data (3,3 procent).

Tevens blijkt uit de analyses dat dit niet een effect is van lokale arbeidsmarktomstandigheden. Het lijkt vooral te gaan om effecten van de omgeving waarin het kind opgroeit. Voor beleidsmakers zou dit een motivatie kunnen zijn om mobiliteit van kinderen in regio's die minder kansen bieden, te versterken of om mobiliteit naar betere regio's te stimuleren. Voorzichtigheid is echter geboden. Ten eerste zijn de schattingen op relatief grote regio's gebaseerd. Binnen die regio's kunnen er ook lokale verschillen zijn. Daarnaast geven de huidige schattingen uitsluitend een gemiddeld effect over alle regio's. Voor specifiek investeringsbeleid per regio is het nodig om van iedere regio een causaal effect te schatten.

Ook is het van belang om specifiek te kijken naar de omvang van effecten in relatie tot het moment van verhuizen. Zo vindt Deutscher (2018) een sterker effect voor kinderen die in de pubertijd verhuizen in vergelijking met

kleuters. Dat zou kunnen betekenen dat het stimuleren van mobiliteit met name op bepaalde momenten in de jeugd nuttig kan zijn. Tevens is het belangrijk om de redenen van verhuizingen in beeld te brengen. Als de meeste verhuizingen het resultaat zijn van echtscheidingen, is de beleidsimplicatie anders dan wanneer de meeste gezinnen verhuizen vanwege betere banen. In het eerste geval kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het ondersteunen van eenoudergezinnen; in het tweede geval aan het stimuleren van arbeidsmobiliteit. Ten slotte is het belangrijk om te bekijken in hoeverre kinderen (vooral op latere leeftijd) nog meeverhuizen met hun ouders.

Literatuur

Chetty, R. en N. Hendren (2018) The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility I: childhood exposure effects. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(3), 1107–1162.

Chetty, R., N. Hendren en L.F. Katz (2016) The effects of exposure to better neighborhoods on children: new evidence from the Moving to Opportunity experiment. *American Economic Review*, 106(4), 855–902.

Chetty, R., N. Hendren, P. Kline en E. Saez (2014) Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623.

Cunha, F. en J.J. Heckman (2007) The technology of skill formation. *American Economic Review*, 97(2), 31–47.

Deutscher, N. (2018) *Place, jobs, peers and the importance of teenage years: exposure effects and intergenerational mobility*. Working Paper, Crawford School of Public Policy, Australian National University, 13 februari. Te vinden op www.rse.anu.edu.au.

Janssen, P., R. Schulenberg, D. van Vuuren en M. Buitenhuis (2018) Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen. *ESB*, 103(4765), 392–395.

Kling, J.R., J.B. Liebman en L.F. Katz (2007) Experimental analysis of neighborhood effects. *Econometrica*, 75(1), 83–119.

Regressieresultaten verschillende modellen

TABEL 2

	Basismodel	Zonder cohort-interacties	Individueel inkomen	Fixed effects voor regio	Tweecijferige-postcode-niveau
Blootstellingseffect tot en met 23 jaar	-0,027***	-0,024***	-0,035***	-0,027***	-0,018***
Blootstellingseffect na 23 jaar	0,006	0,002	0,049**	0,041	0,009
Aantal observaties	70.801	70.801	70.800	70.801	95.445

/ Significat op respectievelijk vijf- en eenprocentniveau.

Noot: De tabel laat uitsluitend de geschatte coëfficiënten voor het blootstellingseffect zien. Daarnaast bevat het model onder andere dummy's voor geboortecohorten, interacties tussen geboortecohorten en de voorspelde inkomensrang in de herkomstregio, dummy's voor de leeftijd van verhuizen en interacties daarvan met de rang van de ouders.

Bron: Data: CBS | ESB

Kansenongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap

In de Verenigde Staten lijkt de Amerikaanse droom te haperen. Onderzoek laat een dalende sociale mobiliteit zien. In Nederland is de situatie weliswaar beter, maar ook hier lijkt de inkomensmobiliteit af te nemen. Wat kan deze ontwikkeling verklaren, en welke rol speelt beleid hierbij?

IN HET KORT

- Onderwijsbeleid, met name gericht op het jonge kind, kan bijdragen aan meer kansengelijkheid.
- Ook interventies op andere terreinen, zoals wonen, kunnen mogelijk de sociale mobiliteit vergroten.
- Meer Nederlands onderzoek naar de oorzaken is nodig om beter zicht op aanknopingspunten voor beleid te krijgen.

RENS NISSEN

Directeur Algemene Financiële en Economische Politiek bij het ministerie van Financiën (MinFin)

WOUTER HOGERVORST

Beleidsmedewerker bij MinFin

SENNA MAATOUG

Beleidsmedewerker bij MinFin

VINZENZ ZIESEMER

Beleidsmedewerker bij MinFin

Op Prinsjesdag heeft dit kabinet zijn tweede Miljoenennota aan de Kamer aangeboden. Deze keer met nadrukkelijke aandacht voor kansengelijkheid. In het internationale publieke debat over kansengelijkheid is het vergrootglas vaak gericht op de Verenigde Staten, het land van de *American Dream*, het geloof dat iedereen ongeacht afkomst de kans heeft om het van krantenjongen tot krantenmagnaat te schoppen. Die Amerikaanse droom lijkt steeds meer in een crisis te verkeren. Onderzoek naar de kansengelijkheid in de Verenigde Staten onder aanvoering van Raj Chetty en zijn *Equality of Opportunity Project* van de afgelopen jaren laat zien dat deze de afgelopen decennia onder druk staat (Chetty et al., 2016; 2017; Chetty en Hendren, 2018). Ook in Nederland maakt men zich zorgen over de kansengelijkheid.

Kansengelijkheid

Volgens filosofen is kansengelijkheid een kwestie van gerechtigheid: individuen met identieke talenten en bekwaamheden, en met de bereidheid deze talenten te gebruiken, zouden gelijke kansen op succes moeten hebben. Rawls' principe van *fair equality of opportunity* (2001) stelt bijvoorbeeld dat iedereen een gelijke kans moet hebben om bepaalde posities in de maatschappij te bereiken. Wat dat betreft zou kansengelijkheid een doel op zich kunnen zijn, maar de uitkomsten kunnen desondanks ongelijk zijn. Er bestaan

immers verschillen wat betreft bijvoorbeeld persoonlijke inzet, aangeboren talent en pech en geluk in het leven.

Voor economen zijn er daarnaast redenen om extra geïnteresseerd te zijn in onderzoek naar kansengelijkheid. Ten eerste suggereert kansengelijkheid dat een economie een deel van haar potentieel laat liggen. Bij de teruglopende productiviteitsgroei en de vergrijzende beroepsbevolking waarmee Nederland wordt geconfronteerd, verdient het extra aandacht om volledig gebruik te maken van het talent in de samenleving. Daarnaast geldt dat er in de economische literatuur vaak sprake is van een afruil tussen efficiëntie en ongelijkheid. Bij kansengelijkheid hoeft dat juist niet het geval te zijn: gelijkere kansen zouden kunnen leiden tot gelijkere uitkomsten én een sterkere economie. Dat maakt kansengelijkheid voor economen een belangrijk onderwerp.

Tegelijkertijd is het lastig voor economen dat kansengelijkheid niet direct meetbaar is. Empirie blijft zo veelal beperkt tot maatschappelijke uitkomsten, die een indicatie geven wat betreft gelijke kansen. Het belangrijkste voorbeeld van zo'n indicator is de inkomensmobiliteit. Verschillen in inkomensmobiliteit kunnen niet een-op-een herleid worden tot verschillen in kansengelijkheid (Landersø en Heckman, 2017; Ziesemer, 2019), maar een sterk verband is er wel te verwachten.

Inkomensmobiliteit

In een samenleving met volledig gelijke kansen is de inkomenspositie van ouders niet bepalend voor de inkomenspositie van kinderen. De mate waarin de positie van kinderen in de inkomensverdeling afwijkt van die van de ouders, de intergenerationele inkomensmobiliteit, is daarom de meest gebruikte indicator van kansengelijkheid. In internationaal perspectief is de inkomensmobiliteit tussen generaties in Nederland relatief hoog – deze is onder meer groter dan in de VS (Brakel en Moonen, 2013). Hoge en lage inkomensposities worden in Nederland dus in relatief beperkte mate doorgegeven van ouders op kind. Wie in Nederland voor een dubbeltje geboren wordt, heeft hier meer kans dan in Amerika om een kwartje te worden. Zo bevindt 41,8 procent van de Amerikanen wier vader zich in het laagste inkomenskwartiel bevindt, zich ook zelf in het onderste kwartiel; in Nederland is dit percentage slechts 28,1 procent (figuur 1).

Sinds de jaren tachtig is de intergenerationele inkomensmobiliteit in de Verenigde Staten vooral in de onderste helft van de inkomensverdeling afgenomen (Palomino

et al., 2018). Bij de hoogste inkomens is de mobiliteit redelijk stabiel gebleven. Janssen et al. (2018) vinden dat de inkomensmobiliteit ook in Nederland afneemt. Die afname betreft de inkomensmobiliteit in zowel absolute termen (kinderen verdienen gemiddeld minder dan hun ouders) als in relatieve termen (de positie van kinderen hangt sterker samen met die van hun ouders). Bovendien is ook in Nederland de relatieve sociale mobiliteit het sterkst afgenomen onder kinderen in het laagste inkomensdecil. Het aandeel kinderen van ouders uit de laagste 20 procent inkomens, dat zelf ook in de laagste inkomensgroep terecht komt, is gestegen van 27 naar 33 procent in de periode 2005–2015 (Janssen et al., 2018). Meer onderzoek is nodig om de langetermijntrends in Nederland, en vooral de mogelijke verklaringen hiervoor, scherper in beeld te krijgen.

Ruimtelijke segregatie

Een mogelijke verklaring voor de afgenomen inkomensmobiliteit is ruimtelijke segregatie tussen bevolkingsgroepen (Chetty et al., 2014). Zo is de sterke segregatie naar inkomen, opleiding en afkomst tussen wijken in de VS toegenomen in dezelfde periode dat ook de inkomensongelijkheid toenam (Fogli en Guerrieri, 2018). Zo kan de plek waar iemand opgroeit dus bepalender worden voor de kansen die deze persoon krijgt.

Ook in Nederland is er sprake van segregatie. De woons segregatie is in Den Haag bijvoorbeeld 61 procent (Boterman en Wolf, 2018). Dat betekent dat meer dan de helft van de Haagse bewoners van woning zou moeten wisselen om een totaal gelijke verdeling van hoger- en lageropgeleiden te krijgen. Opvallend daarbij is dat scholen vaak nog meer gesegregeerd zijn dan de wijk waarin ze liggen. Dat komt doordat ouders vaak bewust kiezen voor scholen waarin hun eigen sociale klasse sterk vertegenwoordigd is, en met name hogeropgeleiden willen daar best wat afstand voor overbruggen.

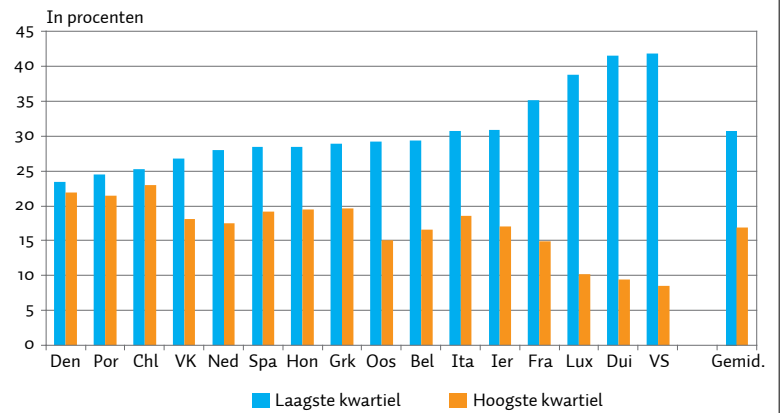
De plek waar je woont is in Nederland wel minder bepalend. Muilwijk-Vriend et al. (2019, in dit nummer) laten zien dat de kansen van jonge kinderen, net als in de VS, afhangen van de regio waarin ze opgroeien – en ieder jaar dat een kind opgroeit in een betere regio, leidt dat tot een hoger inkomen als jongvolwassene. Maar dit regio-effect is, met circa 2,7 procent, in Nederland een stuk kleiner dan in de VS waar het 4 procent bedraagt. Mogelijk komt dit doordat we in Nederland een vrije schoolkeuze kennen, en dat het makkelijker is om, via de fiets of het openbaar vervoer, gebruik te maken van voorzieningen in een andere buurt. Meer onderzoek is echter nodig om beter te snappen hoe het regio-effect ontstaat, en wat passend beleid zou zijn om regionale inkomensmobiliteit te bevorderen.

Onderwijs

In het onderzoek naar kansengelijkheid krijgt de rol van het onderwijs verreweg de meeste aandacht. De inkomensmobiliteit is volgens de economische literatuur goed te begrijpen aan de hand van de overdracht van *human capital* tussen generaties (Lee en Seshadri, 2019).

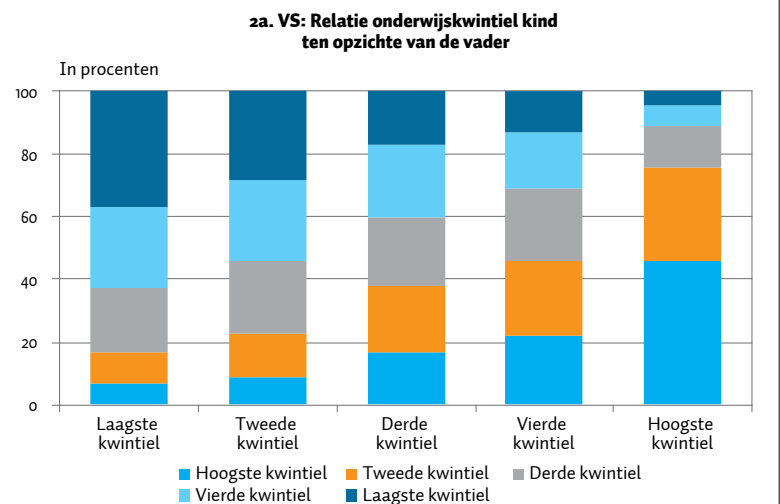
Het opleidingsniveau van kinderen hangt nauw samen met dat van de ouders, zowel in de VS als in Nederland (figuur 2a en 2b). Zo bevindt in de VS 46 procent van de kinderen met de hoogstopgeleide vaders zich ook in het hoogste

Percentage kinderen in het laagste en hoogste inkomenskwartiel, en met een vader in het onderste kwartiel FIGUUR 1

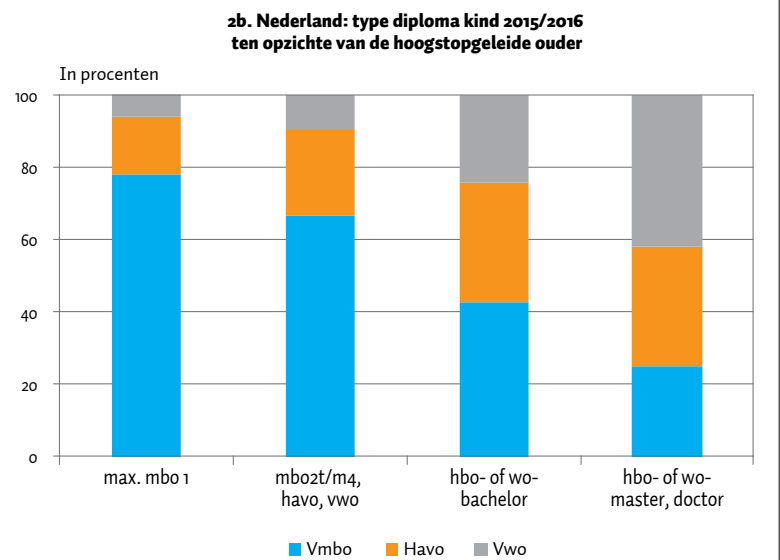

Bron: OESO (2018) | ESB

Relatie onderwijsniveau ouder en kind FIGUUR 2

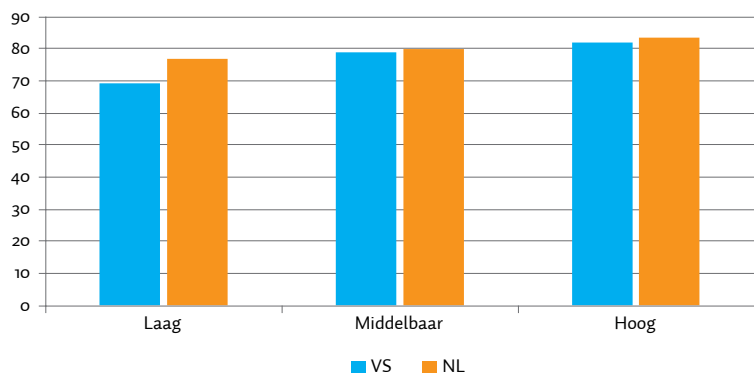
Data: PSID | ESB

Data: CBS | ESB

Levensverwachting van mannen naar onderwijsniveau

FIGUUR 3

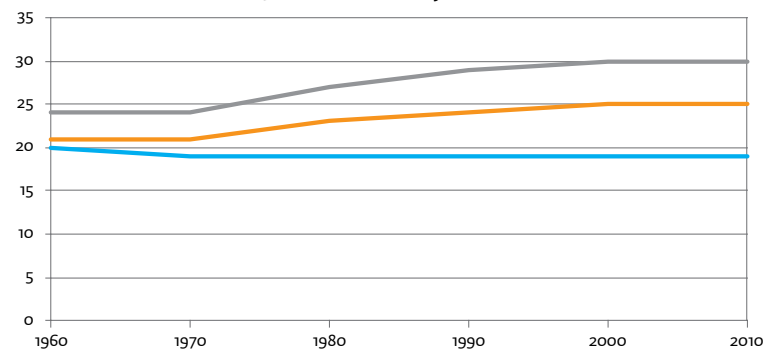

Data: CBS en CDC | ESB

Leeftijd moeder bij eerste kind, naar opleiding

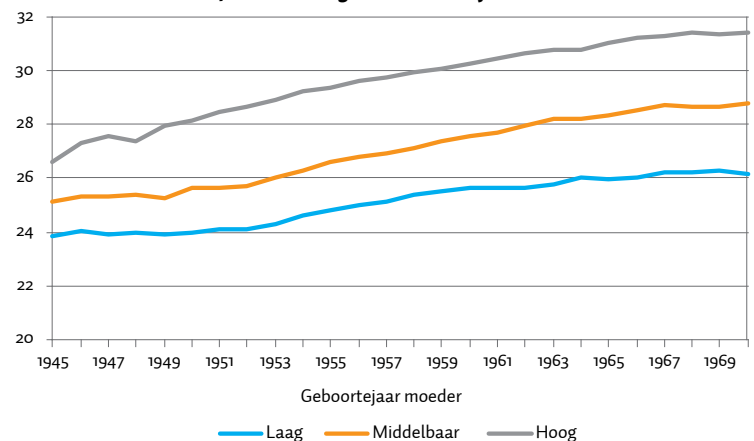
FIGUUR 4

4a. VS: mediane leeftijd moeder

Data: IPUMS | ESB

4b. Nederland: gemiddelde leeftijd moeder

Bron: Van Gaalen en Van Poppel (2018) | ESB

opleidingskwintiel. In Nederland vinden we een soortgelijke verdeling. Zo'n 42 procent van de hoogstgeleide ouders (master of doctor) hebben een kind dat vwo doet, terwijl dit maar 5 procent is voor ouders tot aan mbo-niveau 1.

Het opleidingsniveau hangt vaak sterk samen met verschillende sociale uitkomsten. Zo correleert opleidingsniveau sterk met inkomen: individuen met een masterdiploma verdienen in de VS gemiddeld 2,3 keer zo veel als individuen met alleen een middelbareschooldiploma (OESO, 2018). In Nederland is dit 1,54 keer zo veel. Daarnaast zijn er

opvallende verschillen in inkomenszekerheid. Kansengelijkheid in het onderwijs is dus van groot belang, zeker omdat onderwijs het succes op de arbeidsmarkt beïnvloedt.

Onderwijs als scheidslijn

Opleidingsniveau is bovendien vaak een relevante scheidslijn bij empirisch te observeren sociale verschillen.

Vooral gezondheid en levensverwachting correleren met onderwijsniveau, zowel in de VS als in Nederland (figuur 3). In de VS is het verschil in levensverwachting tussen een lageropgeleide man, met alleen basisschool, 13 jaar minder dan van iemand met een bachelordiploma. In Nederland is het verschil tussen laag- en hoogopgeleiden 6,5 jaar, en het verschil in *gezonde* levensverwachting is 15 jaar. De oorzaak hiervan heeft onder andere te maken met een slechtere gezondheid vroeg in het leven, een ongezonde levensstijl (roken, overgewicht en minder gezonde voeding) en het vaker verrichten van fysiek zwaar werk (CPB, 2017). Als de relatie tussen onderwijsniveau en gezondheid causaal is, dan is de kansengelijkheid in het onderwijs ook buiten de arbeidsmarkt van groot belang.

Daarnaast krijgen laagopgeleide vrouwen eerder kinderen, wat de kansengelijkheid van deze kinderen kan beïnvloeden. In de VS is het verschil in de leeftijd waarop hoog- en laagopgeleide vrouwen hun eerste kind krijgen erg groot (figuur 4a). Dit verschil is sinds de jaren zeventig bovendien aan het toenemen: hogeropgeleide vrouwen krijgen later kinderen, terwijl laagopgeleide vrouwen zelfs iets jonger hun eerste kind zijn gaan krijgen. Opvallend is dat in de VS de helft van alle laagopgeleide vrouwen onder de twintig is als zij hun eerste kind krijgen (Putnam, 2015).

In Nederland is er ook een duidelijk verschil tussen laag- en hoogopgeleide vrouwen, en de leeftijd waarop ze hun eerste kind krijgen, maar dat verschil is minder groot (figuur 4b). Een andere trend, die zowel in Nederland als de VS wordt waargenomen, is de toename van het aantal eenoudergezinnen. Deze trends lijken relevant voor de gelijke kansen van deze kinderen. Zowel de beschikbare materiële als immateriële middelen voor de ontwikkeling van deze kinderen zijn hierbij immers kleiner, en beïnvloeden dus de kansen van deze kinderen. En dat vanaf het moment van hun geboorte.

Verskil ontstaat vroeg

Het Nederlandse onderwijssysteem doet het in termen van zowel uitkomsten als toegankelijkheid beter dan dat in de VS (OESO, 2018), waar de kans lager is dat een hoog scorende leerling met lage sociaal-economische status naar de universiteit gaat, dan de kans dat een laag scorende leerling met rijke ouders naar de universiteit gaat (Putnam, 2015). Maar ook in Nederland is er de afgelopen jaren veel aandacht geweest voor kansengelijkheid in het onderwijs. Verschillen tussen leerlingen uit uiteenlopende sociaal-economische groepen ontstaan al vroeg op de basisschool en lijken persistent te zijn (Borghans et al., 2017). Mogelijk kan een brede voorschoolse opvang van hoge kwaliteit deze verschillen verkleinen: internationaal onderzoek laat zien dat vooral leerlingen met achterstanden profiteren van een kwalitatief goede voorschoolse educatie, en dat de resultaten hiervan blijven voortbestaan (Van Huizen en Plantenga, 2018).

Een ander element dat in de discussie veel aandacht

heeft gekregen, is de overgang van primair naar voorgezet onderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2018). Leerlingen met dezelfde toetscore ontvangen verschillende adviezen. Leerlingen met lageropgeleide ouders stromen vaker uit naar een lager onderwijsniveau dan gelijk presterende leerlingen met hogeropgeleide ouders (Inspectie van het Onderwijs, 2018). Dit vraagt om aandacht voor een goede overgang van het primair naar het voorgezet onderwijs.

Daarnaast is ook de flexibiliteit in de latere schoolloopbaan van belang. In het Nederlandse stelsel met vroege selectie is het belangrijk dat leerlingen ook op een later moment van niveau kunnen wisselen en er geen barrières worden opgeworpen (OESO, 2017; CPB, 2019). Ook is het opvallend dat scholen met dezelfde leerlingpopulaties andere onderwijsopbrengsten te zien geven (Inspectie van het Onderwijs, 2018); de ene school levert dus meer toegevoegde waarde dan de andere. Tot slot vindt leren niet alleen plaats op school, maar ook daarbuiten – bij sport- en muziekverenigingen bijvoorbeeld (Putnam, 2015). Onderzoek naar deze kenmerken kan leiden tot nieuwe beleidsoplossingen voor het optimaal benutten van talenten, om zo de rol van afkomst te verminderen.

Er ligt dus een opdracht voor onderzoekers en beleidsmakers om de factoren te doorgronden die van invloed zijn op de kwaliteit, en om concrete interventies op school en op systeemniveau in kaart te brengen. Naar dit onderwerp wordt onder meer gekeken in de Brede Maatschappelijke Heroverwegingen, waar de rijksoverheid nu mee bezig is.

Tot besluit

Kansen zijn in Nederland veel gelijkjer verdeeld dan in de VS. Dat lijkt geen toeval: instituties en beleid zullen hier een rol bij spelen. Tegelijkertijd zijn er ook punten van zorg in Nederland. Meer onderzoek naar kansengelijkheid in Nederland is hard nodig om te snappen wat de oorzaken hiervan zijn en waar de aanknopingspunten voor beleid zitten – een eerste aanknopingspunt is in ieder geval dat verschillen vroeg ontstaan.

Het soort onderzoek dat er gedaan moet worden, is complex maar hard nodig om beleid te kunnen maken. Er zou zelfs gedacht kunnen worden aan een Nederlands equivalent van Chetty's *Equality of Opportunity Project*, waarbij

kennis en data toegankelijk worden voor beleidsmakers bij gemeenten, scholen, woningcorporaties en voor de mensen zelf. Zo kunnen beleidsmakers op alle niveaus de kansengelijkheid bevorderen.

Literatuur

- Borghans, L., R. Diris en T. Schils (2018) Sociale ongelijkheid in het onderwijs is hardnekkig. *ESB*, 103(4768), 540–543.
- Boterman, W. en I. de Wolf (2018) Woonsegregatie bepaalt in grote mate schoolsegregatie. *ESB*, 103(4768), 536–539.
- Brakel, M. van den, en L. Moonen (2013) *Inkomensmobiliteit tussen generaties relatief hoog in Nederland*. CBS, *Socialeconomische trends*, 2/2013.
- Chetty, R. en N. Hendren (2018) The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility I: childhood exposure effects. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(3), 1107–1162.
- Chetty, R., D. Grusky, M. Hell et al. (2017) The fading American dream: trends in absolute income mobility since 1940. *Science*, 356(6336), 398–406.
- Chetty, R., N. Hendren en L.F. Katz (2016) The effects of exposure to better neighborhoods on children: new evidence from the Moving to Opportunity experiment. *American Economic Review*, 106(4), 855–902.
- Chetty, R., N. Hendren, P. Kline en E. Saez (2014) Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623.
- CPB (2019) *Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond*. CPB Policy Brief, juni.
- Fogli, A. en V. Guerrieri (2018) *The end of the American dream? Inequality and segregation in US cities*, juli. Paper te vinden op faculty.chicagobooth.edu.
- Gaalen, R. van, en F. van Poppel (2018) De opmars van de oudere vader en moeder. *Demos*, 34(10), 1–4. Te vinden op www.nidi.nl.
- Huizen, T. van, en J. Plantenga (2018) Do children benefit from universal early childhood education and care? A meta-analysis of evidence from natural experiments. *Economics of Education Review*, 66, 206–222.
- Inspectie van het Onderwijs (2018) *De staat van het onderwijs 2016/2017*. Rapport te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.
- Janssen, P., R. Schulenberg, D. van Vuuren en M. Buitenhuis (2018) Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen. *ESB*, 103(4765) 392–395.
- Landersø, R. en J.J. Heckman (2017) The Scandinavian fantasy: the sources of intergenerational mobility in Denmark and the US. *The Scandinavian Journal of Economics*, 119(1), 178–230.
- Lee, S.Y.T. en A. Seshadri (2019) On the intergenerational transmission of economic status. *Journal of Political Economy*, 127(2), 855–921.
- Muilwijk-Vriend, S., D. Webbink en B. ter Weel (2019) Economische kansen hangen af van regio waarin kinderen opgroeien. *ESB*, 104(4780), 564–567.
- OESO (2018) *A broken social elevator? How to promote social mobility*. Rapport te vinden op www.oecd.org.
- Palomino, J.C., G.A. Marrero en J.G. Rodríguez (2018) One size doesn't fit all: a quantile analysis of intergenerational income mobility in the U.S. (1980–2010) *The Journal of Economic Inequality*, 16(3), 347–367.
- Putnam, R.D. (2015) *Our kids: the American dream in crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Rawls, J. (2001) *Justice as fairness*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ziesemer, V. (2019) Higher education policies and intergenerational mobility. Ongepubliceerd working paper.

VAN ZANTEN

Roger Klaassen

Mbo-afgestudeerden met een migratieachtergrond vinden moeilijker werk

De overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt verloopt minder succesvol voor mbo'ers met een migratieachtergrond. Welke factoren kunnen hun achterstandspositie verklaren?

IN HET KORT

- Mbo'ers met een migratieachtergrond hebben na afstuderen minder vaak werk dan mbo'ers zonder migratieachtergrond.
- Een deel van deze achterstand kan worden verklaard door de studiekeuzes van jongeren met een migratieachtergrond.
- Een groot deel kan niet worden verklaard en komt mogelijk door arbeidsmarktdiscriminatie, voorkeuren en zoekgedrag.

JELLE ZWETSLOOT

Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

PAUL BISSCHOP

Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

BAS TER WEEL

Algemeen directeur
van SEO Economisch
Onderzoek en hoog-
leraar economie aan
de Universiteit van
Amsterdam

Jaarlijks stromen er ongeveer 80.000 mbo-afgestudeerden de arbeidsmarkt op. Het mbo wordt door- gaans 'de motor van de economie' genoemd, en inter- nationaal wordt het Nederlandse beroepsonderwijs geroemd om zijn goede aansluiting op de arbeidsmarkt. Maar steeds vaker zijn er geluiden dat die aansluiting niet voor iedere mbo-afgestudeerde even soepel verloopt. Vooral afgestudeerden met een niet-westerse migratie- achtergrond hebben moeite om stageplekken te vinden, en eenmaal afgestudeerd zijn zij vaker werkloos dan afgestu- deerden met een Nederlandse achtergrond (Bles en Meng, 2018; Meng et al., 2016).

Het beleid rondom de overgang van school naar werk kan verbeterd worden als we de verschillen tussen groe- pen mbo'ers in hun aansluiting op de arbeidsmarkt in kaart brengen en verklaren. In een onderzoek dat mogelijk is gemaakt door het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonder- zoek (NRO) gaan we nader op deze verschillen in.

Verschillen in arbeidsmarktpositie

Op basis van administratieve gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek brengen we voor alle mbo- afgestudeerden sinds 2006 de arbeidsmarktpositie in kaart. Bij het in kaart brengen van deze arbeidsmarktpositie is er speciale aandacht besteed aan het verschil in arbeids- marktsucces tussen jongens en meisjes uit de diverse her- komstgroepen. We brengen het arbeidsmarktsucces op zowel korte als lange termijn in beeld.

We richten ons op de netto-arbeidsparticipatie. Vra- gen hierbij zijn: in hoeverre hebben mbo'ers met een Nederlandse achtergrond na afstuderen vaker een baan als werknemer of zijn ze vaker aan het werk als zelfstandig ondernemer, dan jongeren met een migratieachtergrond?

Figuur 1 laat de arbeidsmarktparticipatie van verschil- lende datadoorsnedes zien. Als het gaat om arbeidsmarkt- participatie bestaan er grote verschillen tussen jongens en meisjes met een Nederlandse achtergrond, en jongens en meisjes met een niet-westerse migratieachtergrond.

In de lagere mbo-niveaus zijn die verschillen groter dan op mbo 4-niveau, en bij alle herkomstgroepen geldt dat meisjes minder vaak werk hebben dan jongens. Jongens met een Marokkaanse achtergrond hebben ten opzichte van andere groepen jongens het laagste niveau van arbeids- marktparticipatie. Bij meisjes is de achterstand het grootst voor afgestudeerden met een Antilliaanse of Arubaanse achtergrond.

Decompositie-analyse

Met behulp van een decompositie-analyse bepalen we in hoeverre het verschil in arbeidsparticipatie kan worden verklaard door persoonskenmerken, de gevolgde mbo- opleiding en de sociaal-economische status (gebaseerd op het inkomen, de hoogste behaalde opleiding en de arbeids- marktpositie) van de ouders. Het resterende 'onverklaarde verschil' hangt mogelijk samen met verschillen in voorkeu- ren, zoekgedrag of bijvoorbeeld met discriminatie op de arbeidsmarkt.

De decompositie-analyse splitst het verschil in netto- arbeidsparticipatie in twee delen: een deel dat ontstaat door verschillen in kenmerken, en een deel dat ontstaat door ver- schillen in effecten. Een achterstand op de arbeidsmarkt door een verschil in kenmerken ontstaat bijvoorbeeld door- dat jongeren met een migratieachtergrond relatief vaak opleidingen volgen met een lage baankans. Met andere woorden: dit deel van de achterstand in netto-arbeidsparti- cipatie valt te *verklaren* via observeerbare kenmerken.

Een verschil in effecten betekent juist dat, ook al vol- gen jongeren met en zonder migratieachtergrond dezelfde opleiding, er alsnog sprake is van een verschil in baankans tussen deze twee groepen. Met andere woorden, dit deel van de achterstand blijft *onverklaard* door observeerbare kenmerken. Factoren als arbeidsmarktdiscriminatie, ver- schillen in voorkeuren en zoekgedrag spelen hierbij een rol.

De decompositiemethode is gebaseerd op de methode van Oaxaca (1973) en Blinder (1973), die kijken naar beloningsverschillen in de Verenigde Staten. Yun (2004) heeft de methode uitgebreid met een niet-lineaire decompositie voor binaire uitkomstvariabelen, zoals de netto arbeidsparticipatie in ons onderzoek.

Verklaringen voor de achterstand van jongens

Figuur 2 deelt het verschil dat is geconstateerd in figuur 1 op in diverse factoren. Het gaat hier om verschillen, gemeten een jaar na afstuderen. Het resultaat van deze decompositie van het verschil bij jongens leidt tot de conclusie dat het merendeel van de achterstand niet kan worden verklaard via persoonskenmerken, de gekozen opleiding en de sociaal-economische status van ouders. Bij deze verschillen spelen factoren als sollicitatievaardigheden, arbeidsmarktdiscriminatie of voorkeuren mogelijk een rol.

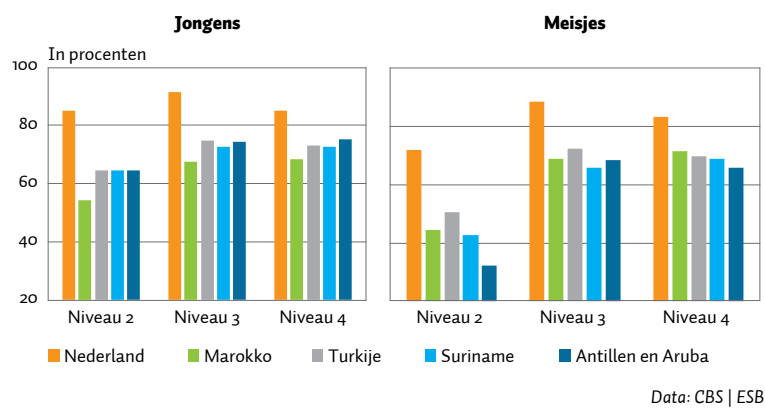
Voor zover de achterstandspositie wel verklaard kan worden, is vooral de opleidingsrichting van belang. Zo volgen jongens met een niet-westerse achtergrond relatief vaak opleidingen met weinig arbeidsmarktperspectief. Tabel 1 laat zien dat bijna de helft van deze jongens een opleiding volgt uit de top 10 van richtingen met de laagste baankans. Een aantal van deze richtingen leidt op voor beroepen waarnaar er minder vraag is ontstaan als gevolg van robotisering en automatisering. Voorbeelden van deze krimpberoepen zijn secretariaal medewerker en boekhoudkundig medewerker (Van der Berge en Ter Weel, 2015).

Bij jongens met een Nederlandse achtergrond kiest 'slechts' 22 procent voor een opleiding uit de top 10 van rich-

tingen met de laagste baankans. Daarentegen kiezen jongens met een Nederlandse achtergrond wel vaker een opleiding uit de top 10 van richtingen met de hoogste baankans.

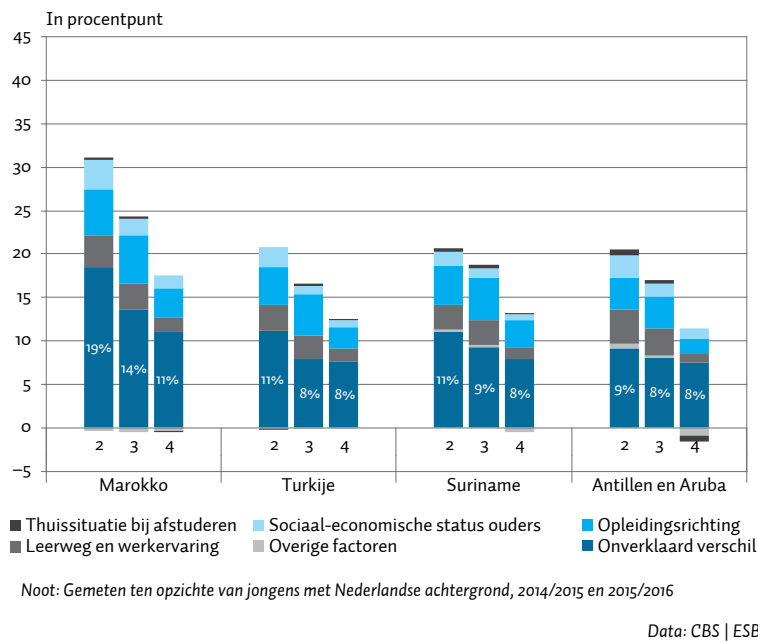
Naast de studierichting speelt ook de leerweg van de mbo-opleiding een rol. Jongens met een migratieachtergrond volgen veel minder vaak dan jongens met een Nederlandse achtergrond de beroepsbegeleidende leerweg (BBL) waarin werken en leren gecombineerd wordt en zij na afstuderen meer kans maken op een baan dan jongens die de beroepsopleidende leerweg (BOL) volgen. Meer dan bij de opleidingsrichting kan de keuze voor de BOL een gevolg zijn van discriminatie bij het vinden van een leerwerkplek

Netto arbeidsparticipatie mbo-afgestudeerde jongens en meisjes, cohort 2014–2015 en 2015–2016 FIGUUR 1

Verklaring achterstandspositie van mbo-afgestudeerde jongens met migratieachtergrond

FIGUUR 2

of van verschillen in sollicitatievaardigheden – want om de BBL te volgen moet een student immers solliciteren bij een leerwerkbedrijf.

De verschillen in de sociaal-economische status spelen vooral een rol in de achterstand van afgestudeerde mbo'ers niveau 2 met een Marokkaanse, Turkse of Antilliaanse achtergrond. De sociaal-economische positie van ouders hangt mogelijk samen met het netwerk waarin jongeren participeren, en dat netwerk is belangrijk voor hun kansen op de arbeidsmarkt. Het netwerk is vaak beperkter wat betreft kinderen van ouders met een lage sociaal-economische status.

Verklaringen voor de achterstand van meisjes

Figuur 3 toont dezelfde analyse voor meisjes. Bij meisjes met een niet-westerse migratieachtergrond is het onverklaarde verschil in arbeidsparticipatie groter dan bij jongens. Hier spelen niet-geobserveerde factoren zoals sollicitatievaardigheden, arbeidsmarktdiscriminatie en voorkeuren van afgestudeerden dus een nog prominentere rol.

De factoren leerweg en werkervaring, sociaal-economische status van ouders en de gekozen opleidingsrichting verklaren net als bij jongens een deel van de achterstandspositie. Wel valt op dat de opleidingsrichting bij meisjes een veel kleiner deel van de achterstand verklaart dan bij jongens. Het blijkt dat meisjes zowel met als zonder een Nederlandse achtergrond relatief vaak kiezen voor soortgelijke opleidingen in de zorg.

Bij meisjes met een Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse achtergrond is er nog een aanvullende factor die de achterstandspositie verklaart: de thuisituatie. Deze meisjes blijken bij afstuderen veel vaker al (alleenstaande) moeder te zijn dan meisjes met een Nederlandse achtergrond, wat samenhangt met een lagere participatie.

Tien jaar na afstuderen

Is de achterstandspositie een kwestie van een slechte start op de arbeidsmarkt die later weer bijtrekt? Om op die vraag een antwoord te geven, hebben we voor afgestudeerden uit 2007 en 2008 de arbeidsparticipatie tien jaar na afstuderen vergeleken met de participatie een jaar na afstuderen, waarbij de verschillende mbo-niveaus zijn samengevoegd.

Figuur 4 laat zien dat voor dit cohort de achterstandspositie van jongens met een Turkse, Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse achtergrond tien jaar na afstuderen afgenomen is. Deze afname is het gevolg van het afnemen van de onverklaarbare verschillen, maar het verklaarde deel neemt juist licht toe. De toename van verklaarbare verschillen is toe te schrijven aan de sociaal-economische status van de ouders: de participatie-achterstand bij jongens met minder financieel daadkrachtige of lageropgeleide ouders neemt toe over de tijd. De achterstandspositie van jongens met een Marokkaanse achtergrond, ten opzichte van Nederlandse jongens, is tien jaar na afstuderen juist groter geworden.

Bij meisjes met een niet-westerse achtergrond is er eerder sprake van een toename in achterstand (figuur 4). Met name meisjes met een Marokkaanse of Turkse achtergrond participeren tien jaar na afstuderen veel minder vaak dan meisjes met een Nederlandse achtergrond. Die toename in achterstand is voor een behoorlijk deel verklaarbaar.

Deelname aan tien opleidingsrichtingen met de laagste en hoogste baankans, naar herkomst

TABEL 1

Tien richtingen met laagste baankans ¹	Aandeel van jongens met	
	Nederlandse achtergrond	Niet-westerse achtergrond
<i>in procenten</i>		
Cultureel werk	0,9	1,7
Detailhandel en groothandel	3,8	11,8
Pedagogisch werk	1,1	1,0
Administratieve dienstverlening	3,2	12,8
Zakelijke dienstverlening	4,2	8,2
Mediavormgeving	2,2	1,6
Recreatie en toerisme	1,0	1,1
Commerciële dienstverlening	2,3	2,5
Gezondheidsondersteuning	0,0	0,5
Kantoorautomatisering	2,9	7,0
Totaal	21,6	48,2

Tien richtingen met hoogste baankans ¹	Aandeel van jongens met	
	Nederlandse achtergrond	Niet-westerse achtergrond
<i>in procenten</i>		
Infrastructuur	0,5	0,0
Weg- en railtransport	1,2	0,3
Installatietechniek	1,2	0,6
Verpleging en verzorging	1,0	0,5
Gezondheidstechniek	0,2	0,1
Procestechiek	1,4	1,1
Bouwkunde	5,8	1,5
Defensie	2,0	0,9
Werktuigbouwkunde	6,9	3,1
Publieke veiligheid	0,8	0,4
Totaal	20,5	8,5

¹De baankans is geschat door middel van een regressievergelijking, waarbij tegelijkertijd is gecorrigeerd voor persoonskenmerken inclusief herkomst, de sociaal-economische situatie van ouders, de leerweg en andere relevante factoren. Het betreft de baankansen en studiekeuze van de meest recente afstudeercohorten.

Data: CBS | ESB

Nog meer dan voor jongens geldt voor meisjes dat de lage sociaal-economische status van hun ouders een belangrijke rol speelt in de relatief slechte arbeidsmarktpositie tien jaar na afstuderen. De achterstand van meisjes met een Surinaamse achtergrond blijft gelijk, de achterstand van meisjes met een Antilliaanse en Arubaanse achtergrond is tien jaar na afstuderen gedaald.

Vaker terug in het onderwijs

Voor afgestudeerden die geen werk vinden zijn er grofweg drie opties: ze ontvangen een uitkering, ofwel zijn teruggekeerd in het onderwijs, of ze hebben geen (formeel) inkomen. Ten opzichte van mbo'ers met een Nederlandse achtergrond keren mbo'ers met een niet-westerse migratieachtergrond vaker terug in het onderwijs. Dit verklaart dan ook een groot deel van het verschil in arbeidsparticipatie één jaar na afstuderen.

Tien jaar na afstuderen heeft vrijwel iedereen het onderwijs verlaten, en wordt het verschil in arbeidsparticipatie voornamelijk bepaald door het uitkeringsgebruik: voor zowel jongens als meisjes in alle herkomstgroepen geldt dat het uitkeringsgebruik ten opzichte van jongeren met een Nederlandse achtergrond tien jaar na afstuderen is toegenomen.

Conclusie en vervolg

Er bestaat een groot verschil in arbeidsmarktsucces tussen mbo'ers met en zonder migratieachtergrond. Een deel van dit verschil hangt samen met de gekozen mbo-opleiding, de thuissituatie bij het afstuderen en de sociaal-economische situatie van de ouders.

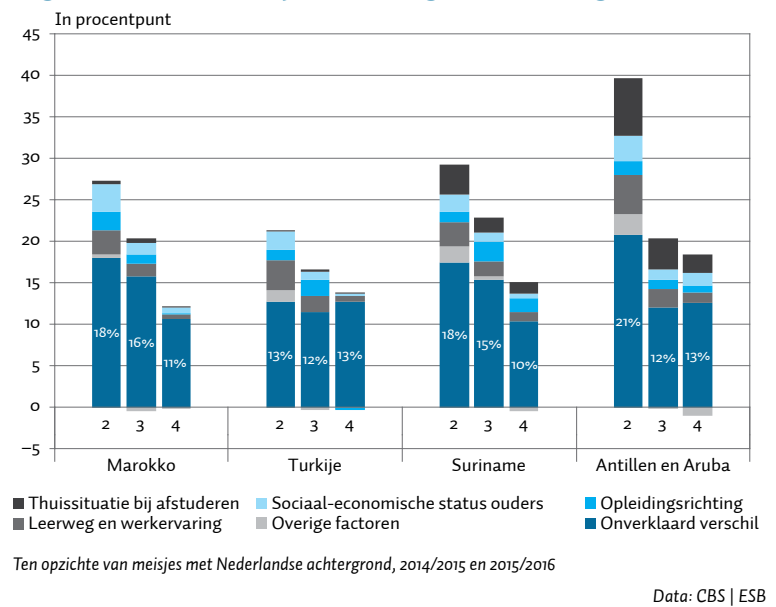
Het is van belang dat instellingen helpen bij het maken van doordachte studiekeuzes om zo het verschil in arbeidsmarktsucces te verkleinen. Daarnaast kunnen jongeren worden ondersteund bij het aanbrengen van nieuwe mogelijkheden om zo hun netwerk te vergroten. Hulp bij het vinden van een stage is een belangrijke stap in de richting van een succesvolle entree op de arbeidsmarkt.

Een groot deel van het verschil in arbeidsmarktsucces kan echter niet verklaard worden op basis van opleidingskenmerken en de sociaal-economische situatie. Factoren als sollicitatievaardigheden, arbeidsmarktdiscriminatie en voorkeuren van afgestudeerden spelen waarschijnlijk een belangrijke rol. Ook is het mogelijk dat niet-waargenomen verschillen in taalvaardigheden een rol kunnen spelen. Op basis van de OESO-cijfers over de beheersing van de Nederlandse taal blijken er grote verschillen te bestaan in het nadeel van jongeren met een migratieachtergrond.

Een beter begrip van de onverklaarde verschillen is nodig om de kansengelijkheid bij de overgang van het mbo naar de arbeidsmarkt te kunnen verkleinen. Administratieve data zijn hiervoor niet voldoende. Met een enquête onder 40.000 mbo-afgestudeerden onderzoeken we daarom op dit moment de rol van het zoekgedrag van mbo'ers op de arbeidsmarkt, mbo examencijfers, ervaren discriminatie tijdens het solliciteren voor een stage of baan en de voorkeuren om te werken.

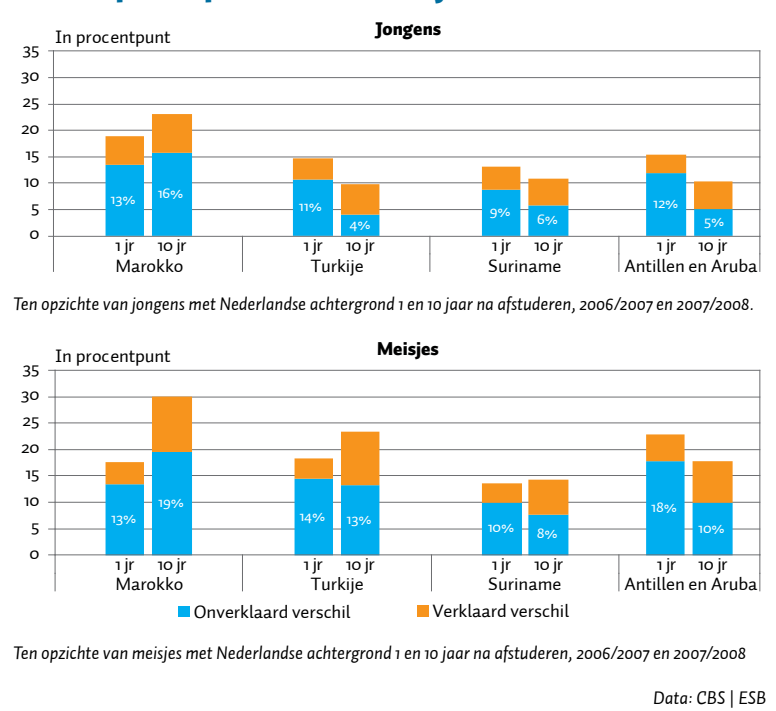
Verklaring achterstandspositie van mbo-afgestudeerde meisjes met migratieachtergrond

FIGUUR 3

Verklaard en onverklaard verschil in arbeidsparticipatie een en tien jaar na afstuderen

FIGUUR 4

Literatuur

Berge, W. van den, en B. ter Weel (2015) *Baanpolarisatie in Nederland*. CPB Policy Brief, 2015/13.

Bles, P. en C. Meng (2018) *MBO Stages en de migratieachtergrond van studenten*. ROA Fact Sheet, ROA-F-2018/17.

Blinder, A.S. (1973) Wage discrimination: reduced form and structural estimates. *The Journal of Human resources*, 8(4), 436–455.

Meng, C., K. van Broekhoven, E. Sijbers en T. Huijgen (2016) *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2015*. ROA Rapport, ROA-R-2016/2.

Oaxaca, R. (1973) Male-female wage differentials in urban labor markets. *International Economic Review*, 14(3), 693–709.

Yun, M.S. (2004) Decomposing differences in the first moment. *Economics Letters*, 82(2), 275–280.

Rijke ouders uit de Randstad betalen vaker voor bijles en huiswerkbegeleiding

Aanvullend onderwijs kan voor leerlingen het verschil betekenen tussen een vmbo- of havo-diploma, of tussen een havo- of vwo-diploma. Welke leerlingen maken gebruik van aanvullend onderwijs en hoeveel geld besteden ouders eraan?

IN HET KORT

- Het gebruik van betaald aanvullend onderwijs in het voortgezet onderwijs neemt toe met het inkomen van hun ouders.
- Ook is het gebruik hoger onder havo-leerlingen, leerlingen met hoogopgeleide ouders en leerlingen uit de Randstad.
- Ouders met een hoger gezinsinkomen geven meer geld uit aan bijles, huiswerkbegeleiding of examentraining van hun kinderen.

PAUL BISSCHOP

Senior onderzoeker
bij SEO Economisch
Onderzoek

EMINA VAN DEN BERG

Medior onderzoeker
bij SEO Economisch
Onderzoek

KOEN VAN DER VEN

Junior onderzoeker
bij SEO Economisch
Onderzoek

Het onderliggende onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en uitgevoerd in samenwerking met Oberon

Aanvullend onderwijs – in de volksmond ook wel ‘schaduwonderwijs’ – kan kansongelijkheid in de hand werken als het alleen toegankelijk is voor leerlingen met financieel draagkrachtige ouders. Beleidsmakers maken zich zorgen over het verschil in kansen om onderwijsachterstanden recht te trekken via aanvullend onderwijs. Door middel van een enquête onder ruim 5.000 ouders van leerlingen in het voortgezet onderwijs hebben we onderzocht wie er vooral gebruikmaken van aanvullend onderwijs, en welke ouders er veel aan uitgeven.

Achtergrond

Aanvullend onderwijs heeft in het voortgezet onderwijs als meest voorkomende verschijningsvormen bijles, huiswerkbegeleiding en examentraining, en dient ter ondersteuning van het reguliere onderwijs. Het doel ervan is het wegwerken van leerachterstanden, het verbeteren van studievaardigheden of het voorbereiden op belangrijke toetsen (De Geus en Bisschop, 2018; Bisschop et al., 2019).

Over de effecten van aanvullend onderwijs in Nederland op de prestaties in het reguliere onderwijs is nog weinig bekend, en volgens een overzichtsstudie van Bray (2015) is het lastig om een algemene conclusie te trekken vanwege de vele verschillende vormen van aanvullend onderwijs die er zijn. Het onderzoek dat eraan gedaan is, vindt echter vaak dat aanvullend onderwijs positieve effecten heeft. SEO Economisch Onderzoek becijferde dat examentraining verzorgd door een van de grootste private aan-

bieders gemiddeld leidt tot een 0,7 punt hoger cijfer op het centraal examen (Bisschop en Zwetsloot, 2018). Uit andere niet-openbare onderzoeken voor dezelfde aanbieder blijkt dat een betaalde bijles en huiswerkbegeleiding samengaan met hogere cijfers en met een verbetering in de studievaardigheden, zoals het kunnen plannen en structureren. In het buitenland is er iets meer bekend over de effecten van betaald aanvullend onderwijs.

Ook over het type leerlingen dat gebruikmaakt van betaalde bijles, huiswerkbegeleiding of examentraining is er nog maar weinig bekend. De Geus en Bisschop (2018) lieten zien dat het gebruik samenhangt met zowel het onderwijsniveau van de leerling als het opleidingsniveau van de ouders. In dit artikel gaan we een stap verder: welke rol spelen inkomen en woonplaats bij het gebruik van en de uitgaven aan aanvullend onderwijs? We gaan op zoek naar de kenmerken die samenhangen met het gebruik van betaalde bijles, huiswerkbegeleiding of examentraining, en met de hoogte van de daaraan verbonden uitgaven.

Data en methode

Met de enquête onder ruim 5.000 ouders is informatie verzameld over in totaal 7.451 leerlingen in het voortgezet onderwijs. We weten of ze aanvullend onderwijs hebben gevolgd, in welke vorm ze dat deden (bijles, huiswerkbegeleiding, examentraining, et cetera) en hoeveel daarvoor betaald is. Ook is het opleidingsniveau van de ouders bekend, het netto-gezinsinkomen en de postcode van hun woonadres.

Het gebruik van betaald aanvullend onderwijs en de hoogte van de uitgaven is onderzocht aan de hand van regressieanalyses. Voor het gebruik schatten we een probit-model. Met marginale effecten schatten we per kenmerk de kans op betaald aanvullend onderwijs. De uitgaven worden geschat aan de hand van een OLS-regressie met de log-transformatie van de jaarlijkse uitgaven als uitkomstmaat.

Deelname

Ongeveer een op de vijf leerlingen in het vo neemt deel aan betaald aanvullend onderwijs. Tabel 1 toont echter grote verschillen tussen leerlingen in deelname. Kinderen van ouders met een hoger opleidingsniveau nemen vaker deel aan betaald aanvullend onderwijs. Het aandeel loopt op van 12 procent van de leerlingen met ouders met mbo 2 of lagere opleiding naar 27 procent van de leerlingen met wo-opgeleide ouders.

Ook geldt hoe hoger het gezinsinkomen, hoe groter de kans op het gebruik van betaald aanvullend onderwijs. Bij een gezinsinkomen tot 2.000 euro per maand volgt 14 procent van de leerlingen betaald aanvullend onderwijs, tegenover 33 procent bij een gezinsinkomen van minimaal 8.000 euro per maand.

De factoren inkomen en opleidingsniveau lijken elkaar te versterken. Gegeven het opleidingsniveau van ouders lijkt ook het gezinsinkomen bepalend voor deelname aan aanvullend onderwijs. Andersom is er, per inkomensklasse, over het algemeen sprake van meer deelname aan betaald aanvullend onderwijs naarmate de ouders hoger opgeleid zijn.

Een logistische regressie, die ook corrigeert voor andere factoren, bevestigt het beeld dat inkomen en opleidingsniveau er beide toe doen voor wat betreft de mate van deelname, zie figuur 1. Ook na correctie voor onder andere het opleidingsniveau van ouders en het onderwijsniveau van de leerling speelt het gezinsinkomen een rol. Deelname aan betaald aanvullend onderwijs stijgt vanaf een netto-gezinsinkomen van 3.000 tot 4.000 euro per maand, en loopt op tot dertig procent bij een inkomen van minimaal 8.000 euro. Bij het opleidingsniveau van ouders is er alleen sprake van een significant verschil tussen leerlingen met wo-opgeleide ouders en leerlingen met ouders met mbo 2 of lagere opleiding. Het verschil in deelname aan betaald aanvullend onderwijs is acht procentpunt.

De regressie laat daarnaast een tweetal opvallende resultaten zien. Ten eerste volgen havo-leerlingen vaker dan vmbo- en vwo-leerlingen aanvullend onderwijs. Kennelijk

is het voor havo-leerlingen en hun ouders van groot belang om het havo-diploma te behalen of om door te stromen naar het vwo. Een havo-diploma is een *ticket* naar het hoger onderwijs, wat voor veel leerlingen en ouders belangrijk kan zijn. Hierbij speelt mogelijk het negatieve imago van het vmbo mee, evenals de afstroom naar het vmbo soms een switch naar een andere school met zich meebrengt. Bij vwo-leerlingen zal er vaak minder aan gelegen zijn om via aanvullend onderwijs de prestaties te verbeteren, aangezien ze niet kunnen opstromen naar een nog hoger niveau.

Percentage leerlingen dat betaald aanvullend onderwijs volgt

TABEL 1

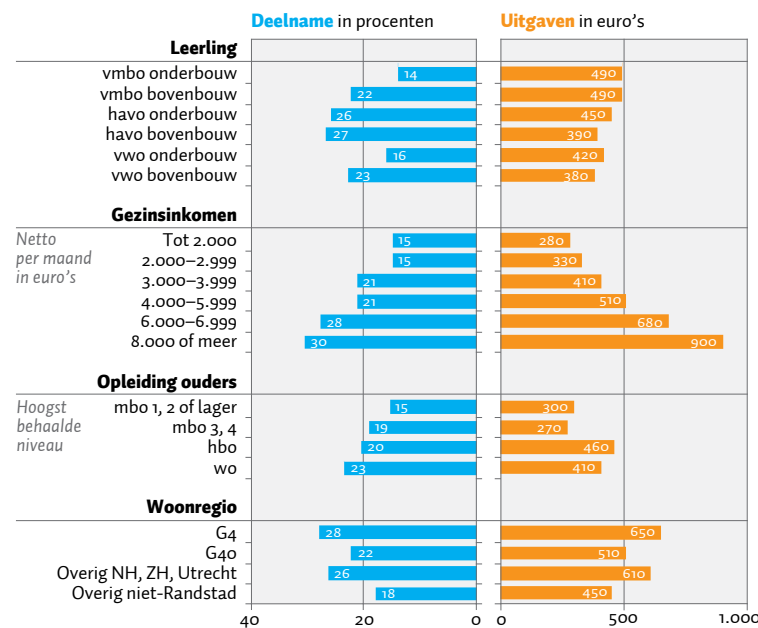
Netto maand-inkomen ouders in euro's	Opleidingsniveau ouders				Totaal
	Mbo 2 of lager	Mbo 3 of 4	Hbo	Wo	
Tot 2.000	9	13	15	-	14
2.000-2.999	10	10	17	18	14
3.000-3.999	10	21	20	27	21
4.000-5.999	-	21	20	23	22
6.000-7.999	-	-	32	29	29
8.000 of meer	-	-	20	39	33
Totaal	12	17	20	27	21

Noot: Alle aandelen zijn gewogen naar het onderwijsniveau en leerjaar van leerlingen; resultaten met minder dan vijftig waarnemingen zijn niet weergegeven

Bron: Enquête SEO Economisch Onderzoek onder ouders van vo-leerlingen (2019) | ESB

Geschatte kans op betaalde deelname en geschatte jaarlijkse uitgaven aan aanvullend onderwijs

FIGUUR 1

Noot: Schattingen op basis van (1) een logistische regressie met deelname aan betaald aanvullend onderwijs als uitkomstmaat, en (2) een lineaire regressie met de log-transformatie van jaarlijkse uitgaven bij deelname aan aanvullend onderwijs als uitkomstmaat

Bron: Enquête SEO Economisch Onderzoek onder ouders van vo-leerlingen (2019) | ESB

Ten tweede zijn er ook verschillen tussen leerlingen die in de vier grootste steden wonen (G4), en verder in de veertig grootste gemeenten (G40), de overig Randstadgemeenten en de rest van het land. In de G4 is deelname aan betaald aanvullend onderwijs het hoogst. Met name het verschil tussen leerlingen die buiten de Randstad en niet in een grote stad wonen is groot: 28 procent versus 18 procent. Dit bevestigt dus ten dele dat betaalde bijles, huiswerkbegeleiding en examentraining een Randstedelijk fenomeen is.

Uitgaven

Deelname aan betaald aanvullend onderwijs hangt duidelijk samen met kenmerken van zowel leerlingen als ouders. Maar hoe zit het met de uitgaven die eraan verbonden zijn, gegeven de deelname?

De mediane uitgaven aan aanvullend onderwijs per leerling zijn 525 euro per jaar. De verschillen zijn groot. Een kwart van de ouders geeft op jaarbasis een relatief beperkt bedrag uit: minder dan 200 euro. Aan de andere kant is er een groep ouders die voor hun kind dieper in de buidel tast. Een kwart besteedt meer dan 1.290 euro per jaar. De hoogte van de uitgaven aan betaald aanvullend onderwijs hangt anders samen met het onderwijsniveau en leerjaar van leerlingen dan geldt voor de deelname, zie figuur 1. Opmerkelijk is dat de uitgaven gemiddeld hoger zijn voor vmbo-leerlingen dan voor havo- en vwo-leerlingen. Maar deze verschillen zijn minimaal in verhouding tot de verschillen in uitgaven tussen verschillende gezinsinkomen. De jaarlijkse uitgaven aan aanvullend onderwijs, voor leerlingen met ouders in de hoogste inkomenscategorie (8.000 euro of

meer per maand), zijn namelijk gemiddeld ruim 600 euro hoger dan voor leerlingen met ouders in de laagste inkomenscategorie (maximaal 2.000 euro per maand).

Ook het opleidingsniveau van ouders en de woonplaats zijn bepalend voor de hoogte van de uitgaven. Ouders met een afgeronde hbo- of wo-opleiding besteden meer aan aanvullend onderwijs dan ouders met een afgeronde mbo-opleiding. De uitgaven voor leerlingen die in de G4 en overige Randstadprovincies wonen, zijn gemiddeld ongeveer 100 euro per jaar hoger dan voor leerlingen in de rest van het land.

Conclusie

Onze analyses wijzen uit dat deelname aan betaald bijles, huiswerkbegeleiding of examentraining sterk afhangt van het inkomen van ouders. Bij deelname zijn de daaraan verbonden jaarlijkse uitgaven hoger voor leerlingen met financieel draagkrachtigere ouders. Het verband met het inkomen van ouders is sterker dan het opleidingsniveau van ouders of het onderwijsniveau dat de leerling volgt. Deze resultaten wijzen erop dat vermogende ouders kansen inkopen voor hun kinderen, waardoor er dus verschillen ontstaan in kansen tussen leerlingen met financieel draagkrachtig en minder draagkrachtigere ouders.

Kansenongelijkheid als gevolg van deelname aan aanvullend onderwijs zal nooit geheel verdwijnen. Immers zullen ouders met een hoger inkomen en een hoger opleidingsniveau altijd meer geneigd zijn te investeren in het onderwijs van hun kind dan ouders met een laag inkomen en een lager opleidingsniveau. Om de ongelijkheid te verkleinen, zetten steeds meer scholen en andere organisaties in op gratis aanvullend onderwijs voor leerlingen die dat nodig hebben. De vraag blijft echter hoe de effectiviteit van deze gratis ondersteuning zich verhoudt tot de effectiviteit van de betaalde vormen. Bij een verschil in effectiviteit in het nadeel van de gratis ondersteuningsvormen zal de kansenongelijkheid die er nu is, alsnog in tact blijven.

Literatuur

- Bisschop, P., E. van den Berg, K. van der Ven et al. (2019) *Aanvullend en particulier onderwijs*. SEO-rapport 2019-64.
- Bisschop, P. en J. Zwetsloot (2018) *Examentrainingen van Lyceo in 2018*. SEO-rapport 2018-77.
- Bray, M. (2015) *The impact of shadow education on student academic achievement: why the research is inconclusive and what can be done about it*. *Asia Pacific Education Review*, 2014, 15(3), 381-389.
- Geus, W. de, en P. Bisschop (2018) *Licht op schaduwonderwijs*. Oberon/SEO Rapport. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Van dichtbij is de inkomensverdeling minder mooi

Van een afstandje ziet de inkomensverdeling in Nederland er gelijkmatig uit. Maar van dichtbij oogt het toch wat minder fraai. En misschien is het nóg minder mooi dan we nu overzien.

De inkomensongelijkheid in Nederland is in internationaal perspectief laag, wat te danken is aan ons belasting- en sociale-zekerheidsstelsel. Het progressieve belastingstelsel, de toeslagen en de AOW neutraliseren voor een groot deel de steeds ongelijkere marktinkomens (Caminada et al., 2017).

Ook de inkomensmobiliteit over generaties ziet er op het eerste oog niet verkeerd uit. Voor zover deze is onderzocht, staat Nederland in de top van het internationale lijstje. Van de honderd kinderen die in het laagste inkomenskwintiel opgroeien, vinden er twaalf de weg naar het hoogste inkomenskwintiel (Janssen et al., 2018). Dat is een stuk hoger dan de acht in de VS (Chetty et al., 2014).

Maar van dichtbij ziet het er minder mooi uit. Voor ongelijkheid die het gevolg is van ongelijke kansen is iedere score ongelijk aan nul eigenlijk te hoog. Dat geldt zeker voor het onderwijs (Nissen et al., 2019, in deze *ESB*). Mooie scores in internationale lijstjes zijn dan geen reden om weg te kijken.

En ook een aantal trends gaat niet de goede kant op. Zo daalt allereerst de intergenerationale mobiliteit – in het bijzonder voor kinderen uit arme gezinnen: het is voor hen steeds moeilijker om van een dubbeltje een kwartje te worden. In 2005 kregen 73 van de 100 kinderen met ouders in het laagste inkomenskwintiel uiteindelijk een betere inkomenspositie dan hun ouders. Slechts tien jaar later waren dat er 67. Dat is een slordige tien procent minder (Janssen et al., 2018).

Een tweede zorgelijke trend is de concentratie van armoede en achterstanden bij mensen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond. Zij hebben een kwart minder te besteden dan andere Nederlanders, en dit verschil verdwijnt niet over de tijd. Kinderen met een niet-westerse achtergrond ontsijgen het inkomen van hun ouders moeilijker dan andere Nederlandse kinderen (Jongen et al., 2019).

Een nog onderbelicht aspect is de positie van jongens. In het voortgezet onderwijs doen zij het minder goed dan meisjes: ze stromen vaker af naar een lager opleidingsniveau, ze stromen minder vaak op naar een hoger opleidingsniveau en ze

DANIËL VAN VUUREN

Hoogleraar aan Tilburg University en chef Rekenwerk bij De Argumentenfabriek

blijven frequenter zitten (Inspectie voor het Onderwijs, 2019). Bovendien kost het jonge mannen steeds vaker moeite om mee te komen op de arbeidsmarkt (Ter Weel, 2016). Sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008 is de arbeidsparticipatie van mannen tussen de 25 en 35 jaar met drie procentpunten gedaald en voor lageropgeleide mannen in deze leeftijd zelfs met tien procentpunten. Ter vergelijking: volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek steeg in dezelfde periode de arbeidsparticipatie van vrouwen in deze leeftijd met twee procentpunten.

In de VS is er de laatste tijd onderzoek verricht naar jongens uit een kansarme omgeving – en dat toont niet zo veel goeds. Jongens die in achtergestelde gebieden in de

VS opgroeien hebben veel minder kans dan meisjes om een sprong te maken op de inkomensladder. De correlatie met het ouderlijk inkomen is voor jongens de helft groter dan voor meisjes (Chetty et al., 2017). En die correlatie blijft hoger voor jongens dan voor meisjes uit kansarme milieus die gaan studeren. Ook hogeropgeleide jongens beklimmen dus minder gemakkelijk de inkomensladder dan meisjes.

Mijn gok is dat ook Nederlandse jongens zich moeilijker vanuit een achterstandspositie opwerken dan meisjes. Laten we daar maar eens goed naar kijken.

Literatuur

Caminada, K., K. Goudswaard en J. Been (2017) Neemt de inkomensongelijkheid in Nederland toe? In: K. Chkalova, J. van Genabeek, J. Sanders en W. Smits (red.), *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: de focus op ongelijkheid*. Den Haag: CBS, 85–100.

Chetty, R., J.N. Friedman, E. Saez et al. (2017) *Mobility report cards: The role of colleges in intergenerational mobility*. NBER Working Paper, 23618.

Chetty, R., N. Hendren, P. Kline en E. Saez (2014) Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623.

Inspectie van het Onderwijs (2019) *De staat van het onderwijs 2019*. Rapport te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.

Janssen, P., R. Schulenberg, D. van Vuuren en M. Buitenhuis (2018) Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen. *ESB*, 103(4765), 392–395.

Jongen, E., J. Bolhaar, R. van Elk et al. (2019) *Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond*. CPB Policy Brief, juni 2019.

Nissen, R., W. Hogervorst, S. Maatoug en V. Ziesemer (2019) Kansengelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap. *ESB*, 104(4780), 568–571.

Weel, B. ter (2016) Jonge mannen staan steeds vaker buitenspel op de arbeidsmarkt. *Het Financieel Dagblad*, 9 november.

Economentop 40 2019

Wie is dit jaar de best publicerende econoom van Nederland? En welke publicatietrends zijn er? Dat en meer in deze Economentop 40 2019.

IN HET KORT

- Nederlandse economen publiceren minder, maar beter.
- 39 van de 40 plekken in de top worden bezet door mannen.
- Er zijn acht nieuwe binnenkomers en een nieuwe nummer een.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur ESB

ESB dankt Pieter Vreeburg en Peter van den Landen (Erasmus Universiteit Rotterdam) voor het samenstellen van de top

Goed publiceren in internationale, wetenschappelijke gepeerreviewde tijdschriften is belangrijk voor onderzoekers aan de universiteit. Vandaar dat ESB u al jaren onder de kerstboom een ranking brengt van de Nederlandse economen die in de afgelopen vijf jaar het best gepubliceerd hebben in zulke tijdschriften. Sinds 2014 doen we dat volgens de in kader 1 beschreven methode; zie ook Phlippen (2014) en Abbring et al. (2014). De ranking van dit jaar volgt dezelfde methode als van voorgaande jaren.

Dit jaar hebben we daarbij de analysesoftware onder de loep genomen. We hebben de analyse grotendeels geautomatiseerd waardoor de kans op menselijke fouten afneemt en vervolganalyses mogelijk worden. Om te controleren of we geen structurele fouten maken, hebben we met een paar onderzoekers contact opgenomen om hun publicatierecords te verifiëren.

Minder maar betere publicaties

Die verificatie hebben we mede uitgevoerd omdat er een trendbreuk in de data zit. Voor het eerst in jaren publiceren Nederlandse economen namelijk minder artikelen: 5.180 in de periode 2014–2018 tegenover 5.275 in de periode 2013–2017. Dat is een afname van bijna twee procent, terwijl het aantal academische economen blijft groeien.

Het goede nieuws is dat de impact van de publicaties toeneemt. De *article influence score* (AIS) van de gemiddelde Nederlandse economische publicatie steeg met bijna vijf procent van 0,752 naar 0,788. Door deze toename in impact stijgt de totale impact – aantal artikelen maal score per artikel – van Nederlandse economen toch met bijna drie procent.

Deze verbetering in impact per artikel, gecombineerd met een lager aantal gepubliceerde artikelen, zie je op alle fronten terug. Voor iedere instelling is de impact per gepubliceerd artikel hoger in de Economentop 2019 dan in de Economentop 2018, met de Universiteit Utrecht als positieve uitschieter (+12 procent). Alleen de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) en de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) tellen meer publicaties in de top 2019 dan in de top 2018.

Ook in de individuele top 40 geldt gemiddeld een hogere impact per artikel (1,38 versus 1,32) en een lager aantal publicaties in 2019 dan in 2018 (opgeteld 460 in plaats van 470).

Institutenranking

De champagne mag ontkurkt worden aan de Burgemeester Oudlaan in Rotterdam, zie tabel 1. Als alle publicaties van alle medewerkers worden meegeteld, bouwt de EUR zijn voorsprong ten opzichte van Tilburg University (TU) en de Vrije Universiteit Amsterdam (VU), respectievelijk de nummers 2 en 3, verder uit. Wel moet daarbij worden opgemerkt dat Tilburg meer invloedrijke artikelen publiceert dan alle andere instituten. De gemiddelde AIS van een artikel uit Tilburg is 1,04 tegenover gemiddeld 0,74 bij de andere universiteiten.

Ook voor de Rijksuniversiteit Groningen is er goed nieuws. De noorderlingen halen de Universiteit van Amsterdam (UvA) in en schuiven een plaats omhoog in de institutenranking. Het gelag voor de UvA zal zuur zijn. Waar ze in 2014 nog op de derde plaats stonden, staan ze vijf jaar later op de zesde plaats. Ik hoop dat ze de weg naar boven weer weten te vinden als het op de score door het hele instituut aankomt.

De individuele ranking

In de individuele ranking doet de UvA echter goede zaken, zie tabel 2. Net als vorig jaar staan er twee onderzoekers van

Institutenranking 2019

TABEL 1

	Instituut	Aantal artikelen	Score per artikel	Score
1	EUR	1207	0,81	979,25
2	TU	722	1,04	752,83
3	VU	706	0,79	555,31
4	UM	633	0,77	489,83
5	RUG	725	0,66	476,09
6	UvA	568	0,82	468,39
7	UU	432	0,58	249,54
8	RUN	187	0,59	109,9

ESB

Economentop 40 2019

TABEL 2

	Naam	Affiliatie	Publicaties	Score	Positie 2018	Positie 2017
1	Thomas Buser	UvA	9	26,23	2	3
2	Bart Bronnenberg	TU	8	23,57	5	5
3	Hessel Oosterbeek	UvA	9	23,12	1	2
4	Siem Jan Koopman	VU	15	22,10	4	4
5	Patrick Verwijmeren	EUR	13	21,08	24	7
6	Andre Lucas	VU	15	19,78	8	11
7	Arno Riedl	UM	8	19,60	6	
8	Luc Renneboog	TU	15	19,50	7	37
9	Peter Wakker	EUR	15	19,43	29	21
10	Pieter Gautier	VU	11	17,61	17	19
11	Aurelien Baillon	EUR	11	17,43		
12	Theo Offerman	UvA	14	16,88	22	
13	Arthur Schram	UvA	9	16,70	27	
14	Albert Menkveld	VU	5	16,54	10	38
15	Han Bleichrodt	EUR	14	15,74	9	10
16	Jan Van Ours	EUR	15	15,51	11	8
17	Jos Van Ommeren	VU	15	15,45	13	12
18	Peter Verhoef	RUG	15	15,24	21	26
19	Jan Boone	TU	8	14,92	35	
20	Erik Verhoef	VU	15	14,64	12	16
21	Jean-Jacques Herings	UM	15	14,39	39	
22	Marcel Timmer	CPB	12	14,38	32	24
23	Marius Van Dijke	EUR	14	14,36	26	30
24	Harry Huizinga	TU	10	14,12		
25	Ron Boschma	UU	15	13,83	18	18
26	Olivier Marie	EUR	2	13,74	23	
27	Coen Teulings	UU	6	13,70	33	
28	Erik Plug	UvA	9	13,31		
29	Robert Inklaar	RUG	8	13,23	16	32
30	Arnold Bakker	EUR	15	13,19		23
31	Bas Van Der Klaauw	VU	10	13,08	25	22
32	Erwin Bulte	WUR	15	12,86	38	34
33	Rik Pieters	TU	8	12,83	14	9
34	Els Gijbrecchts	TU	10	12,65	19	13
35	Dick Van Dijk	EUR	15	12,63	20	40
36	Bart Los	RUG	15	12,21		
37	Reyer Gerlagh	TU	10	12,09		
38	Joris Knobon	RU	9	11,75		
39	Gaaitzen De Vries	RUG	11	11,71		
40	Utz Weitzel	VU	10	11,61		

ESB

de UvA in de top drie, maar de volgorde is anders. Thomas Buser, zie zijn profiel in kader 2, heeft met een aantal mooie publicaties de eerste plaats weten te bemachtigen. Voor zover ik heb kunnen nagaan is het voor het eerst dat iemand die geen hoogleraar is de lijst aanvoert.

Buser streeft daarmee Hessel Oosterbeek voorbij die op drie eindigt. Op twee komt Bart Bronnenberg, marketinghoogleraar in Tilburg, die onderzoekt waarom mensen dingen kopen. Bronnenberg is daarmee een van de stabielere factoren in de lijst: de afgelopen jaren stond hij achterenvolgens op plaats vier, vijf en vijf.

Net als vorig jaar kent de *ESB*-Economentop dit jaar negen nieuwkomers. Vier van hen (Harry Huizinga en Reyer Gerlagh uit Tilburg, Arnold Bakker van de EUR en Erik Plug van de UvA) hebben er in eerdere jaren al ingestaan. Welkom terug!

Vijf zijn echt nieuw, waarbij Aurélien Baillon opvalt. Deze van origine Franse gedragseconoom aan de Erasmus is de hoogste nieuwe binnenkomer op plaats 11, zie zijn profiel in kader 3. Ook nieuw zijn de gedragsonderzoekers Joris Knobon van de Radboud Universiteit – hij kijkt naar gedrag van bedrijven – en Utz Weitzel die naar de financiële markt kijkt. Weitzel is overigens afgelopen jaar overgestapt van Utrecht naar de VU. Bart Los en Gaaitzen de Vries, beiden onderzoekers van handelsstromen uit Groningen, completeren als nieuwe binnenkomers de top.

Speciale vermelding verdient opnieuw Olivier Marie van de EUR. Met slechts twee (!) – invloedrijke – publicaties (*Review of Economic Studies* en *Journal of Political Economy*, beide in 2017) weet deze arbeidsmarkeconoom met een interesse in criminaliteit in de top te blijven.

Aan de ranking van de instellingen waar de toppers werken, wijzigt het een en ander, zie figuur 1. De Erasmus is nu ongedeeld eerste en de VU moet genoegen nemen met de tweede plaats. En waar vorig jaar Tilburg en de UvA met beide zes toppers een gedeelde derde plek bezetten, loopt Tilburg nu uit naar zeven en valt de UvA terug naar vijf. Verder valt op dat het Centraal Planbureau (CPB) en de Radboud Universiteit Nijmegen nieuw binnenkomen. De intrede van het CPB heeft te maken met de aanstelling van Marcel Timmer als onderdirecteur daar, de Radboud met

Profiel nieuwe nummer één: Thomas Buser

Thomas Buser is universitair hoofddocent in empirische gedragseconomie aan de Universiteit van Amsterdam en onderzoeker bij het Tinbergen Instituut. Buser deed zijn bachelor in economie aan de Université de Lausanne in Zwitserland, en volgde zijn master aan de University of Warwick. Hij deed een Research Masterprogramma aan het

Tinbergen Instituut, met een focus op empirische micro-economie en econometrie. Hij promoveerde op gedragseconomie aan de Universiteit van Amsterdam, en is daar sindsdien ook gebleven. Hij heeft verschillende prestigieuze beurzen in de wacht gesleept, zoals een NWO Veni Research Grant, en een ERC Starting Grant.

Buser doet onderzoek naar het verband tussen persoonlijkheidskenmerken en loopbaanresultaten. Ook onderzoekt hij man-vrouwverhoudingen. Hij is vooral geïnteresseerd in de sociale component van economisch onderzoek – de ‘fluffy stuff’, zoals hij het zelf noemt. In zijn werk gebruikt hij laboratorium- en veldexperimenten, evenals register- en enquêtedata. Zo vond hij aan de hand van een laboratoriumonderzoek onder Nederlandse middelbareschoolleerlingen dat, hoewel jongens en meisjes evenveel academisch vermogen hebben, het vooral de jongens zijn die voor de meer prestigieuze academische paden kiezen. In hetzelfde onderzoek wordt gevonden dat jongens een stuk competitiever zijn dan meisjes.

In de Economentop 40 staat hij al jaren in de top 10. Hij kwam in 2015 binnen op plek 30, en tussen 2016 en nu is hij opgeschoven van plek 6 naar plek 1.

KADER 2

de opkomst van Joris Knobben. De Nederlandsche Bank en de Universiteit Leiden zijn uit de lijst verdwenen.

Women in economics

Tot slot, helaas, een minder florissante boodschap: het aantal vrouwelijke economen in de top valt tegen. Marketinghoogleraar Els Gijsbrechts uit Tilburg is de enige. Over de beperkte representatie van vrouwen in de economische wetenschap is de afgelopen jaren al flink wat gezegd; ik wijs graag naar ons dossier over *Women in economics* van vorig jaar (ESB, 2018).

Literatuur

Abbring, J., B. Bronnenberg, P. Gautier en J. van Ours (2014) Alternatieve Economentop met meer kwaliteit. *ESB*, 99(4684), 266–269.

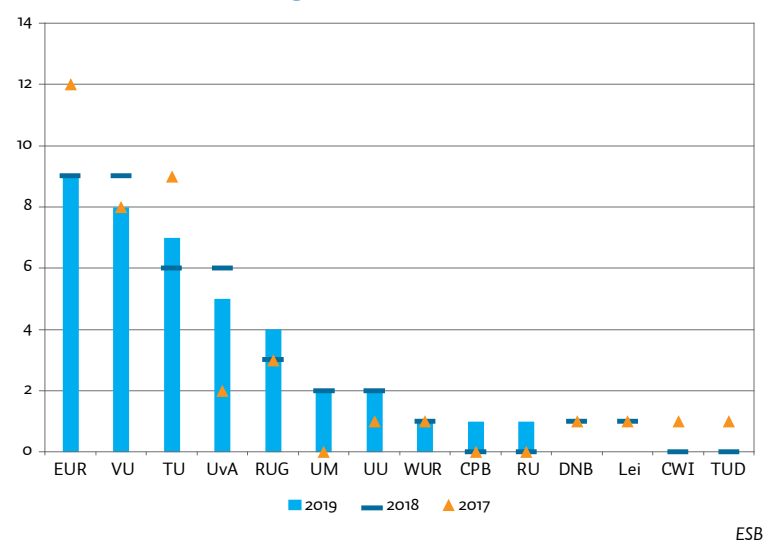
AEA (2017) *About AEA papers and proceedings*. American Economic Association. Publicatie te vinden op www.aeaweb.org.

ESB (2018) *Women in economics*. *ESB-dossier*, 103(47675).

Phlippen, S. (2014) *De Economentop 2014*. *ESB*, 99(4699&4700), 786–788.

Toppers per instelling

FIGUUR 1

ESB

De telmethode

Voor het berekenen van de scores en het samenstellen van de Economentop 40 wordt er gebruikgemaakt van de *Web of Science*-database van Clarivate Analytics (voorheen onderdeel van Thomson Reuters) voor de periode 2014–2018.

Geteld worden alleen de artikelen die zijn verschenen in een tijdschrift binnen het domein ‘Economie’, waarvan er ten minste één auteur op het moment van publiceren een affiliatie had met een Nederlandse universiteit. Het domein ‘Economie’ is voor deze top gedefinieerd als zijnde alle tijdschriften die voorkomen op de Tinbergen Journal List (www.tinbergen.nl) of de toptijdschriften op de ERIM Journal List (www.irim.eur.nl, alleen categorie P* en P). Alle andere documenttypen in *Web of Science* worden niet meegeteld.

De score van ieder individueel artikel wordt bepaald aan de hand van de gemiddelde *article influence score* (AIS) van het tijdschrift in de periode 2014–2018, en wordt gewogen voor het aantal auteurs. De volgende formule is gebruikt om de

score van ieder individueel artikel te bepalen:

$$P_i = W_{(auteur)} \times W_{(influence)}$$

waarbij:

P_i = de score van artikel i

$W_{(auteur)}$ = het gewicht van de auteur volgt uit de breuk van $2 / (1 + \#auteurs)$

$W_{(influence)}$ = de gemiddelde AIS van het tijdschrift in de periode 2014–2018

De totaalscore van een wetenschapper zijn de scores van zijn of haar vijftien hoogst scorende artikelen bij elkaar opgeteld. Ten slotte zijn de wetenschappers met een kleinere Nederlandse aanstelling dan 0,5 FTE uit de resulterende ranglijst verwijderd. De bovenste veertig posities op de uiteindelijke ranglijst vormen gezamenlijk de Nederlandse Economentop 2019.

Hierbij is net als voorgaande jaren de AIS van een publicatie in *American Economic Review: Papers &*

Proceedings (AER: P&P) tot 25 procent van de waarde van een publicatie in de reguliere AER verlaagd. Volledige consistentie met de totale AIS van de AER betekent dat publicaties in de reguliere AER een beetje zouden moeten worden opgewaardeerd. Dat is niet gedaan, omdat het onduidelijk is wat die ophogingsfactor zou moeten zijn. Vanaf mei 2018 heeft AER de papers and proceedings ondergebracht in een afzonderlijk, jaarlijks verschijnend, tijdschrift (*AEA Papers and Proceedings*).

Om de score per instituut te bepalen, is ieder artikel op basis van de affiliatie-informatie van de auteurs in *Web of Science* toegewezen aan een of meer instituten. Per instituut telt een artikel hoogstens eenmaal mee, ongeacht het aantal aan het instituut verbonden (co)auteurs. Artikelen met auteurs van verschillende instituten zijn bij alle relevante instituten meegeteld. Vervolgens zijn de scores van alle artikelen van een instituut gesommeerd. De resulterende ranglijst vormt de Nederlandse Instituten-top voor 2019.

KADER 1

Profiel hoogste binnenkomer: Aurélien Baillon

De hoogste binnenkomer dit jaar is Aurélien Baillon. Hij is hoogleraar economie van de onzekerheid aan de School of Economics van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Na een bachelor economie en management in Cachan, koos Baillon voor een research master in economische theorie en econometrie aan de Universiteit van

Toulouse. Hierna promoveerde hij aan de Arts et Métiers ParisTech, de technische universiteit van Parijs. Zijn proefschrift luidde het begin in van een succesvolle carrière binnen de gedragseconomie in Rotterdam. De van origine Franse econoom focust in zijn onderzoek op het keuzegedrag van individuen. Hij gebruikt inzichten uit de psychologie om sub-

jectieve economische keuzes te verklaren. Veel van het onderzoek van Baillon gaat over risicoaversie en specifiek de aversie jegens onzekerheid. In zijn TED talk in 2017 aan de Erasmus legt hij uit hoe hij in zijn onderzoek door middel van experimenten probeert mensen de ‘waarheid te laten vertellen’. De inzichten zijn bruikbaar voor economisch onderzoek, omdat kwalitatieve metingen aan subjectiviteit onderhevig zijn met onjuiste conclusies tot gevolg. Het door hem genoemde economische ‘waarheidsserum’ vormt een rode draad in zijn werk.

Voor zijn onderzoek heeft Baillon meerdere onderscheidingen gekregen. Zo ontving hij zowel de Veni als de Vidi Grant van de NWO, werd hij in 2012 uitgeroepen tot het Top Talent van de ESE en werd hij een jaar later bekroond als topdocent aan dezelfde universiteit. Ook publiceerde hij in onder meer *Econometrica* en *The Journal of Economic Theory*. Dit heeft logischerwijs geresulteerd in de elfde plaats in de Economentop.

KADER 3

Roefie Hueting

‘Het geloof in een verkeerd geformuleerde groei bedreigt onze planeet’

ELISA DE WEERD

Redactiemedewerker

ROBERT KLEINKNECHT

Eind- en vak-
redacteur

Het milieu is tegenwoordig integraal onderdeel van de economische discussie, maar een aantal decennia geleden was dit nog heel anders. Roefie Hueting was een van de eerste economen die zich met het milieu bezighield. Hij ontwikkelde de notie van een duurzaam nationaal inkomen waarin gecorrigeerd wordt voor de schade aan het milieu als gevolg van de productie. Vandaag wordt hij negentig jaar. Wij zochten hem op in zijn woning in Den Haag voor een interview.

U was een van de eerste milieueconomen in Nederland. Waar kwam uw interesse vandaan?

“Ik zag halverwege de jaren zestig dat kinderen niet meer op straat konden spelen door het toenemend verkeer van auto’s. Ik bedacht dat de verkoop en het gebruik van auto’s aan de groei van het bruto binnenlands product bijdroeg, maar dat het verlies van welvaart van de spelende kinderen niet werd afgeboekt. Zo begon ik na te denken over het meten van welvaart via het binnenlands product en hoe we het milieu hierbij niet goed meenemen.

Ik wandelde ook graag in de duinen bij Scheveningen. Ik bedacht me dat mijn waardeverlies als gevolg van vervuiling van de duinen niet als welvaartsverlies werd afgeboekt. Maar mochten we de duinen gaan herstellen, dan worden de kosten van de herstelactiviteiten wel weer bijgeboekt als waarde. Later in mijn carrière heb ik dat fenomeen asymmetrische boekingen genoemd: het milieuverlies wordt niet afgeboekt, maar het herstel ervan wordt wel bijgeboekt.”

U stelde het bruto binnenlands product ter discussie. Hoe viel dat?

“De groei van het bruto binnenlands product was de centrale variabele in het economisch beleid. Het was *not done* om die ter discussie te stellen. De economische groei was

heilig. Ik heb destijds wel gedacht: als je als econoom je moeder hebt vermoord, maar wel positief bent over economische groei, dan zeggen je collega’s ‘hij heeft zijn eigenaardigheden, maar hij is wel oké.’ Pas al je de groei ter discussie stelde, ging je echt over de schreef.

Volgens Jan Pronk, die ik nog regelmatig spreek, had de economische groei in elk van de vier kabinetten waarin hij heeft gezeten veruit de hoogste prioriteit. Het probleem is dat we die groei meten via het bruto binnenlands product. En dat bevat alleen de productie. We weten theoretisch dat de productie niet hetzelfde is als de welvaart. Toch wordt er nog altijd gesproken over economische groei terwijl eigenlijk de productiegroei bedoeld wordt.

Door productie en welvaart gelijk te stellen, neem je aan dat de groei van de welvaart gelijk opgaat met die van de productie. Het effect van productie op de welvaart heeft echter twee kanten. Het heeft een positief effect als we ervan uitgaan dat we alle dingen die we produceren leuk vinden, ofwel dat marktprijzen onze voorkeuren weerspiegelen.

Productie heeft daarentegen een negatief effect op de welvaart als het milieu er blijvende schade door toegebracht wordt. Aan dat milieu kunnen we dan in de toekomst immers minder functies ontlenuen. Als je veronderstelt dat we een overwegende voorkeur hebben voor het behoud van vitale milieufuncties voor de komende generaties, dan kost dat welvaart. Dit negatieve welvaartseffect van productie zien we echter niet terug in het bruto binnenlands product.

Als we de economie gelijkstellen aan de productie, dan gaan we in de economische theorie zo’n tweehonderd jaar terug. Dat is toch flauwekul.”

Hoe komt het dat men sterk op groei gefocust is?

“Goede vraag. Men zal vast denken dat meer beter is. Of misschien is het een verschil tussen micro en macro: op

individueel niveau is groei natuurlijk fijn. Maar macro-economisch kan dat anders uitpakken. Voor groei op individueel niveau is groei op macro-economisch niveau bovendien niet noodzakelijk.”

Ging u naar aanleiding van uw gedachten in de duinen economie studeren?

“Nee, dat is een heel ander verhaal. Op het gymnasium heb ik zowel alfa als bèta gedaan omdat ik niet zo goed wist wat ik erna wilde gaan doen. Na me het jaar na het eindexamen georiënteerd te hebben, ben ik maar medicijnen gaan studeren, naar het voorbeeld van de vader van een meisje waar ik een oogje op had – hij was psychiater. Met dat meisje werd het overigens niks, net als met de studie.

Ondertussen speelde ik wel verdienstelijk piano – jazz. Via die weg raakte ik in contact met Jan Pen. Hij was fan van mijn pianospel en vroeg mij om lessen. Tijdens die lessen sprak ik met hem over van alles, en het moet natuurlijk wel raar lopen, wil je bij hem niet op de een of andere manier bij het onderwerp economie uitkomen.

Ik was in die tijd nogal bezig met werkloosheid. Ik ben natuurlijk een oorlogskind. Zo herinner ik me dat ik met mijn vader en zijn neef in de duinen wandelde en dat ze het over de opkomst van het fascisme in Duitsland hadden. Dat moet rond 1937 zijn geweest. Ze hadden het erover dat er wegen werden gebouwd en er een oorlog werd voorbereid. Dat we wel onder de voet zouden worden gelopen, en dat we nu al het verzet moesten opzetten. Dat gesprek en de oorlog die volgde – waarin mijn oom Ruud is gefusilleerd – zijn behoorlijk bepalend geweest voor de rest van mijn leven.

Het was natuurlijk de hoge werkloosheid waardoor de fascistie de gelegenheid hebben gekregen om de leiding over te nemen. Met hun oorlogseconomie hebben ze flink wat werkgelegenheid geschapen – Keynes *avant la lettre*. Tijdens een van de pianolessen had ik het hierover met Jan Pen. Hij zei dat ik met die interesse voor werkloosheid economie moest gaan studeren.

Nu was ik in die tijd behoorlijk links, en had ik het idee dat mijn politieke overtuiging niet aansloot bij het economische onderwijs in die tijd. Maar omdat ik niks beters wist te verzinnen en Jan Pen zo zeurde, ben ik toen toch gaan studeren aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam [tegenwoordig de Universiteit van Amsterdam], eigenlijk vooral om te laten zien dat het niks voor me was.”

Maar de studie beviel.

“Ja, tijdens mijn economiestudie ben ik gegrepen door het werk van Pieter Hennipman. Van hem leerde ik dat welvaart een subjectief begrip is. Zo kwam ik tot het idee om de factoren die beargumenteerbaar de welvaart beïnvloeden te meten. Daardoor realiseerde ik me dat onze planeet bedreigd wordt door een verkeerd geloof in een verkeerd geformuleerde groei.”

Toch bent u na uw studie niet gelijk onderzoek gaan doen.

“Nee. Ook toen was ik eigenwijs. Na mijn afstuderen stelde Jan Pen voor om samen met mij een onderwerp te gaan vinden voor een proefschrift. Dat vond ik belachelijk. Ik voelde daar geen aandrang toe. En ik ben iemand die dingen doet omdat hij daar aandrang toe voelt. Als je naar een

onderwerp moet zoeken om op te promoveren dan zit je blanco, zonder aandrang om de tafel. Dus dat aanbod van Jan Pen heb ik geweigerd. Ik ben toen eerst gaan werken als accountant, later als ambtenaar bij het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid – op het gebied van werkgelegenheid – en het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.”

Tien jaar later schreef u alsnog uw proefschrift. Hoe kwam dat zo?

“Jan Tinbergen belde mij op naar aanleiding van een artikel van mij in *ESB* – ik meen het artikel waarin ik mijn gedachten over de asymmetrische boekingen op papier had gezet [Hueting, 1968]. Hij vroeg me of ik eens bij hem langs wilde komen om het buiten de metingen houden van milieuschade verder te bespreken.

‘Het overgrote deel van de groei van het bruto binnenlands product komt voort uit niet-groene activiteiten’

Hij zei dat ik op het juiste spoor zat en moedigde me aan om door te argumenteren. Sindsdien hebben we een band gehouden. Hij woonde ook op fietsafstand van mijn huis. Tinbergen heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS] gevraagd om mij bij de afdeling Nationale Rekeningen te zetten om het nationaal inkomen te corrigeren voor milieuverlies. En een verzoek van Tinbergen, dat werd opgevat als een bevel. Zo ben ik bij het CBS terechtgekomen. En een aantal jaren later ben ik op de relatie tussen het milieu en de economische groei gepromoveerd bij Jan Pen.”

De namen die u noemt zijn ook bij onze generatie economen bekend.

“Ja, door toeval ben ik in contact geraakt met de twee grootste economen die Nederland, en misschien ook wel Europa, heeft gekend: Tinbergen en Hennipman.”

En Jan Pen.

“Ja, Jan Pen is ook een bekende naam. Hij was een van de weinigen – misschien de laatste – die het hele vak overzag, en hij schreef als geen ander; zijn gebruik van het Nederlands was echt fantastisch.”

Kijkt u op tegen Jan Tinbergen?

“Niet echt. Tinbergen heeft belangrijke dingen gedaan, maar ik denk dat wat ik heb gedaan ook belangrijk is. Dat weegt bij mij zwaarder dan het feit dat Tinbergen veel meer in zijn mars had dan ik.

Overigens zat er aan dat ‘bevel’ van Tinbergen aan het CBS nog wel een verhaal vast. Bij de Nationale Rekeningen was Theo Bouthoorn toen namelijk directeur. Bouthoorn

zat een jaar voor zijn pensioen en had er geen zin in dat ik zijn hele zaak overhoop zou halen. Omdat Kees Oomens, de directeur van het CBS, het verzoek van Tinbergen niet wilde weigeren, heeft hij me gevraagd of ik tijdelijk wilde invallen als hoofd van de gezondheidsstatistiek. Daar hoorde eigenlijk een arts te zitten. Toen die kwam, mocht ik een afdeling Milieustatistiek opzetten.

Met Bouthoorn had ik verder overigens goed contact – hij heeft me zelfs nog thuis uitgenodigd om zijn vrouw, een declamatrice, te begeleiden op de piano.”

Bij het CBS heeft u het duurzaam nationaal inkomen ontwikkeld.

“Ja. Het idee was eigenlijk om het nationaal inkomen zelf te corrigeren, maar dat leidt snel tot eindeloze discussies over waar allemaal wel of niet voor gecorrigeerd zou moeten worden. Dergelijke discussies waren vermoeiend en vervelend, en vaak ook vijandig. Om die te vermijden, heb ik het corrigeren van het inkomen eigenlijk naast me neergelegd en er een duurzaam nationaal inkomen naast gezet. De afstand tussen het nationaal inkomen en het duurzaam nationaal inkomen laat zien hoe duurzaam de economie is.”

Hoe is het duurzaam nationaal inkomen gedefinieerd?

“Het duurzaam nationaal inkomen is een schatting van het productieniveau waarbij de milieufuncties onbepaald beschikbaar blijven, gegeven de technologie op dat moment. Milieufuncties zijn de gebruiksmogelijkheden van de fysieke omgeving waarvan de mens afhankelijk is in zijn bestaan. Het idee van milieufuncties is de basis van mijn proefschrift, en het is inmiddels zo ver overgenomen dat de auteur ervan vergeten is. Dat is eigenlijk het mooiste dat je kan bereiken.

Het duurzaam nationaal inkomen wordt berekend door het nationaal inkomen te corrigeren voor de kosten van de maatregelen die nodig zouden zijn om de milieuschade terug te draaien. De kosten van deze maatregelen lopen exponentieel op, merkte ik toen ik er voor het eerst een kostencurve van tekende – hij lijkt op elke andere kostencurve, wellicht zit daar een wetmatigheid onder. Op het moment dat de kostencurve omhoog schiet, wordt het onbetaalbaar om de milieuschade terug te draaien. Dan wordt er gekeken naar hoeveel het kost om de productie via een andere duurzame weg te laten plaatsvinden. Dat komt dus neer op rechtstreekse verschuivingen in de economie. Als de economie na deze rechtstreekse verschuivingen nog niet duurzaam is, zal de productie omlaag moeten. Om het inkomen per hoofd op peil te houden, zal dan ook het bevolkingsaantal via geboortepolitiek omlaag moeten.”

Op wat voor inkomen kom je dan voor Nederland?

“In een artikel heb ik samen met Tinbergen een schatting gemaakt op basis van het energieverbruik, dat redelijk gelijk oploopt met de productie. We kwamen toen op een duurzaam nationaal inkomen dat ongeveer de helft is van het nationaal inkomen. Voor 1990, 1995, 2000 en 2005 is het duurzaam nationaal inkomen later op verzoek van minister Hans Wijers berekend door het Instituut voor Milieuvraagstukken. Die berekeningen kwamen inderdaad op ongeveer de helft van het nationaal inkomen uit.”

Is het mogelijk om het nationaal inkomen op duurzame wijze te laten groeien?

“Bij een gegeven arbeidsvolume is de groei afhankelijk van de productiviteit. Op basis van het grondmateriaal van de nationale rekeningen heb ik eens berekend dat zeventig procent van de productiviteitsgroei voortkomt uit dertig procent van de economische activiteiten. En dat zijn precies die sectoren die het milieu het zwaarste belasten.

Verder is in ongeveer een derde van de economie nauwelijks groei mogelijk. Denk bijvoorbeeld aan de culturele sector. Als pianist kan ik wel honderdduizend noten per jaar meer gaan spelen, maar op een gegeven moment worden mensen stapelgek als ze dat horen. Daarnaast heb je nog circa een derde van de economie waar matige groei mogelijk is.

Het overgrote deel van de groei komt dus uit niet-groene activiteiten. Ik word daarom altijd boos als mensen beweren dat we groei nodig hebben voor de financiering van milieubehoud: het is juist het nastreven van groei dat voor de milieuproblemen zorgt. En milieubehoud is bovendien makkelijk betaalbaar: fietsen is goedkoper dan autorijden, bonen zijn goedkoper dan vlees, en twee kinderen opvoeden is goedkoper dan het opvoeden van vijf kinderen.”

Groene groei is dus lastig.

“Ja, om te groeien moet er technologie gevonden worden die nauwelijks brandstof vergt en die bovendien niet te veel plaats inneemt. Dat laatste wordt vaak vergeten: ook ruimtegebruik is erg schadelijk voor het milieu. Het uitsterven van planten en diersoorten is bijvoorbeeld meer het gevolg van ruimtelijke fragmentatie die ecosystemen kwetsbaar maakt dan van milieuvervuiling. Als we de auto willen vervangen, dan moeten we dus een auto uitvinden die geen grondstoffen uitput, niet vervuult, en ook geen ruimte inneemt.”

U bent op een gegeven moment over milieuduurzaam nationaal inkomen gaan spreken. Wat was de reden daarvoor?

“Dat heb ik gedaan om lange discussies over wat duurzaamheid precies inhoudt te vermijden. Onder duurzaamheid viel ook steeds meer van alles wat mensen leuk vonden. Het ging mij alleen om de milieuschade.”

Het milieuduurzaam nationaal inkomen wordt tegenwoordig niet meer doorgerekend. Hoe komt dat?

“Er is helaas geen geld meer voor vrijgemaakt. Dat is jammer, maar het belangrijkste is de constatering dat het verschil tussen het milieuduurzaam nationaal inkomen en het nationaal inkomen groot is. Mijn voormalige CBS-collega Bart de Boer heeft overigens wel nog op eigen houtje een raming gemaakt voor 2015. Die is recent ook aangehaald in de Monitor Brede Welvaart van het CBS.”

Wat vindt u van die Monitor en de huidige discussie over brede welvaart?

“Brede welvaart is een pleonasme, maar de discussie zelf gaat de goede kant op. Welvaart is op zich niet waarneembaar, en ook niet te vatten in kardinale eenheden. Die kan je dus niet in een cijfer uitdrukken. Wel kunnen we van een aantal

factoren beargumenteren dat ze de welvaart beïnvloeden. De productie is een ervan. Omdat we de gewichten van die factoren niet kennen, kan je ze niet in één getal samenbrengen – alle technieken die ik daarvoor heb gezien, kennen bezwaren. Wat je wel kan doen, is een aantal factoren presenteren die van invloed zijn op de welvaart. Dat is wat er nu gebeurt met de dashboardbenadering. Het is vervolgens aan de politiek om gewichten aan de verschillende factoren toe te kennen.”

Toch is er ook kritiek. De Monitor levert heel veel cijfers, maar het is lastig om er een algemeen beeld uit te halen. Hoe ziet u dat?

“Er is eigenlijk maar één antwoord, een tussenweg. De factoren waar het echt om gaat, moeten op een rij gezet worden, maar niet meer dan dat. Anders zie je door de bomen het bos niet meer. Zo'n tussenweg moet heel goed mogelijk zijn. Kijk bijvoorbeeld naar de vijf doelstellingen van het macro-economisch beleid: een duurzame productiegroei, een volledige werkgelegenheid, een beperkte inflatie, een evenwichtige betalingsbalans en een rechtvaardige inkomensverdeling.”

Er zijn ook economen die voorstellen om tot één welvaarts-cijfer te komen door de bijdrage aan het geluk te gebruiken als gewicht voor de diverse welvaartsbevorderende factoren. Hoe kijkt u daar tegenaan?

“Welvaart is gedefinieerd als dat deel van het menselijk geluk dat afhankelijk is van de omgang met schaarse goederen. Dat is een economische definitie. Geluk is daarentegen niet economisch gedefinieerd. Het lijkt mij goed om als economen binnen het gebied van de schaarste te blijven.”

Kunnen we op de redactie nog artikelen van u verwachten?

“Ik heb altijd twee dingen naast elkaar gedaan: schrijven en piano spelen. Ik heb nog altijd aandrang om te spelen, maar niet meer om te schrijven. De muziek is bij mij kennelijk sterker dan het woord. Met hulp van Thomas Cool heb ik recent een boek gepubliceerd waarin mijn werk is samengebracht. Dat is een mooie afsluiting van het schrijven. Op een goed moment, dan houdt het op, en dan draait de wereld verder zonder jou. Misschien blijft er iets van mij achter, misschien ook niet.”

U bent tevreden met wat u heeft bereikt.

“Ik ben blij dat ik het allemaal gedaan heb. Ik denk dat de mens een deel van de reden van zijn bestaan ontleent aan de omgang met anderen. Tot die anderen behoren in ieder geval zijn of haar kinderen en kleinkinderen. Het is daarom een normale behoefte om een leefbare wereld achter te laten en het milieu te beschermen.

De mens verdient een toekomst. Daarvoor hoef ik alleen maar aan de muziek van Bach te denken, of aan kleine kinderen. Een soort die zulke mooie dingen kan voortbrengen, is het waard om op deze wereld rond te blijven wandelen.”

Literatuur

Hueting, R. (1968) Welvaartspadoxen. *ESB*, 53(2636), 263–264.

Aanpassing risicoweging staatsobligaties is noodzakelijk én haalbaar

Europese banken zijn via staatsobligaties op hun balans sterk verweven met hun nationale overheid. De risico's hiervan zouden kunnen worden ondervangen via risicoweging van staatsobligaties. Hier is echter weerstand tegen. Hoe zou risicoweging de kapitaalratio's van banken beïnvloeden? Dit artikel biedt een verkenning aan de hand van suggesties voor risicoweging in een discussiedocument van het Bazels Comité.

IN HET KORT

- Een goede risicoweging van staatsobligaties is nodig om risico's voor banken te verkleinen.
- Risicoweging conform de suggesties van het Bazels Comité heeft een beperkt effect op de kapitaalratio's van banken.
- Critici van risicoweging hoeven dus niet te vrezen voor onmiddellijke dramatische effecten op banken.

NIKKI KERSTEN

Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Financiën

CHARLES NYSTEN

Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Financiën

In reactie op de financiële crisis zijn er in Europa belangrijke stappen gezet om de bankensector te versterken. Zo is de Europese bankenunie opgericht, met als doel om de vicieuze cirkel te doorbreken die de solvabiliteit van landen verbindt met de solvabiliteit van hun banken (de *bank-sovereign loop*, zie figuur 1). De verwevenheid werkt twee kanten op. Ten eerste kunnen problemen in de bankensector gevolgen hebben voor de overheidsbegroting, wanneer de overheid banken moet redden. En ten tweede houden banken grote hoeveelheden staatsobligaties op hun balans.

Er zijn belangrijke stappen gezet om te voorkomen dat als banken omvallen, ze door de overheid gered moeten worden, onder andere door aanscherping van de prudentiele regels, een Europees toezichtsmechanisme (SSM; *Single Supervisory Mechanism*) en – bij grensoverschrijdende problemen – een Europees resolutiemechanisme (SRM; *Single Resolution Mechanism*) (Schoenmaker, 2017). Tot op heden zijn er echter geen adequate maatregelen genomen om de omgekeerde besmettingsroute aan te pakken: van overheden naar banken.

De gemiddelde blootstelling aan de eigen overheid voor de banken in de Europese Unie is gelijk aan 91 procent van het Tier 1-kernkapitaal (figuur 2). Dat betekent

dat alleen de blootstelling aan de eigen overheid gemiddeld bijna even groot is als het eigen vermogen van de bank. Deze sterke *home bias* van Europese banken houdt de vicieuze cirkel tussen banken en overheden in stand.

Risicovrije activa

Een belangrijke verklaring voor het feit dat banken grote blootstellingen hebben aan overheden is de preferentiële behandeling van staatsobligaties in het risicoraamwerk. Op basis van het in dat raamwerk vastgelegde standaardmodel kunnen banken een nul-risicoweging toekennen aan staatsobligaties (in de eigen munteenheid) en gelden er geen concentratiebeperkingen die voor andere blootstellingen wel gelden.

Staatsobligaties die zijn uitgegeven in de eigen munteenheid worden door het prudentiële kader dus behandeld als waren het risicovrije activa. De eurocrisis heeft echter aangetoond dat staatsobligaties niet risicovrij zijn, zoals nu ook naar voren komt in de verschillen in ratings en rentes. Desondanks hoeven banken volgens het huidige risicoraamwerk geen kapitaal aan te houden voor staatsobligaties. Hierdoor hebben ze onvoldoende prikkels om risico's te monitoren en blootstellingen te diversifiëren.

Aanpassing risicoweging

Onder economen en academici bestaat een brede consensus over de wenselijkheid van aanpassing van de risicoweging van staatsobligaties (Bazels Comité, 2017; CPB, 2017; Véron, 2017). De overheid is weliswaar een bijzondere crediteur, maar banken met een grote blootstelling aan de (eigen) overheid zijn wel degelijk kwetsbaarder. Zo kunnen financiële problemen bij een overheid leiden tot een afschrijving van schulden. Hierdoor kan een bank onder de wettelijke minimumkapitaaleisen terechtkomen (Van Dijk, 2018). Daarnaast kan de koers van staatsobligaties dalen, bijvoorbeeld door een verlaging van de kredietwaardigheid, wat kan leiden tot een verlies voor de bank in het handelsboek (waar tegen marktwaarde wordt gewaardeerd). Tevens is het mogelijk dat de financieringskosten van de bank zelf stijgen, omdat investeerders of spaarders hogere risicopremies eisen of zelfs helemaal niet bereid zijn om de bank geld te verstrekken. Binnen de eurozone is het bovendien makkelijk voor investeerders om hun geld ergens anders naartoe te brengen. Deze mobiliteit van kapitaal leidt tot een additioneel 'ren-risico'. Voor andere typen blootstellingen hou-

Deze analyse is niet de inzet van het Nederlandse kabinet

den banken voor al deze risico's extra kapitaal aan en gelden er concentratielimieten. Voor staatsobligaties is dit niet het geval.

De Europese bankenunie vergroot het belang van een aanpassing van de risicoweging voor staatsobligaties. Een belangrijke stap in de voltooiing van de bankenunie is de introductie van een Europees depositogarantiestelsel (*European Deposit Insurance Scheme*). Zo'n garantiestelsel zou meer risicodeling introduceren binnen het Europese bankensysteem. Om te voorkomen dat dat ertoe leidt dat banken meer risico nemen (*moral hazard*), is het van belang dat ze via het risicoraamwerk gestimuleerd worden om risico's te beperken. Het Nederlandse kabinet ziet de aanpassing van de risicoweging van staatsobligaties om deze redenen als een voorwaarde voor introductie van het garantiestelsel.

Daarnaast zou een aanpassing van de risicoweging van staatsobligaties ook zorgen voor een gelijk spelveld tussen publieke en private schuld. Omdat banken momenteel geen kapitaal hoeven aan te houden voor staatsobligaties, worden ze gestimuleerd om staatsobligaties aan te houden, in plaats van te lenen aan bijvoorbeeld bedrijven.

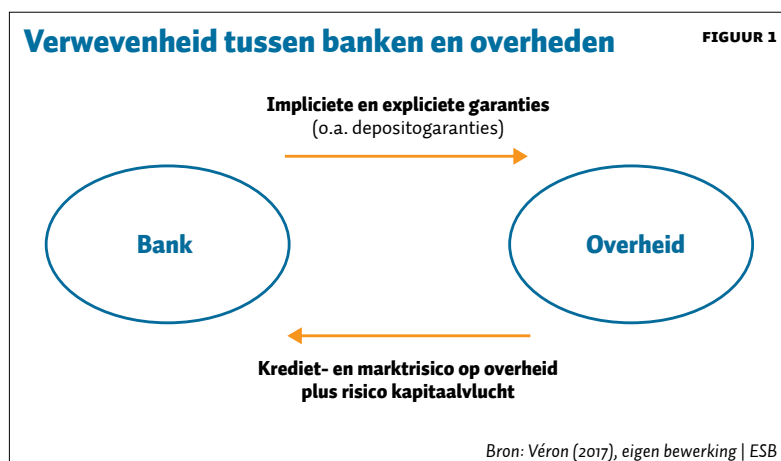
Weerstand

Ondanks deze argumenten is er in Europa grote verdeeldheid over de noodzaak en wenselijkheid van de aanpassing van de risicoweging van staatsobligaties. Critici van een aanpassing zijn veelal afkomstig uit landen met een relatief hoge overheidsschuld die in belangrijke mate binnenslands

wordt gefinancierd. Er wordt zowel gevreesd voor het effect op de kapitaalpositie van banken als voor het effect op de financiering van de staatsschuld. In dit artikel focussen we op de effecten op de kapitaalpositie van banken op de korte termijn.

Bazels Comité

In de Routekaart voor de voltooiing van de bankenunie uit 2016 wordt voor de aanpassing van de risicoweging voor staatsobligaties verwezen naar het *Basel Committee on Banking Supervision*. Eind 2017 heeft een technische werk-

groep van dit Bazels Comité een discussiedocument gepubliceerd waarin verschillende opties worden uitgewerkt voor aanpassing van de risicoweging van staatsobligaties op bankbalansen. Dit is geen formeel advies van het comité; er is tot op heden ook niets mee gebeurd.

In het Bazelse discussiedocument wordt gekeken naar twee typen aanpassingen voor de risicoweging van staatsobligaties: risicogewichten en concentratiegewichten. Het comité laat in het midden hoe deze opties zich tot elkaar verhouden, maar in het bestaande prudentiële kader worden risicogewichten en concentratielimieten gelijktijdig toegepast voor andere blootstellingen. Voor de risicogewichten wordt een weging toegepast op staatsobligaties die afhankelijk is van de rating van de overheid (tabel 1). Het comité stelt per ratingsklasse twee verschillende wegingspercentages voor: een laag en een hoog percentage.

Concentratiegewichten houden in dat marginale risicogewichten worden toegepast zodra de blootstelling aan een bepaalde overheid boven bepaalde grenzen ten opzichte van Tier 1-kapitaal van een bank komt (tabel 2). Dit lijkt qua systematiek op de manier waarop loon uit arbeid wordt belast in Nederland.

Effecten

Welk effect zou invoering van deze opties uit het Bazelse discussiedocument op de huidige bankbalansen hebben? We verkennen dit met behulp van openbare data van de *2018 EU-wide Transparency Exercise* van de European Banking Authority (EBA). Het gaat hierbij om een statische analyse, die uitgaat van de huidige situatie.

De EBA-dataset bevat onder andere informatie over de directe blootstellingen aan overheden en het kernkapitaal van 128 EU-banken. Voor tien banken was er geen informatie over hun blootstelling aan overheden, zodat deze niet worden meegenomen in de analyse. Daarnaast worden ook negen publieke-sectorbanken zonder gedekte deposito's weggelaten uit de analyse (waaronder de Nederlandse BNG Bank en NWB Bank). Uiteindelijk blijven er daardoor nog 109 banken over. De data van EBA zijn op geconsolideerd niveau. Dat betekent dat alle activiteiten van een bank worden toegeschreven aan de lidstaat waar het hoofdkantoor van de bank gevestigd is. Dit heeft als gevolg dat niet alle EU-lidstaten in de dataset zitten. Per bank is berekend wat een risico- of concentratiegewicht zou doen met het kapitaal op basis van de blootstellingen uit de EBA-dataset. Uiteindelijk zijn de resultaten per lidstaat geaggregeerd.

Tabel 3 laat zien wat het effect zou zijn van de invoering van zowel het hoge percentage van de risicogewichten als de concentratiegewichten op de Tier 1-kapitaalratio van banken. De cijfers worden gepresenteerd als gewogen gemiddelden op lidstaatniveau. Gemiddeld daalt de Tier 1-kapitaalratio met 28 basispunten van 16,00 procent naar 15,72 procent. Anders uitgedrukt: indien banken hun Tier 1-kapitaalratio gelijk willen houden, moeten ze gemiddeld 1,80 procent extra Tier 1-kapitaal aanhouden.

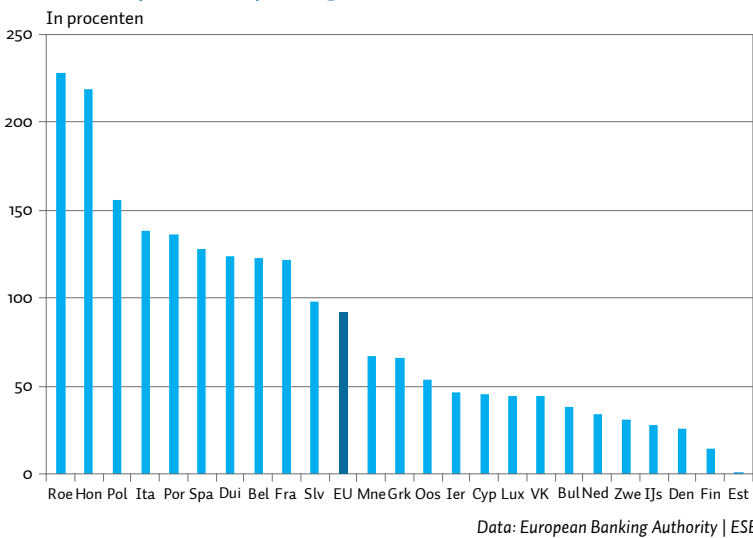
Er bestaan grote verschillen in het gemiddelde effect per lidstaat. Het effect hangt onder andere samen met de structuur van de bankensector, de kredietwaardigheid van de thuislidstaat en de relatieve concentratie van de blootstelling aan deze thuislidstaat. Opvallend is onder meer dat het effect voor Duitse banken gemiddeld hoger is dan voor Italiaanse banken. Dit kan mede worden verklaard omdat de Duitse bancaire sector uit relatief veel kleine nationaal georiënteerde banken bestaat met grote en geconcentreerde blootstellingen aan Duitsland.

Het is goed om verder op te merken dat een groot effect in absolute zin niet per definitie hoeft te betekenen dat de Tier 1-kapitaalratio voor banken problematisch wordt. Zo worden Belgische banken relatief hard geraakt (88 basispunten), maar tegelijkertijd hebben ze gemiddeld ook een hoge Tier 1-kapitaalratio; deze daalt van 19,26 procent naar 18,38 procent. Daarmee ligt de kapitaalratio in België nog ruim boven het Europese gemiddelde.

In de berekeningen wordt overigens geen rekening gehouden met het feit dat veel banken op basis van hun interne modellen of 'pillar II'-eisen in de praktijk wel kapitaal aanhouden voor blootstellingen aan overheden. Deze informatie is niet openbaar en kon daarom niet worden meegenomen. In de praktijk zal het netto-effect daarom kleiner zijn. Evenmin wordt in deze statische analyse rekening gehouden met eventuele gedragseffecten: banken die in reactie op de introductie van een risicoweging hun portefeuille aanpassen.

Gewogen gemiddelde blootstelling aan eigen overheid (% Tier 1), op geconsolideerd niveau

FIGUUR 2

Risicogewichten Bazels Comité

TABEL 1

Rating overheid	AAA to A-	BBB+ to BBB-	Lager dan BBB- of unrated
Risicogewicht (procenten)	0 / 3	4 / 6	7 / 9

ESB

Concentratiegewichten Bazels Comité

TABEL 2

Blootstelling overheid (% Tier 1)	< 100	100 tot 150	150 tot 200	200 tot 250	250 tot 300	≥ 300
Marginale risicogewichten (procenten)	0	5	6	9	15	30

ESB

Effect van invoering van Bazelse risico- en concentratiegewichten op Tier 1-kapitaal banken

TABEL 3

Lid-staten	Aantal banken	Huidige Tier 1-ratio (in procenten van risicogewogen activa)	Tier 1-ratio bij invoering opties (in procenten van risicogewogen activa)	Marginale effect invoering opties (in basispunten)	Effect op aan te houden Tier 1-kapitaal (in procenten)
Eurozone					
Bel	6	19,26	18,38	-88	4,79
Dui	17	16,13	15,75	-38	2,39
Fra	7	14,97	14,62	-35	2,38
Ita	11	14,44	14,13	-31	2,15
Por	5	13,74	13,46	-28	2,09
Slv	3	18,34	18,10	-24	1,36
Grk	4	17,03	16,79	-24	1,43
Spa	12	13,05	12,83	-22	1,71
Lux	3	18,01	17,84	-17	0,94
Oos	6	14,05	13,89	-16	1,12
Ier	4	19,89	19,75	-14	0,76
Ned	4	17,70	17,56	-14	0,81
Mlt	2	15,86	15,74	-11	0,73
Cyp	2	13,49	13,39	-10	0,72
Fin	1	20,26	20,19	-7	0,37
Est	1	14,02	14,01	-1	0,08
Niet-eurozone					
Roe	1	18,37	17,63	-74	4,17
Hon	1	15,21	14,65	-56	3,82
Pol	2	16,34	15,98	-36	2,22
VK	6	17,76	17,56	-20	1,14
Zwe	6	23,65	23,51	-14	0,58
Den	4	20,11	20,00	-11	0,56
Bul	1	15,87	15,78	-9	0,60
Totaal	109	16,00	15,72	-28	1,80

Noot: de landen zijn gerangschikt op afnemend marginaal effect

ESB

Conclusie

Het effect van de invoering van de opties in het discussiedocument van het Bazels Comité is voor EU28-banken gemiddeld beperkt. Bij de invoering van risicogeweging hoeft dus niet gevreesd te worden voor onmiddellijke dramatische effecten op de kapitaalpositie van banken. Hopelijk neemt dit inzicht de weerstand weg bij de critici van een aanpassing van de risicogeweging, zodat de discussie verschuift van de vraag of de risicogeweging van staatsobligaties moet worden aangepast, naar hoe deze moet worden aangepast om voldoende risicoreductie te bereiken.

Wat betreft het 'hoe' van de aanpassing van de risicogeweging is meer onderzoek en analyse nodig, onder meer naar geschikte kalibratie en mogelijke transitiepaden om eventuele negatieve tweedeorde-effecten te mitigeren. Daarbij is het ook van belang dat meer onderzoek wordt gedaan naar de mogelijke effecten op de financieringspositie van overheden. Dit is een argument dat door critici vaak wordt aangehaald, maar niet empirisch is onderzocht.

Literatuur

- Bazels Comité (2017) *The regulatory treatment of sovereign exposures*. Basel Committee on Banking Supervision Discussion paper, december. Te vinden op www.bis.org.
- CPB (2017) *Discussienota Europese Commissie over EMU*. CPB Notitie, 12 september.
- Dijk, J. van (2018) *Banken kwetsbaar voor blootstelling aan eigen overheid*. Statistiek te vinden op www.esb.nu.
- Kwaak, C.G.F. van der, en S.J.G. van Wijnbergen (2014) *Financial fragility, sovereign default risk and the limits to commercial bank bail-outs*. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 43(C), 218–240.
- Schoemaker, D. (2017) *De bankenunie vervolmaken*. ESB, 102(4754S), 42–46.
- Véron, N. (2017) *Sovereign Concentration Charges a new regime for banks' sovereign exposures*. European Parliament, Directorate-General for Internal Policies. Te vinden op europarl.europa.eu.

Kopers in Amsterdam houden beperkt rekening met erfpachtbetalingen

Bezitters van woningen op erfpachtgrond in eigendom van de gemeente Amsterdam betalen de gemeente een vergoeding. In hoeverre wordt deze vergoeding verrekend in de koopsom van een woning?

IN HET KORT

- In een perfecte markt wordt de huidige waarde van de erfpacht volledig verrekend in de koopsom.
- Amsterdamse kopers houden slechts rekening met veertig procent van de contante waarde van de erfpachtbetalingen.
- Kopers lijken de recente jaren wel meer rekening te houden met de erfpacht dan voorheen.

MARC FRANCKE

Onderzoeker bij Ortec Finance en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

MARTIN VAN DER SCHANS

Onderzoeker bij Ortec Finance

In Amsterdam staan de meeste woningen die vanaf 1900 zijn gebouwd op erfpachtgrond. De gemeente is hierbij eigenaar van de grond, de erfpachter is eigenaar van de woning en als vergoeding voor wat men juridisch noemt 'het genot van de grond', betaalt de erfpachter een zogeheten canon. Bij aankoop van een woning op erfpachtgrond betaalt de koper dus niet alleen de koopsom aan de verkoper, maar verplicht hij zich ook om in de toekomst aan de gemeente Amsterdam de canon te betalen.

In een efficiënte markt met rationele kopers zou de huidige waarde van de te betalen erfpacht volledig verwerkt zijn in de koopsom. De totale prijs van de woning bestaat immers uit de koopsom van de woning op erfpachtgrond plus de erfpachtbetalingen. Als de koper de waarde van de erfpachtbetalingen hoog (laag) inschat, zal hij minder (meer) aan de verkoper willen betalen.

Erfpacht in Amsterdam

Tot 2016 hanteerde de gemeente Amsterdam een stelsel van voortdurende erfpacht waarbij er canonbetalingen werden vastgesteld voor de komende 50 of 75 jaar. Binnen zo'n tijdvak zijn de jaarlijkse canonbetalingen bekend, al worden in die periode bij veel contracten de canonbetalingen gecorrigeerd voor prijsinflatie. Afhankelijk van de erfpachtvoorwaarden – de algemene bepalingen – is het mogelijk om de canonbetalingen binnen een tijdvak af te kopen. Er zijn dus drie mogelijkheden voor de canonbeta-

lingen binnen een tijdvak: vast, geïndexeerd met inflatie, of afgekocht. Bij ieder volgend tijdvak wordt de erfpachtgrondwaarde opnieuw vastgesteld, en op basis daarvan wordt er een nieuwe canon afgeleid.

Vanaf juli 2016 zijn er voor nieuwe erfpachtuitgiftes en voor erfpachters die gebruikmaken van een overstapregeling de algemene bepalingen aangaande eeuwigdurende erfpacht van toepassing. Bij eeuwigdurende erfpacht is er geen sprake van tijdvakken, want de canon wordt, op een correctie voor prijsinflatie na, voor eens en voor altijd vastgesteld. Dit geeft meer zekerheid over de canonbetalingen. Daarnaast kunnen canonbetalingen ook voor eens en voor altijd worden afgekocht – deze situatie wordt dan vergelijkbaar met een woning op eigen grond.

Contante waarde

De huidige waarde van de erfpachtbetalingen kan bepaald worden door alle nog resterende canonbetalingen contant te maken. De canonbetalingen zijn echter nooit volledig bekend, omdat de canon nog niet is vastgesteld voor een volgend tijdvak, of omdat er in de toekomst geïndexeerd wordt met prijsinflatie. De contante waarde kan dus alleen worden geschat met behulp van aannames wat betreft de toekomstige inflatie en de erfpachtgrondwaarde in een volgend tijdvak. Verrekening van de erfpacht in de koopsom vereist dus dat kopers de precieze erfpachtvoorwaarden doorgronden en goede inschattingen maken, voor de disconteringsvoet die nodig is om bedragen contant te maken met het oog op de langetermijninflatie en de erfpachtgrondwaarde aan het begin van het volgende tijdvak. Vooral dit laatste is onzeker, omdat deze in veel gevallen door drie experts wordt vastgesteld. De vraag is dus in hoeverre kopers er in de praktijk in slagen om de huidige waarde van de erfpacht te berekenen en te verrekenen in de koopsom.

Data

Om dat te onderzoeken, gebruiken we data over de 72.581 verkopen van woningen in Amsterdam in de periode 2010–2018. Van iedere verkoop zijn er, naast de koopsom en verkoopdatum, ook woningkenmerken bekend, zoals woon- en kaveloppervlak, woningtype, bouwjaar, staat van onderhoud, aanwezigheid van een garage en locatie. Daarnaast zijn er bij iedere erfpachtverkoop erfpachtgegevens beschikbaar ten tijde van de verkoop, zoals de canon, de

Dit artikel is gebaseerd op Francke en Van der Schans (2019), dat gelijktijdig verschijnt en is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Amsterdam

begin- en einddatum van het huidige tijdvak, de algemene bepalingen en het betalingsregime (vaste, afgekochte of geïndexeerde canon).

Ongeveer een derde van de transacties betreft woningen op eigen grond, de overige twee derde betreft erfpachtgrond. Bij ongeveer driekwart van de erfpachtverkoop zijn de canonbetalingen in het huidige tijdvak afgekocht, met een gemiddeld resterende looptijd van 36 jaar. Bij canonbetalende erfpacht is de gemiddeld resterende looptijd gelijk aan 30,5 jaar.

Binnen een buurt is er over het algemeen weinig variatie in bouwjaar, en staan vrijwel alle woningen óf op eigen grond óf op erfpachtgrond. Zo staan in het centrum van Amsterdam de grachtenpanden van voor 1900 op eigen grond. Maar in de stadsdelen Nieuw-West, Noord en Zuidoost komen er juist voornamelijk verkopen van woningen op erfpachtgrond voor. In de stadsdelen West, Zuid en Oost is de verdeling evenwichtiger. Figuur 1 laat per stadsdeel de verdeling zien van woningtypen naar eigendomsrecht. Niet iedere deelstaaf bestaat uit evenveel waarnemingen. Wel is elke staaf gebaseerd op ten minste vijftig waarnemingen. Zie Francke en Van der Schans (2019) voor een uitgebreidere beschrijving van de dataset.

Methodie

De sterke samenhang tussen bouwjaar, woningtype, locatie en eigendomsrecht zorgt ervoor dat hun invloed op de koopsom statistisch niet zomaar betrouwbaar en robuust te onderscheiden is met een eenvoudig hedonisch prijsmodel, dat koopsommen verklaart uit kenmerken van de woning als locatie, oppervlak en eigendomsrecht. Om deze reden gebruiken Gautier en Van Vuuren (2019) in een gerelateerde studie een regressie-discontinuïteit die huizen vergelijkt die net voor de introductie van erfpacht in 1896 zijn gebouwd met huizen die er net na gebouwd zijn.

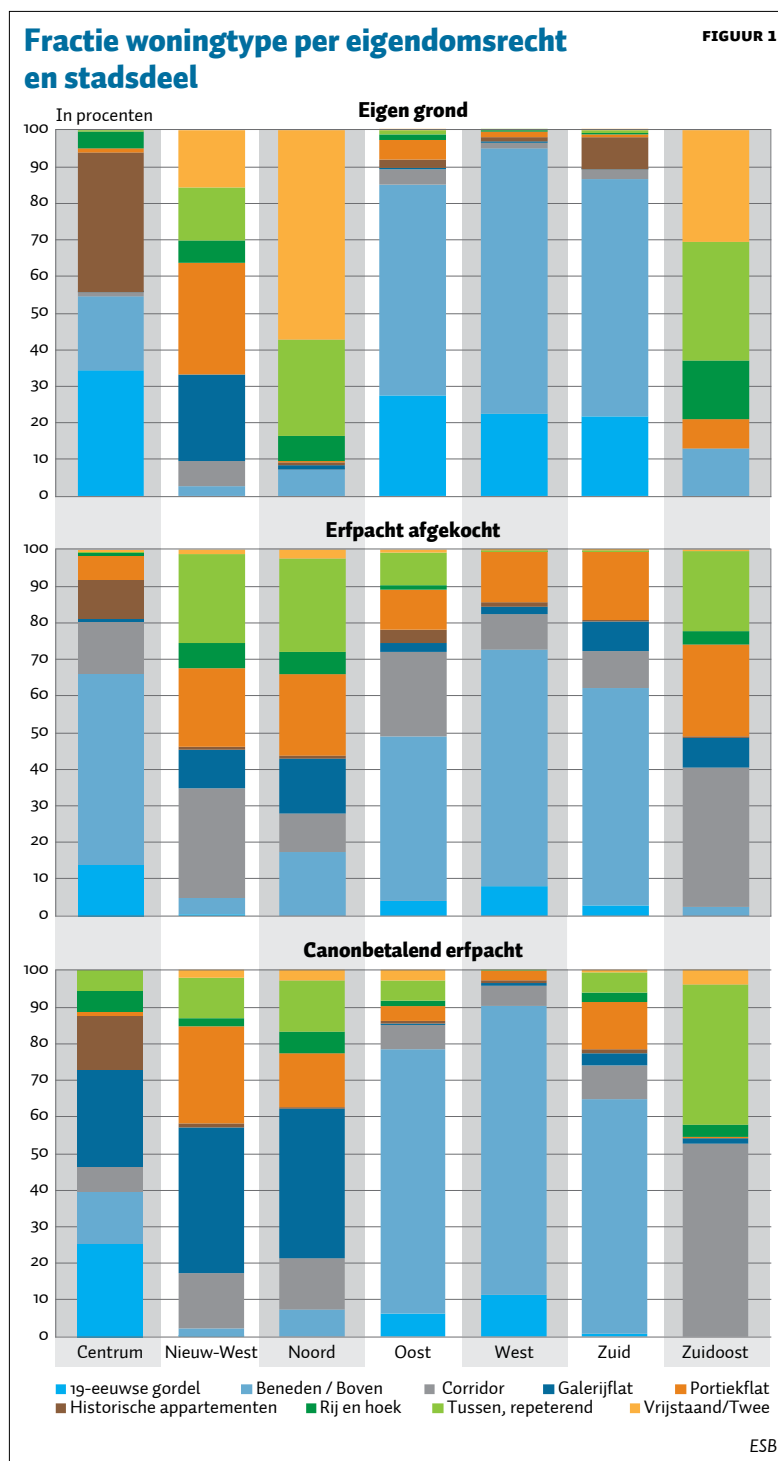
Wij gebruiken een matchingmodel en vergelijken we koopsommen van vrijwel identieke woningen. Het voordeel van deze aanpak is dat het verschil in koopsommen direct toegeschreven kan worden aan het eigendomsrecht. Het nadeel is dat er veel minder verkopen gebruikt kunnen worden dan bij een standaard hedonisch prijsmodel.

We vergelijken woningen van hetzelfde type en met dezelfde postcode (cijfers en letters) met vergelijkbare woningkenmerken (zoals bouwperiode, oppervlakte en resterende looptijd van het huidige erfpachttijdvak), die maximaal vijfhonderd meter van elkaar verwijderd zijn en binnen een jaar na elkaar verkocht werden.

Vervolgens wordt er, middels een regressiemodel, gecorrigeerd voor eventuele resterende kleine verschillen in kenmerken. Dit geldt onder meer voor mogelijke prijsveranderingen als gevolg van een paar maanden verschil in verkoopdatum – verschillen die uit kunnen maken, gezien de sterke prijsstijgingen en -dalingen op de Amsterdamse woningmarkt in de periode 2010–2018.

Het enige verschil tussen de gekoppelde verkopen is dus het eigendomsrecht: de ene verkoop heeft bijvoorbeeld een afgekochte erfpacht en de andere verkoop een canonbetalende erfpacht. Het verschil in koopsommen vergelijken we vervolgens met de fictieve contante waarde van de toekomstige canonbetalingen en erfpachtgrondwaarde.

Voor het bepalen van de fictieve contante waarde doen we een drietal aannames. Ten eerste gebruiken we voor erfpachtcontracten met canonindexering een inflatieverwachting van twee procent, gelijk aan de inflatiedoelstelling van de Europese Centrale Bank. Ten tweede veronderstellen we een disconteringsvoet van 4,5 procent, gelijk aan het percentage dat door de gemeente Amsterdam wordt gehanteerd bij het afkopen van toekomstige canonbetalingen. Ten derde maken we een schatting van de erfpachtgrondwaarde aan het begin van het opvolgende tijdvak, door de erfpachtgrondwaarde aan het begin van het huidige tijdvak te indexeren met prijsinflatie (vanaf de begindatum tot aan

de verkoopdatum met gerealiseerde inflatie, en vanaf de verkoopdatum tot aan de einddatum met verwachte inflatie).

De vergelijking tussen resterende koopsom en de contante waarde van de canonbetalingen laat zien met hoeveel procent van de contante waarde kopers rekening houden bij hun aankoop van een woning.

Een voorbeeld: twee identieke woningen zijn op 31 december 2018 verkocht. Woning A heeft een vaste canon van 2.000 euro per jaar, jaarlijks te betalen op 1 januari, tot en met 1 januari 2035. Bij woning B is de erfpacht afgekocht tot en met 1 januari 2035. De koopsom van woning A bedraagt 300.000 euro en die van B 315.000 euro. Het verschil in canonbetalingen tussen beide woningen betreft alleen de periode vanaf de verkoopdatum tot aan de einddatum van het huidige tijdvak. De contante waarde van de canonbetalingen bedraagt, uitgaande van een disconteringsvoet van 4,5 procent, 24.468 euro. Het verschil in verkoopprijzen is 15.000 euro, oftewel 61 procent van de contante waarde.

Resultaten

In de dataset zijn er 10.608 verkopen van woningen met canonbetalende erfpacht en 34.430 verkopen van woningen met afgekochte erfpacht. Als we hier onderling vergelijkbare verkopen uitzoeken, dan houden we er respectievelijk 588 en 682 over. In totaal zijn er dus 1.270 unieke verkopen in de vergelijking betrokken. Hoewel de 588 verkopen een beperkte deelverzameling vormen van alle verkopen van woningen met canonbetalende erfpacht komt de verdeling naar wijk en woningtype redelijk overeen met die van de transacties in de totale dataset. De 588 verkopen bevatten wel relatief weinig woningen met een korte resterende looptijd van het erfpachtcontract. Via een regressie-analyse corrigeren we voor de relatief kleine verschillen in bijvoorbeeld de looptijd van het erfpachtcontract en woningkenmerken, zoals oppervlakte en staat van onderhoud.

We vinden dat kopers in de periode 2010–2018 gemiddeld rekening houden met dertig procent van de fictieve contante waarde. Dit percentage varieert echter over de tijd. Omdat het door het beperkte aantal vergelijkingen per jaar niet mogelijk is om het percentage jaarlijks betrouwbaar vast te stellen, splitsen we de periode op in tweeën. Volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek dalen de woningprijzen in Amsterdam in de periode 2010–2013 (met 11 procent) en stijgen ze tussen 2014 en 2018 (met 75 procent). Als we onderscheid maken tussen deze twee perioden, vinden we dat kopers in de periode 2010–2013 met 14 procent van de fictieve contante waarde rekening houden.

In de periode 2014–2018 vinden we daarentegen een veel hoger percentage, namelijk 40 procent. Het is opmerkelijk dat kopers in een periode van grote prijsstijgingen dus juist meer rekening houden met erfpachtbetalingen. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat kopers zich bewuster zijn van de invloed van erfpacht door de discussie over de erfpachtstelselwijziging.

Naast de vergelijking tussen woningen met canonbetalende en afgekochte erfpacht, hebben we ook een tweede regressie geschat waarin we de koopsom van woningen met afgekochte erfpacht vergelijken met woningen op eigen grond. Hier zou de erfpachtgrondwaarde aan het begin van

het opvolgende tijdvak het verschil moeten maken. Bij 435 verkopen met afgekochte erfpacht vinden we 432 verkopen van woningen op eigen grond. Helaas is deze vergelijking niet representatief met betrekking tot locatie en woningtype. De resultaten geven bovendien een minder duidelijk beeld: we vinden namelijk dat kopers in de periode 2014–2018 met 66 procent van de contante waarde van de geschatte erfpachtgrondwaarde rekening houden. Dit percentage kent echter een bijzonder grote bandbreedte: het 95-procents-betrouwbaarheidsinterval ligt tussen de 45 procent en 88 procent.

Conclusie en discussie

Amsterdamse kopers houden dus slechts beperkt rekening met toekomstige erfpachtbetalingen. Een huis op erfpachtgrond is daardoor relatief duurder dan een huis op eigen grond. Mogelijk worden de toekomstige verplichtingen niet volledig meegenomen in de koopsom, omdat het erfpachtstelsel complex is en mensen de toekomstige erfpachtbetalingen niet volledig overzien.

Wellicht gaan kopers de komende jaren meer rekening met de erfpacht houden. Sinds de introductie van eeuwigdurende erfpacht in 2016 en de overstapregeling van een voortdurende naar een eeuwigdurende erfpacht in 2017 is er meer transparantie over de hoogte van de toekomstige erfpachtbetalingen. Ook kan bij de gemeente de eeuwigdurende afkoopsom worden opgevraagd. Daarnaast kan de door de gemeente gehanteerde erfpachtgrondwaarde online worden opgezocht, zodat de erfpachtbetalingen in een volgend tijdvak eenvoudig zijn af te leiden. Deze informatie kunnen kopers gebruiken bij het bieden op een woning.

Praktisch is dit onderzoek van nut bij de waardering van Amsterdamse woningen op erfpachtgrond in het kader van de Wet waardering onroerende zaken (WOZ). De WOZ-waarde moet namelijk worden vastgesteld onder de aanname dat de woning op eigen grond staat. Koopsommen van woningen op erfpachtgrond moeten daarom gecorrigeerd worden voor erfpacht zodat de grondprijs hier ook volledig wordt meegenomen. Uit onze analyse blijkt dat hiervoor veertig procent van de contante waarde van de erfpachtbetalingen bij de koopsom moet worden opgeteld. Tot nu toe werd er zestig procent opgeteld (van een iets anders berekende contante waarde), maar dit percentage was slechts gebaseerd op een onderzoek van enkele tientallen transacties (Francke en Wilders, 1996).

Bovendien vinden we dat het correctiepercentage sterk aan verandering onderhevig is. Het verdient daarom aanbeveling om in de toekomst jaarlijks dit correctiepercentage te berekenen, bijvoorbeeld door steeds de verkopen van de afgelopen vijf jaar in de analyse te betrekken (afhankelijk van het totale aantal beschikbare waarnemingen).

Literatuur

Francke, M.K. en M. van der Schans (2019) *Correctie van verkoopcijfers voor erfpacht in het kader van de Wet WOZ*. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Amsterdam, te verschijnen.

Francke, M.K. en E. Wilders (1996) *Erfpacht. Een onderzoek naar de invloed van erfpacht op verkoopcijfers in het kader van de Wet WOZ*. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Amsterdam.

Gautier, P.A. en A. van Vuuren (2019) *The effect of land lease on house prices*. Working paper, januari. Te vinden op www.erfpachtinamsterdam.nl.

Een objectieve opslag op de rekenrente is mogelijk met een derivaatmodel

De dekkingsgraadssystematiek beschouwt pensioenaanspraken als gegarandeerde nominale uitkeringen, maar pensioenen kennen ook een indexatieambitie en een risico op korting. De huidige systematiek kan die niet op een objectieve manier meenemen. Derivatentheorie kan dit wel en biedt een werkbaar alternatief.

IN HET KORT

- Het pensioen is te beschouwen als een zeer complex derivaat. Vervanging door een eenvoudiger derivaat is aantrekkelijk.
- Met derivatentheorie kan de dekkingsgraadssystematiek worden losgelaten zonder subjectieve verwachtingen te introduceren.
- Voor lange looptijden kan een onzekere geïndexeerde uitkering goedkoper zijn dan een gegarandeerde nominale uitkering.

HANS SCHUMACHER
Emeritus-hoogleraar aan Tilburg University en gastonderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam

De Pensioenwet schrijft voor dat pensioenverplichtingen moeten worden gewaardeerd tegen de risicovrije rente. Dat dit zo in de wet staat, is recent nog eens benadrukt door DNB (2018) en door de commissie-Dijsselbloem (2019). Daartegenover hebben verschillende deelnemers aan het pensioen-debat betoogd dat waardering met gebruikmaking van het verwachte beleggingsrendement meer voor de hand zou liggen, aangezien fondsdeelnemers risico dragen (Mensonides, 2017; Vlaar, 2019).

De waardering tegen de risicovrije rente zoals vastgelegd in de Pensioenwet is ongetwijfeld mede ingegeven door de wens van de wetgever om te komen tot een objectieve, niet-manipuleerbare maatstaf – een doelstelling die mogelijk op de tocht komt te staan zodra er gerekend wordt met verwacht rendement – maar weerspiegelt niet de intentie van het tweedepijlerpensioen van een welvaartsvast pensioen en ook niet het risico op korten. Door gebruik te maken van een derivaatmodel uit de financiële wiskunde is het echter wel degelijk mogelijk om tot een objectieve waardering te komen van pensioenuitkeringen met een gegeven vorm van onzekerheid. Ik werk zo'n model hier eerst uit alvorens ik inga op de wenselijkheid van het specifieke contract dat in het model wordt gebruikt.

Het pensioencontract als derivaat

Van Wijnbergen (2018) merkt op dat de pensioendeelnemer in het collectieve stelsel in feite een complex derivaat in handen heeft. Hij vergelijkt het pensioenproduct met een zogeheten *futures contract*, maar Frijns en Mensonides (2018) vinden dat te kort door de bocht. Inderdaad is de complexiteit van het pensioencontract vele malen hoger dan die van enig contract dat op de financiële markten wordt verhandeld. De uitkering die een beginnend pensioendeelnemer uiteindelijk zal krijgen is, via de dekkingsgraad en het beleggingsbeleid van het fonds, afhankelijk van zowel de ontwikkeling van de aandelenrendementen als de geschiedenis van de rentetermijnstructuur over een periode van tientallen jaren – verwerkt onder toepassing van een rijkdom aan uitsmeermethodes en kalibratieregels, die zelf weer onderhevig zijn aan frequente wijzigingen, al naar gelang de uitkomsten van onderhandelingen tussen stakeholders, onder wisselende economische en politieke omstandigheden. Een realistische modellering van dit alles lijkt een hopeloze opgave.

In dit artikel vervang ik daarom dit ultra-complexe derivaat door een eenvoudiger derivaatcontract. In het eenvoudigere derivaatcontract ontvangt de pensioendeelnemer met een bepaalde mate van zekerheid een volledig geïndexeerde uitkering en is er een kleine kans op afstempen. Bedenk: het liefst ontvangt de deelnemer een volledig geïndexeerde uitkering, maar omdat een honderd procent garantie excessief duur is, accepteert hij een bepaald risico. De vormgeving van dit risico bepaalt het karakter van het pensioenproduct als derivaat. Ter verdere vereenvoudiging bekijk ik daarnaast in deze uitleg een uitkering die plaatsvindt op één moment in de tijd.

We kiezen als 'onderliggend' voor het derivaat een breed samengestelde beleggingsindex. De waarde van de index op het tijdstip van inleg wordt als uitgangspunt genomen. Als de index op het tijdstip van uitbetaling in voldoende mate hoger staat, dan volgt een uitkering die volledig voor inflatie is geïndexeerd. Wordt dit niveau niet gehaald, dan vindt een proportionele reductie plaats, tot het peil van een niet-geïndexeerde (nominale) uitkering. Als de beleggingsindex extreem laag staat, dan volgt nog een verdere reductie (afstempelen).

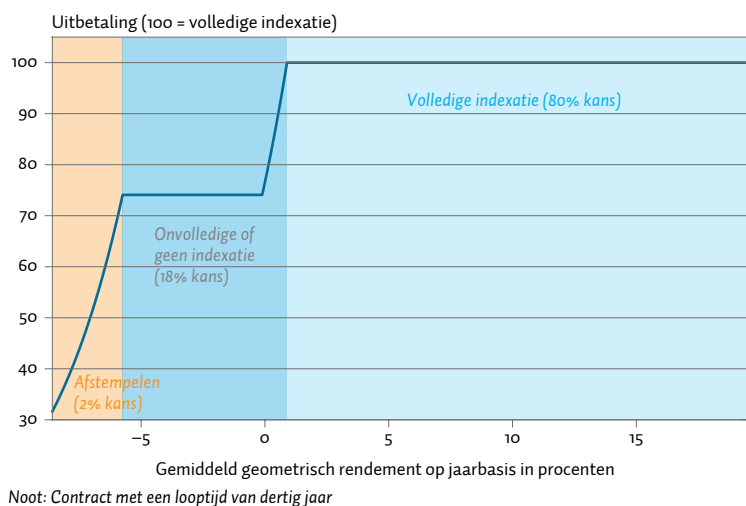
De te kiezen parameters zijn de *indexatiezekerheid* en de *afstempelmkans*. Een voorbeeld van de uitbetalingsfunctie van het derivaat is weergegeven in figuur 1. Hierbij staat op

de horizontale as het gemiddelde indexrendement op jaarbasis gedurende de looptijd. Als het gemiddelde indexrendement hoger is, staat de beleggingsindex dus ook hoger. Als voorbeeld is voor beperkte onzekerheid gekozen in het uitbetalingsprofiel met tachtig procent indexatiezekerheid en twee procent afstempelpkans. Ik ga ervan uit dat dit een redelijke balans oplevert tussen onzekerheid enerzijds en kosten anderzijds.

De prijs van het onzekere geïndexeerde contract wordt vervolgens vergeleken met de prijs van het gegarandeerde nominale contract en uitgedrukt in een renteopslag. In vergelijking met de nominale rente, die in de Pensioenwet als uitgangspunt wordt genomen, is er zowel sprake van een afslag (vanwege inflatie) als van een opslag (vanwege onzekerheid). Als de prijs van het onzekere geïndexeerde contract lager is dan van het gegarandeerde nominale contract is de renteopslag positief. Is het andersom, dan is er sprake van een afslag.

Uitbetalingsprofiel derivaatcontract

FIGUUR 1

Berekening van de prijs en van de opslag

Het derivaat in figuur 1 wordt gewaardeerd met het standaardmodel van de financiële wiskunde, het Black-Scholes-model (zie ook Schumacher (2019) voor soortgelijke exercities). Daarbij gelden de volgende twee veronderstellingen: ten eerste, de beleggingsindex valt samen met de zogeheten *benchmark portfolio*, ook wel *growth optimal portfolio* genoemd (Merton, 1971; Platen en Heath, 2006); ten tweede: rente, inflatie en de prijs van risico zijn respectievelijk twee, een en dertig procent. Een *prijs van risico* van dertig procent betekent dat elke procentpunt extra volatilitéit in risicodragende beleggingen gepaard gaat met 0,3 procentpunt extra verwacht rendement. Dit is consistent met een historisch gemiddelde volatilitéit van aandelen van vijftien procent en een gemiddeld rendement dat 4,5 procentpunt hoger is dan de risicovrije rente.

Met deze veronderstellingen is de inkoopprijs van het onzekere geïndexeerde contract dat over dertig jaar honderd euro geïndexeerd uitbetaald iets minder dan vijftig euro. Merk op: bij een rente van nul procent gaat die prijs naar negentig euro. Pensioendeelnemers zullen dan wellicht meer onzekerheid willen accepteren om de kosten terug te brengen. Figuur 2 toont de netto-opslag als functie van de looptijd voor verschillende waarden van de inflatie bij dezelfde parameterwaarden als bij figuur 1. Als de netto-opslag positief is, dan betekent dit dat bij de gegeven looptijd (uitgezet op de horizontale as) een onzekere geïndexeerde uitkering goedkoper is dan een gegarandeerde nominale uitkering. De vergelijking hangt van het niveau van de inflatie af, maar niet van de rente; als de rente lager is, worden beide producten duurder, maar de onderlinge verhouding blijft gelijk.

Bij een inflatie van twee procent zou er voor een gegarandeerd volledig geïndexeerde uitkering een afslag op de rente moeten gelden van eveneens twee procent. Figuur 2 toont dat deze afslag wordt beperkt door het accepteren van onzekerheid, en dat er bij voldoende lange looptijden zelfs sprake is van een positieve netto-opslag. Bij lagere inflatie is de afslag minder, maar het effect van de onzekerheid vermindert eveneens, vanwege de (niet volledig harde) nominale garantie. In alle gevallen neemt de netto-opslag toe als de looptijd langer is; dit kan gezien worden als een argument voor 'vooruitbeleggen'. Het niveau van de netto-opslag wordt hoger bij een lagere indexatiezekerheid en/of een hogere afstempelpkans.

Advies uit derivaatmodel

Verdisconteren tegen de nominale rente lijkt zo gek nog niet. Immers, figuur 2 laat zien dat de netto-opslag met betrekking tot de nominale rente afhankelijk van de loop-

De dekkinggraadparadox

KADER 1

In het bestaande stelsel wordt de waarde van de verplichtingen niet berekend om een verkoopprijs vast te stellen, maar om beslissingen te nemen, onder meer met betrekking tot de indexatie. De waardering is dus niet een doel op zich, maar dient ter bepaling van een van de ingangsvariabelen in een stuursysteem dat diverse doeleinden heeft, zoals eerlijke verdeling van middelen, niet al te volatiele uitkeringen en vermindering van ongewenste macro-economische effecten.

Dat voor de wettelijke waardering van de verplichtingen een methode wordt gebruikt die berust op veronderstellingen (gegarandeerde nominale aanspraken) die niet met de werkelijkheid corresponderen, is dus op zich geen grond voor kritiek. Het zou in principe kunnen dat juist deze methode leidt tot een uitgebalanceerde sturing waarin de verschillende doelstellingen van het systeem ieder zo goed mogelijk worden gerealiseerd. Dit lijkt echter niet waarschijnlijk, gezien de behoefte die alom wordt gevoeld om aan het systeem te sleutelen.

Natuurlijk zijn er alternatieven. Een vaste rekenrente zou leiden tot een ander stuursysteem waaronder sommige doelen misschien in hogere mate, andere misschien in mindere mate worden bereikt. Hetzelfde geldt voor een systeem met opslagen die ontleend zouden kunnen zijn aan derivaatberekeningen. Maar geen van de reken-

methodes is correct vanuit een oogpunt van waardering: de pensioenaanspraak is niet een gegarandeerde nominale aanspraak, de markrente is niet vast, de uitbetalingsfunctie die hierboven is verondersteld, klopt niet met het feitelijk uitkeringsbeleid.

Interessant is in dit verband de poging die enige jaren geleden door de Europese toezichthouder EIOPA is gedaan om door middel van een 'holistic balance sheet' te komen tot een meer precieze marktwaardering van pensioenaanspraken, met inbegrip van het volledige repertoire aan voorwaardelijke kortingsregels. In de discussie hierover is opgemerkt dat, als werkelijk alle afslag- en bijslagopties worden meegenomen, de dekkinggraad voor een fonds dat geheel wordt gefinancierd vanuit deelnemersbijdragen, altijd op honderd procent zal uitkomen. Immers, de uitkeringsregels moeten zodanig zijn geformuleerd dat het fonds niet meer kan uitgeven dan het ter beschikking heeft – en minder dan dat is ook niet de bedoeling.

Een wijzer die altijd op honderd procent staat, is geen bruikbare beleidsindicator. Dat leidt tot de *dekkinggraadparadox*: de dekkinggraad is alleen geschikt om beleid mee te maken als de gebruikte waarderingmethode voor de verplichtingen niet volledig correct is (als waarderingmethode). De holistic balance sheet is inmiddels door EIOPA bij het grofvuil gezet.

tijd zowel positief als negatief kan zijn; gewogen over alle generaties zou het totale effect voor een gegeven fonds op nul kunnen uitkomen. Maar de figuur suggereert ook dat een nauwkeurige berekening uitkomsten genereert die afhangen van de inflatie, en die zullen variëren tussen grijze en groene fondsen.

De opslagen uit figuur 2 geven een beeld van de besparingen die bereikt kunnen worden door het accepteren van een beperkte mate van onzekerheid. Bij een inflatie van één procent en een rente van twee procent is de inleg 74 euro voor een gegarandeerde uitkering van honderd euro over dertig jaar. Bij een indexatiezekerheid van tachtig procent en een afstempelpkans van twee procent wordt dit bedrag teruggebracht tot 49 euro.

Figuur 1 laat zien dat afstempelen alleen zal plaatsvinden in scenario's waarin de beleggingsindex zich dramatisch gedraagt: het gemiddelde jaarlijkse rendement over dertig jaar zou lager moeten uitkomen dan *minus* 4,75 procent. In zo'n scenario heeft de wereld zoals wij die kennen opgehouden te bestaan en zullen ontvangers van uitkeringen zich waarschijnlijk gemakkelijker neerleggen bij een reductie dan in een situatie waarin er sprake is van een bloeiende economie met stijgende lonen.

Bruikbaarheid derivaatmodel

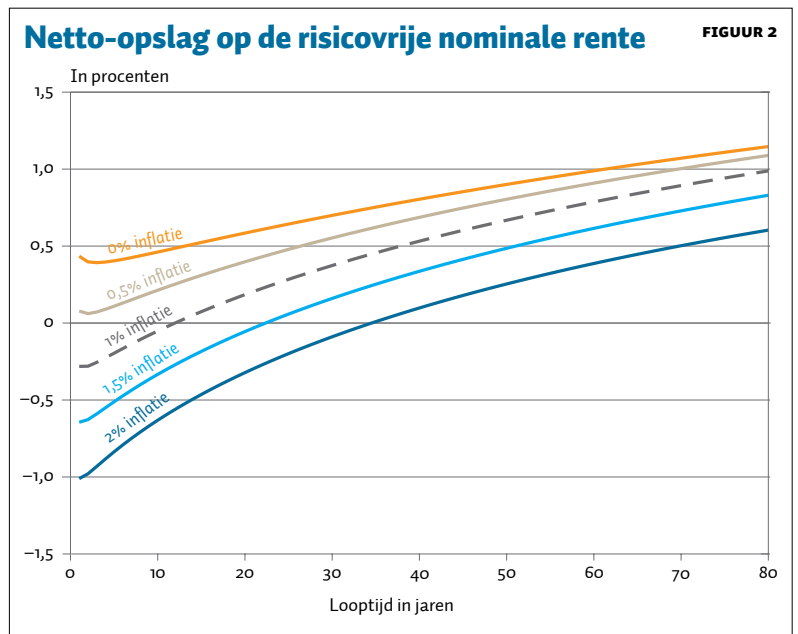
Deze waardering steunt volledig op marktparameters en hangt niet af van de samenstelling van de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds. Dit is een belangrijk verschil met waarderingmethoden die gebruikmaken van verwacht rendement.

Toegegeven, het Black-Scholes-model is een sterk gestileerde weergave van de werkelijkheid, maar het model maakt het wel mogelijk om iets te zeggen over de invloed van onzekerheid op de waarde van toekomstige uitkeringen, en de invloed hierop van enkele essentiële parameters.

Het aanzienlijke besparende effect van beperkte onzekerheid wordt in het model gegenereerd omdat is aangenomen dat de hoogte van de uitkeringen wordt bepaald door een breed gespreide beleggingsindex die kan fungeren als benchmark-portfolio. Hierdoor is er een maximale opbrengst van de acceptatie van onzekerheid. Wordt dezelfde mate van onzekerheid anders vormgegeven (dat wil zeggen anders over economische scenario's verdeeld), dan zal de opbrengst lager liggen. Gegeven de complexiteit van de geldende uitkeringsregels is het moeilijk te zeggen hoe dicht het huidige beleid bij de meest efficiënte keuze ligt, maar gevreesd moet worden dat de kloof vrij aanzienlijk is.

Een alternatief

Binnen het kader van een dekkingsgraadssystematiek moet niet gezocht worden naar een waarderingmethode voor verplichtingen die goed is als waarderingmethode, maar naar een methode die op een geschikte manier fout is, zie kader 1. Een derivaatmodel zoals hier gepresenteerd, kan, in een ander perspectief, ook worden opgevat als een *vervanging* van de huidige dekkingsgraadssystematiek, in plaats van als een benadering ervan. Het model beschrijft een stelsel waarbij sturing van de uitkeringen niet via een dekkingsgraad verloopt (op welke wijze dan ook berekend), maar via een beleggingsindex. Het supercomplexe derivaat van het

huidig systeem wordt dan vervangen door een veel simpeler derivaat waarvan de waarde makkelijker in te schatten is, zodat verdenkingen van ongewenste subsidies tussen en binnen generaties beter te weerleggen zijn. Belangrijker nog: in een systeem gebaseerd op een beleggingsindex kan de hoogste opbrengst voor een gegeven onzekerheid worden opgezocht, wat veel lastiger is in een stelsel dat wordt gestuurd via een dekkingsgraad. Minister Koolmees (2019) heeft terecht opgemerkt dat elk kapitaalgedekte stelsel onder druk komt te staan bij lage rentestanden. Dat geeft des te meer reden om te zoeken naar hogere efficiëntie.

Overgaan naar een stelsel waarin uitkeringen worden bepaald aan de hand van een beleggingsindex, in plaats van een dekkingsgraad, is een nogal radicale gedachte die ernstig wringt met het bestaande toezichtskader. Maar het idee kan goed passen in het kader van de fundamentele discussie waartoe Peter Gortzak heeft opgeroepen in het recente themanummer van *ESB* over het pensioenakkoord (Gortzak, 2019) – en die inderdaad zeer gewenst is, gezien de hachelijke situatie waarin ons pensioenstelsel is terechtgekomen.

Literatuur

- Commissie-Dijsselbloem (2019) *Advies Commissie Parameters*. Bijlage bij Kamerstuk 32043, nr. 485, 21 juni. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- DNB (2018) *Wetgevingsbrief 2018*. Brief aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 19 september. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Frijns, J. en J. Mensonides (2018) Misvattingen creëren. *ESB*, 103(4765), 429.
- Gortzak, P. (2019) Kom eens uit de loopgraven nu de rente zo laag is. *ESB*, 104(4777), 395.
- Koolmees, W. (2019) *Kamerbrief vernieuwing pensioenstelsel*, 1 februari. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Mensonides, J. (2017) Waardeer pensioenverplichtingen met een risico-opslag. *ESB*, 102(4750), 276–278.
- Merton, R.C. (1971) Optimum consumption and portfolio rules in a continuous-time model. *Journal of Economic Theory*, 3(4), 373–413.
- Platen, E. en D. Heath (2006) *A benchmark approach to quantitative finance*. Berlijn: Springer.
- Schumacher, J.M. (2019) *A practical policy design method for endowment funds and collective pension funds*. Tekst te vinden op researchgate.net.
- Vlaar, P. (2019) *Toch nog maar een keertje de rekenrente*. Artikel op www.mejudeice, 25 januari.
- Wijnbergen, S. van (2018) Misvattingen in het pensioendeбат en de voorstellen van de sociale partners. *ESB*, 103(4765), 426–427.

Arbeidsinkomensquote ook laatste twee decennia gedaald

ARBEID

De arbeidsinkomensquote (AIQ) weerspiegelt het aandeel van het arbeidsinkomen in de toegevoegde waarde. In een groot aantal ontwikkelde economieën is de AIQ vanaf de jaren tachtig afgenomen. Cijfers van het CPB en CBS over de AIQ van bedrijven (exclusief overheid en onderwijs) bevestigen deze internationale trend voor Nederland (figuur).

Als we alleen kijken naar de periode vanaf midden jaren negentig lijkt een positiever beeld te ontstaan: er is dan nauwelijks sprake van een dalende AIQ in bedrijven. Weliswaar is de AIQ in de jaren voorafgaand aan de crisis van 2009 sterk afgenomen, maar tijdens de crisis is deze weer opgelopen.

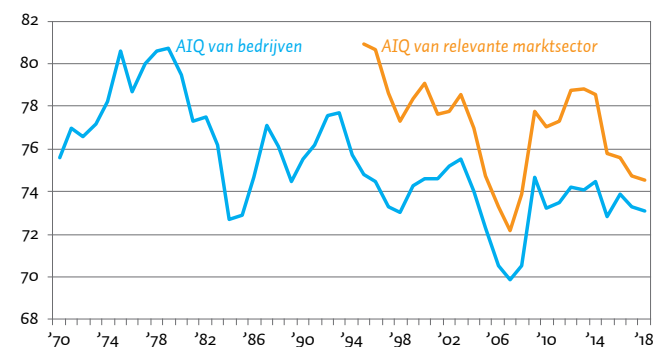
Bij de beoordeling van de AIQ is het echter belangrijk om rekening te houden met het feit dat de AIQ voor bepaalde sectoren wordt beïnvloed door specifieke activa- en grondstofprijzen of door statistische conventies. Zo is de AIQ van de sector delfstoffenwinning sinds 2014 mede sterk opgelopen door de daling van de olieprijs en is de AIQ van de onroerendgoedsector door statistische factoren opgelopen van 28 procent in 2008 naar 143 procent in 2012.

Voor deze sectoren heeft het berekenen van een AIQ weinig zin, omdat de uitkomst geen economisch betekenisvolle indicatie vormt voor de verdeling van de toegevoegde waarde over arbeid en kapitaal. Om die reden sluit ook de OESO de primaire sector, de collectieve sector (overheid, onderwijs en zorg) en de onroerendgoedsector uit van de berekening van de AIQ. Om dezelfde reden is het zinvol om ook de financiële sector uit te sluiten. De AIQ heeft alleen economische betekenis voor sectoren waar de afzet-

prijs door de markt wordt bepaald. Ik noem dit de *AIQ van de relevante marktsector*. In tegenstelling tot de AIQ van alle bedrijven vertoont de AIQ van de relevante marktsector wel een daling vanaf 1995 (oranje lijn in de figuur). In 2018 lag het niveau van de AIQ 6,4 procentpunt onder het niveau van 1995. De AIQ van de relevante marktsector besloeg in 2018 74 procent van de netto toegevoegde waarde van bedrijven.

• Bas Butler (DNB)

AIQ van bedrijven en AIQ van relevante marktsector in Nederland

Noot: De AIQ van de relevante marktsector is berekend voor alle bedrijven exclusief de primaire sector, collectieve sector, financiële sector en onroerendgoedsector

Data: CBS en CPB | ESB

Hoger risico op schuldsanering na levensgebeurtenis

ARBEID

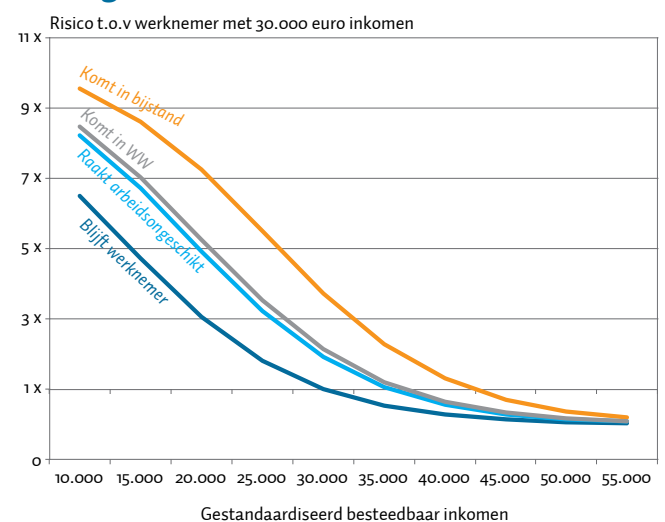
Bijna één op de vijf huishoudens had in 2015 te maken met risicovolle of problematische schulden, of zat in een schuldhulpverleningstraject. Als schulden sterk problematisch worden, is kwijtschelding vaak de enige manier om binnen afzienbare termijn uit de problemen te komen. In het uiterste geval kan een schuldenaar beroep doen op de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP). Jaarlijks starten zo'n 10.000 tot 15.000 personen met deze landelijk wettelijke regeling. Het gaat dus om relatief kleine aantallen, maar het risico om in de schuldsanering terecht te komen, verschilt aanzienlijk tussen groepen.

De figuur laat zien dat lage inkomensgroepen het grootste risico lopen. Werknemers met de laagste inkomens hebben bijvoorbeeld tot zeven keer meer kans om in de schuldhulpverlening terecht te komen dan de benchmark. De benchmark bestaat hier uit werknemers met een gestandaardiseerd inkomen van 30.000 euro.

Sommige levensgebeurtenissen, zoals het verlies van een baan, vergroten het risico om in de schuldhulpverlening terecht te komen nog eens extra. Met name werknemers uit de laagste inkomensgroepen die recent in de bijstand terecht zijn gekomen, lopen extra risico ten opzichte van 'gewone' werknemers. Zij hebben tot 9,5 keer meer kans om in de WSNP terecht te komen dan een werknemer met een inkomen van 30.000 euro die zijn of haar baan behoudt. Voor werknemers die arbeidsongeschikt worden of in de WW terechtkomen is het risico iets lager: voor de laagste inkomensgroepen is de kans om in de WSNP terecht te komen ongeveer 8,5 keer hoger dan de benchmark.

• Lisa Meijer en René Scholenberg (SZW)

Risico om in de WSNP terecht te komen naar levensgebeurtenis

Noot: Risico ten opzichte van werknemer met een gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van 30.000 euro. De risicofactoren zijn berekend voor een laag opgeleide dertiger zonder vermogen; met andere persoonskenmerken zijn de resultaten vergelijkbaar.

Bron: CBS Microdata, Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden | ESB

Nederlandse overheid houdt publieke activa op peil

OPENBARE FINANCIËN

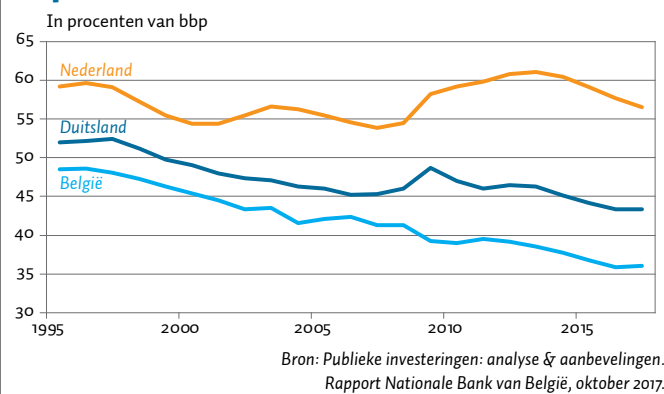
Het soepele monetaire beleid van de Europese Centrale Bank moet de economie aanwakkeren, maar dat lukt almaar minder goed. Bij de aankondiging van de meest recente rentedaling maakte de aftredende voorzitter Draghi dan ook duidelijk dat fiscaal beleid de fakkel zal moeten overnemen. Lage rentestanden lijken de ideale aanmoediging voor investeringen in publieke activa zoals infrastructuurwerken. Nederland maakt hier meer gebruik van dan Duitsland en België.

In 2017 spendeerde de gehele Nederlandse overheid 3,4 procent van het landelijke bruto binnenlands product (bbp) aan bruto-kapitaalvorming. Het gaat hierbij onder meer om het aankopen van vaste activa zoals gebouwen, telecommunicatie en transportmiddelen. Dat is een stuk meer dan de 2,2 procent die België en Duitsland spendeerden. Over de periode 2000–2017 lag het aandeel van die uitgaven als percentage van het bbp jaarlijks bijna dubbel zo hoog in Nederland als in elk van de beide buurlanden.

Dat is echter niet het volledige verhaal. Om de evolutie van de publieke activa te kennen, moeten ook de afschrijvingen in rekening worden gebracht. Door dat ‘verbruik van kapitaal’ af te trekken van de bruto-investeringen, krijgen we de (netto-)verandering in publieke activa. Dat laatste bedroeg +0,3 procent van het bbp in 2017 voor Nederland. Dit betekent dat de bruto-investeringen in nieuwe activa de waardevermindering van de bestaande activa overstegen, zoals dat in Nederlands jaarlijks het geval was sinds 1995. Niet zo in de buurlanden: in België was er nauwelijks netto-kapitaalvorming, de Duitse overheid zag gemiddeld zelfs waardeverlies over diezelfde periode.

Uitgedrukt als percentage van het bbp nam de kapitaalvoorraad in de buurlanden sinds 1995 drastisch af, met een daling van 49 naar 36 procent van het bbp voor België (figuur). De kapitaalvoorraad van de Nederlandse overheid bleef een stuk stabiel en hield gelijke tred met de economische groei. De tegenstelling tussen België en Nederland komt ook naar boven in het grote verschil in gepercipieerde kwaliteit van de weginfrastructuur. Nederland haalt de top tien van de 140 landen die het World Economic Forum hierover onderzocht, België vinden we terug op plaats 35. Dat zal vast geen verrassing zijn voor wie al eens met de wagen de Nederlands-Belgische grens over moest. ■ **Arne Maes** (BNP)

Kapitaalvoorraad van de overheid

Percentage vrouwen met een minimumloon daalt

ARBEID

Het wettelijk minimumloon werd in 1969 voor het eerst van kracht en bestaat daarmee vijftig jaar. Het minimumloon heeft als doel de werknemer van een beloning te verzekeren die een sociaal aanvaardbare, minimale tegenprestatie vormt voor de verrichte arbeid. Vrouwen maken hier vaker gebruik van, maar het verschil tussen mannen en vrouwen daalt de laatste jaren.

Op 1 juli 2019 bedroeg het bruto wettelijk minimumloon voor volwassen werknemers van 21 jaar en ouder bij een volledig dienstverband 1635,60 euro per maand. Voor jongeren geldt een lager minimumjeugdloon. Dat is een percentage van het minimumloon voor volwassenen, dat hoger wordt met de leeftijd.

Uit de Statistiek Minimumloon, die jaarlijks wordt samengesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek, blijkt dat het percentage banen waar een minimumloon wordt betaald in de afgelopen tien jaar vrijwel constant is gebleven: dat was 6,1 procent in 2009 en 6,2 procent in 2018. Opvallend is dat het percentage mannen met een baan waar een minimumloon wordt betaald oploopt van 4,8 procent in 2009 naar 5,8 procent in 2018, terwijl het bij vrouwen juist daalt van 7,6 procent in 2009 tot 6,6 procent in 2018 (figuur). Dit is in alle bedrijfstakken het geval.

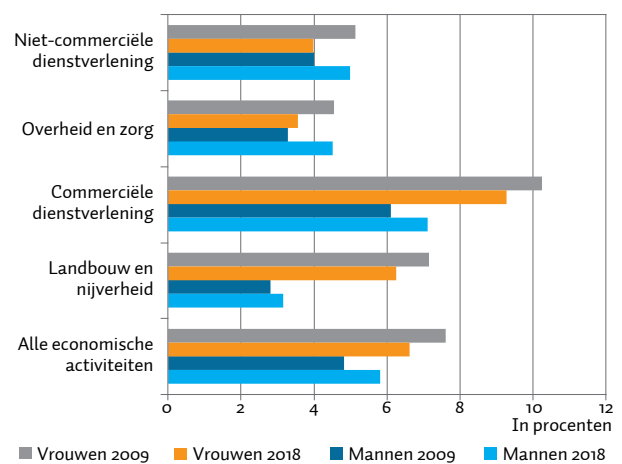
Wel is het percentage mannen met een minimumloonbaan in bijna alle bedrijfstakken nog steeds lager dan dat bij vrouwen. In sommige bedrijfstakken, zoals de overheid en de zorg, is het percentage vrouwen met een minimumloonbaan echter al lager dan het percentage bij mannen.

Het afnemende aandeel vrouwen met een minimumloon is in lijn met onderzoeken waaruit blijkt dat het loonverschil tussen mannen en vrou-

wen steeds kleiner wordt. Een verklaring van de relatieve daling van minimumloonbanen voor vrouwen zou kunnen zijn dat zij steeds beter opgeleid zijn ten opzichte van mannen. Dit is echter op basis van deze data niet te verifiëren.

■ **Ben Dankmeyer en Martijn Mengerink** (CBS)

Percentage mannen en vrouwen met een minimumloon

Data: CBS | ESB

‘Niet spectaculaire resultaten kunnen ook interessant zijn’

Utrechtse masterstudenten lanceerden onlangs een wetenschappelijk tijdschrift, de ‘Journal of Trial and Error’, voor artikelen die vanwege ‘oninteressante resultaten’ elders geen plek konden veroveren. De initiatiefnemers willen hiermee de kloof dichtten tussen wat er onderzocht wordt en wat er gepubliceerd wordt. Wij spraken Oscar Gelderblom, hoogleraar financiële geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, over het initiatief.

Wat vindt u van het initiatief?

“Ik zag de oprichting van het tijdschrift langskomen via de facultaire nieuwsbrief. Ik ben het meteen gaan lezen, want ik vond het een goed idee. Ik zie om mij heen dat er op wetenschappers heel veel druk staat om met resultaten te komen die ongelofelijk aansprekend zijn. De realiteit is dat dat niet altijd zijn.”

Heeft u hier zelf ook ervaring mee?

“Wij hebben ooit met een team twee jaar aan een enorm grote dataverzameling van krediettransacties uit de vroegmoderne tijd gewerkt. We probeerden te onderzoeken of bevindingen van Franse onderzoekers ook in Nederland gelden. Niet dus. Dit was dus niet echt een spectaculair resultaat, hoewel de bevindingen voor ons wel nuttig waren.”

Hebben jullie die resultaten kunnen publiceren?

“Zoals een collega van mij zei: we hebben het een nette begrafenis gegeven. We hebben het gepubliceerd in een bundel, wat in ons vakgebied meestal wat minder hoog staat aangeschreven dan publicaties in wetenschappelijke tijdschriften. Ook hebben wij de data online gezet. Wij konden het gelukkig in deze respectabele bundel van een goede uitgever kwijt, en we zouden zulk onderzoek zo weer doen, als we de kans kregen.”

OSCAR GELDERBLOM

Hoogleraar aan de
Universiteit Utrecht

Is de publicatiekloof in de economische wetenschap groter dan in andere wetenschappen?

“Er zit vooral een verschil tussen jonge en senior onderzoekers. Voor senior onderzoekers is het veel makkelijker om even niet te publiceren, of om zich te wagen aan een onderzoek waarvan de uitkomst onzeker is. Voor jonge onderzoekers, vooral voor promovendi, is het heel belangrijk dat ze hun artikel al vroeg in een van de top vijf-tijdschriften kwijt kunnen. Bij beginnende economen ligt deze druk volgens mij een stuk hoger dan bij historici.”

Zetten jonge onderzoekers hun onderzoek wel voort zodra ze in de beginfase merken dat de resultaten niet spectaculair zullen zijn?

“Ik vind het de verantwoordelijkheid van begeleiders van promovendi om ze de tanden in iets te laten zetten waar nuttige resultaten uit zullen komen. Je kunt promovendi dus niet zomaar het bos insturen. Maar ook negatieve resultaten kunnen de moeite van het weten waard zijn. Bij het schrijven van een proefschrift is het proces minstens zo belangrijk als de resultaten.”

Maar onderzoekers moeten hun werk ook gepubliceerd kunnen krijgen.

“We zitten elkaar vreselijk in de weg omdat iedereen zo veel mogelijk wil publiceren. Zo is er ook een enorme druk op tijdschriften ontstaan, waardoor ze artikelen makkelijk kunnen afwijzen. Ik vind het triest dat we zo veel schrijven dat we geen tijd meer hebben om elkaars werk te lezen. Als iedereen zou besluiten om de helft te publiceren van wat ze tot nu toe gedaan hebben, dan zou er meer ruimte komen in wetenschappelijke tijdschriften, en dan zou er wellicht ook ruimte zijn voor uitstekend onderzochte maar misschien minder spectaculaire resultaten.”

Is één tijdschrift voor ‘oninteressante’ resultaten wel genoeg?

“Ik hoop dat dit tijdschrift andere vaktijdschriften bewust maakt dat ze moeten kijken naar de kwaliteit van onderzoek, en niet naar hoe spectaculair de resultaten zijn. In mijn vakgebied zijn er gelukkig een aantal voorbeelden van tijdschriften die de moeite hebben genomen om minder spectaculaire resultaten te publiceren. Ik hoop dat dit tijdschrift iedereen wakker schudt: weten we zeker dat we altijd in de volle breedte kijken naar de grenzen van het weten?”

Moeten universiteiten ook een rol spelen in het verkleinen van de publicatiekloof?

“Ik denk dat het een slecht idee is als universiteiten ook voor uitgever gaan spelen. Uitgeven is een vak apart. Wat universiteiten wel kunnen doen is het publiceren van data, zodat het werk van onderzoekers in elk geval gecontroleerd en gebruikt kan worden. Daar ligt naar mijn idee wel een heel belangrijke taak.”

ELISA DE WEERD

Redactiemedewerker

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie

Jasper Lukkezen (hoofdredacteur), Robert Kleinknecht, Sarah van Hugte, Yrla van de Ven en Paul van Kempen
Redactiemedewerkers: Leonie Ernst en Elisa de Weerd
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Mariska van der Westen

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses, E. de Jong, H.J. de Jong, A. van Witteloostuijn, A.C. Meijdam, H.P. Møllgaard en J. Plantenga

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep. De Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde is houder van de merknaam ESB. Afbeeldingen: iStock / Lekkyjustdoit, Redlinevector, riedjal, FilippoBacci, grizza, South_agency, monkeybusinessimages, Dutchy; Kris Snibbe; Erna Postuma. Strip Van Zanten: Roger Klaassen.

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nl/service/publiceren.

Abonneren

U kunt een abonnement online afsluiten op www.esb.nl/service/abonneren.

Nieuwe tarieven 2020:

ESB Totaal:	Particulier	- per jaar	205,40
	Zakelijk:	- per kwartaal	96,50
		- per half jaar	184,99
		- per jaar	324,99
		- per twee jaar	585,00
ESB Light:		- per jaar	63,00

Adverteren

Neem contact op met Jeannette van Zeijst, 020.592.86.35, jeannette.van.zeijst@fdmediagroep.nl.

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nl
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nl
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nl
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:

16 jan., 13 feb., 12 mrt., 9 apr., 14 mei, 11 jun., 9 jul., 6 aug., 10 sep., 8 okt., 12 nov. en 17 dec.

**DE ECONOMIE
PODCAST**

DIT KUNNEN WE LEREN
VAN JAN TINBERGEN

Meer weten? Kijk op esb.nu/podcast

Call for papers

Voor de komende **ESB-nummers** werkt de redactie aan de volgende thema's. Doet u mee? Bijdragen kan via het schrijven van een artikel.

Deadlines en stijlregels:
www.esb.nu/call-for-papers

- Januari: Lage rente
- Februari: Ontwikkelingssamenwerking
- Daarna: Sociaaleconomisch bestuur Nederland (dossier)
- Naar een duurzame landbouw (dossier)
- Accountantscontrole (dossier)
- De creatie en verdeling van waarde (dossier)

Meer dan 8.000 economen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden